tiszatáj
74. ÉVFOLYAM

12
2020. december

Tartalom

LXXIV. évfolyam, 12. szám / 2020. december

BOB DYLAN	Gyilkosság a legaljasabb (Lengyel Zoltán fordítása)	3
HEGEDŰS IMRE JÁNOS	Veronika kendője (Regény két hangra [*Részlet*])	11
ZALÁN TIBOR	Éhség (Két Baka-motívumra, Knut Hamsun legendás könyvének címét kölcsönvéve…)	27
LENGYELFALVI EGBERT	A csók előtt; (Oblomovnak)	30
KOMOR ZOLTÁN	Információterroristák; Múzsaparizer; Az idióták szolláriumában	32
TALABÉR MIKLÓS	Budapesttel szemben; Péntek	40
NYIRÁN FERENC	Elhagyatva; Noli me tangere	42
ABAFÁY-DEÁK CSILLAG	Csillagharcos	44
CSABAI LÁSZLÓ	Próbálkozás	47
FAZEKAS SÁNDOR	„Csak egy vagy, mégis minden árny tiéd" (William Shakespeare szonettjei (Fazekas Sándor fordításai)	52
BÁGER GUSZTÁV	Pessoa eltűnődik (Fernando érces hangja)	55
MARJANUCZ LÁSZLÓ	Kármentés – számvetéssel (Szegedi múltösszegzés és javaslat a trianoni határok korrigálására)	56
TVERDOTA GYÖRGY	A legutolsó harcos (József Attila közösségi költőszerepének születése)	71
LENGYEL ANDRÁS	József Attila Cigánydala (Egy sorsfordító önmeghatározási kísérletről)	81
ZIMONYI ZOLTÁN	Féja Géza curriculuma (Születése 120. évfordulójára)	93

mérlegen

GOROVE ESZTER — Kőzáporban sellőt kutatni (Darvasi László: Magyar sellő) 107

DECZKI SAROLTA — Gyilkos fajta (Babarczy Eszter: A mérgezett nő) 111

ANTAL NIKOLETT — Béka a forró(sodó) vízben (Julia Boyd: Szörnyeteg vagy példakép? Korabeli utazók a nácik Németországáról) 114

SZABÓ GÁBOR — Egy abszurd antológiáról (Zoltán Gábor: Szép versek 1944) 117

KÉRCHY VERA — A színház halott és virul (Darida Veronika: Filozófusok bábszínháza) 121

művészet

DARIDA VERONIKA — Békamorfológia (Nagy József: Mnémosyne) 124

Az utolsó oldalon

DARVASI LÁSZLÓ — Egy regény előhangja 129

Illusztrációk

NAGY JÓZSEF alkotásai a 26., 41., 43., 46., 51., 80., 116., 120., 128. oldalon és a címlapon

BOB DYLAN

Gyilkosság a legaljasabb[1]

1.
Sötét nap Dallasban ’63 november
A nap mely becstelenségre rendel[2]
Kennedy elnököt épp a kocsiban találja
Egy nap az életre és egy nap a halálra
Az áldozati bárányt[3] vitték leölni
Ki így szólt: „Várjatok srácok tudjátok ez ki?”
„Hogyne tudnánk tudjuk mi azt komi!”
Majd szétloccsantják fejét míg hajt a kocsi
Fényes nappal lövik le mint egy kutyát
Időzítésen múlt csak időzíteni hát
Adósságaid vannak jöttünk beseperni
Utálkozva ölünk meg tisztelet semmi
Csúfolunk gúnyolunk az arcodba toljuk
Személyedet hamarosan pótoljuk
A nap mikor a király agyát kiloccsantották
Ezren is nézik mégsem látják
Gyorsan történt a semmiből jött
Oly gyorsan mindenki szeme előtt

---

[1] A dal eredeti címe: *Murder Most Foul.* A cím idézet Shakespeare *Hamlet*jéből (1. fölvonás, 5. szín). Ez az a jelenet, amelyikben Hamlet az apja szellemétől megtudja, hogy apja testvérgyilkosság áldozata lett, és a szellem bosszúra szólítja föl. Az eredetiben: “GHOST: Revenge his foul and most unnatural murder. / HAMLET: Murder! / GHOST: Murder most foul, as in the best it is; / But this most foul, strange and unnatural.” Nádasdy Ádám fordításában: „SZELLEM Bosszuld meg kegyetlen, gyilkos halálát. / HAMLET Gyilkosság?! / SZELLEM Az, gyilkosság, a legocsmányabb fajta: / kegyetlen volt, és végtelenül aljas.

[2] Angolul: “The day that will live on in infamy”. Utalás Franklin Delano Roosevelt 1941. december 7-i beszédére a Pearl Harbour elleni támadás után: “a date which will live in infamy”.

[3] Oliver Stone 1991-es *JFK* című filmjében a Warren-jelentés következtetéseit megkérdőjelező New Orleans-i kerületi főügyész, Jim Garrison (Kevin Costner) használja az „áldozati bárány” (“sacrificial lamb”) kifejezést – ám épp Lee Harvey Oswaldra, akit a Warren-jelentés a Kennedy-gyilkosság magányos elkövetőjeként nevezett meg. Oswald ártatlannak vallotta magát, azt mondta, hogy őt csak bepalizták (a *patsy* szót használja, ami még többször előjön a dalszövegben). Oswaldot két nappal elfogása után az előzetesben megölte Jack Ruby sztriptízbár-tulajdonos, aki szintén előkerül még a dalszövegben.

A legnagyobb varázstrükk a nap alatt
Perfekt kivitel mármint szakmailag
Farkasember[4] ó Farkasember üvöltsd el magad!
Pabadabadam ez gyilkosság a legaljasabb.

2.
Tente kis gyermekeim majd megértitek
Jön már a Beatles fogja a kezetek[5]
Csússz le a korláton föl a kabát
Kompolj át a Mersey-n ragadd meg nyakát[6]
Három nyomorult rongyokba öltözve
Szedd össze a darabokat a zászlót ereszd le
Woodstockba megyek a Vízöntő-korba
Majd Altamontba[7] a színpadhoz kuporodva
Jó idők jönnek fejet az ablakba ki
A füves dombon túl van az igazi buli
Halmozd a téglát a betont meg öntsd
Elnök úr ne mondja hogy Dallas nem szereti önt[8]
Ülj be a kocsiba lépj rá a gázra
A hármas aluljáró van már csak hátra
Fehérarcú clown feketearcú bárd
Jobb ha eltűntök amint a nap alászállt
A piros lámpás negyedben egy zsaru szolgálatban

---

[4] Wolfman Jack (Robert Weston Smith) (1938–1995) radiós lemezlovas volt, aki többek között karcos hangja miatt kapta ezt a becenevet. A merénylet idején ő volt az elsőszámú népszerűsítője a korabeli R&B és rock 'n' roll előadóknak. A 4. és 5. verzében majd tőle kér számokat az énekes által megelevenített *persona*, aki leginkább John F. Kennedy szellemének tűnik. Ide tartozik még, hogy „Timberwolf" volt George H.W. Bush fedőneve a CIA-nál, akivel kapcsolatban rengeteg összeesküvési elmélet van forgalomban. Busht Gerald Ford elnök 1976-ban nevezte ki a CIA igazgatójának, mely tisztét 1977-ig töltötte be a későbbi elnök. Kennedy meggyilkolásának idején CIA-ügynök volt – habár az „idősebb" Bush ezt elnöki kampányában elhallgatta, majd kérdésre válaszolva le is tagadta.

[5] Az explicit zenei utalások innen kezdődnek. A Beatles "I Wanna Hold Your Hand" című számával tört be az amerikai zenepiacra. A többi dal eredeti címét lásd a függelékként mellékelt Playlistben.

[6] A megelőző két sor angolul: "*Slide down the banister, go get your coat / Ferry 'cross the Mersey and go for the throat*". Utalás Guy Banisterre és David Ferrie-re, akik mindketten vádlottként szerepeltek a New Orleans-i kerületi főügyész, Jim Garrison által indított eljárásban.

[7] *Woodstock*ról mindenki hallott, ám ellenpárja, az 1969 decemberi *Altamont Free Concert* már nem ilyen ismert. Szándékai szerint *Woodstock* nyugati parti verziója szeretett volna lenni, mégis az erőszak és gyűlölet szimbólumává vált. A biztonsági szolgálatot ellátó *Hell's Angels* motorosok megverték és halálra késelték a tizennyolc éves Meredith Huntert. További három résztvevő balesetben veszítette életét, rengetegen megsérültek, és nagy mértékű tulajdon elleni károkozás is történt.

[8] A texasi First Lady szavai Kennedyhez nem sokkal a merénylet előtt.

Élete a Rémálom az Elm utcában[9]
Ha Deep Ellumba mész cipőbe rejtsd pénzed
Ne azt kérdezd országod mit tehet érted[10]
Dől majd a lóvé szórjad csak a sok pénzt
Dealey Plaza kövesd a balkézt
Megyek a kereszteződéshez leakasztok egy fuvart
Ahol a hit remény és jótett kihajt
Lődd le amíg fut fiú lődd le amíg lehet
Hátha kilövöd majd a láthatatlan kezet
Viszlát Charlie! Viszlát Sam bá'!
Őszintén Miss Scarlett fütyülök rá[11]
Mi az igazság és merre van vajon?
Kérdezd Oswaldot és Rubyt ők tudják nagyon
„Fogd be a szád" mondta a vén bölcs bagoly[12] az ág alatt
Az üzlet az üzlet ez pedig gyilkosság a legaljasabb

3.
Tommy hallasz engem? Sav Királynő vagyok
Hosszú fekete Lincoln limuzinon lovagolok
A hátsó ülésen a feleségem jobbján
Egyenesen a másvilág felé tartván
Balra dőlök fejem ölébe esve
Várj csak csapdába lettem ejtve
Nem kérünk kegyelmet és nem is adunk
Ahol te is élsz abból az utcából vagyunk
Testét megcsonkították és agyát elmarták[13]

---

[9] Kennedyt a dallasi Elm (szilfa) utcában lőtték le.

[10] Angolul: "Don't ask what your country can do for you". Az egyik legismertebb Kennedy-mondat első fele. A teljes és pontos idézet: "Ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country." (Ne azt kérdezd, országod mit tehet érted, kérdezt azt, hogy te mit tehetsz az országodért.)

[11] Az első explicit filmes utalások. A *Viszlát, Charlie (Goodbye Charlie)* egy komédia Debbie Reynoldsszal és Tony Curtisszel, a következő sor pedig az *Elfújta a szél* híres utolsó mondata, kissé módosítva ('Miss Scarlett' helyett: 'drágám'). Én a szinkronváltozatban elhangzó magyar fordítást használtam, amely a korabeli szokás szerint eufemizál. Az eredeti sor: "*Frankly, Miss Scarlet* (valójában tehát: *my darling*), *I don't give a damn."* Sam bá' pedig *Uncle Sam:* a sorozásra hívó híres amerikai plakátfigura.

[12] A vén bölcs bagoly egy tizenkilencedik századi amerikai mondóka főhőse: "A wise old owl lived in an oak / The more he saw the less he spoke / The less he spoke the more he heard. / Why can't we all be like that wise old bird?" ("A vén bölcs bagoly egy tölgyfán élt / minél többet látott, annál kevesebbet beszélt / minél kevesebbet beszélt, annál többet hallott / miért ne utánoznánk mi is a vén bölcs baglyot?")

[13] "Who stole JFK's brain? It has been a mystery since 1966 when, three years after the president's assassination, it was discovered that his brain, which had been removed during the autopsy and stored

Mit tehettek még? Halmozták fájdalmát
Ám lelke nem volt ott ahol kellett volna neki lenni
Az utóbbi ötven évben nekiálltak hát keresni
Szabadság ó a szabadság a szabadság elragad
Attól tartok uram csak a halott ember szabad
Szeress egy kicsit és ne hazudj azután
Hajítsd a fegyvert az árokba és lépdelj sután
Kelj föl kicsi Susie menjünk egy kört
Reményt ébren tartva szeljünk folyótükört
Kapcsold be a rádiót a hangolóhoz ne nyúlj
Parkland kórház hat mérföldes út
Zizi lettem Miss Lizzy ólommal teletömtél
Varázsgolyóddal[14] fejembe szöget ütöttél
Csakúgy mint Patsy Cline-nak pechem van nekem[15]
Se elölről se hátulról nem lőttem senkit fejen
Szememből és fülemből is folyik a vérem
Az új határt[16] bizony már soha el nem érem
Zapruder filmjét[17] nézem tegnap éjjel
Harmincháromszor vagy tán harmincnégyszer
Aljas és hamis kegyetlen és hitvány
A szemedbe ötlő legrondább látvány

---

in the National Archives, had gone missing." In *The president's brain is missing and other mysteriously mislaid body parts*, Emine Saner, *The Guardian*, 2013. október 21. https://www.theguardian.com/world/shortcuts/2013/oct/21/presidents-brain-missing-mislaid-body-parts

(„Ki lopta el JFK agyát? Ez titok maradt 1966 óta, amikor is kiderült, hogy az agy, amelyet a boncolás során eltávolították, és aztán a Nemzeti Archívumban tárolták, eltűnt.")

[14] „MN: Ez a Warren-jelentés által is elfogadott »varázsgolyó-elmélet«, mely szerint a második golyó az elnök hátán hatolt be a testébe, a torkán távozott, majd az előtte ülő Connally hátába hatolt, Connally testét is elhagyta, megsebesítette a csuklóját, és végül a combjában állt meg. A közvélemény kezdettől fogva kételkedik ennek a valóságtartalmában.

JRT: A „varázsgolyó-elmélet" valóban különleges, de a két test egymáshoz viszonyított pozícióját, illetve a lövés szögét alapul véve igenis lehetséges verzió. Ismétlem: nincs bizonyíték arra, hogy a raktárból leadott három lövésen kívül máshonnét is érkezett lövés." In „Összeesküvésre nincs bizonyíték". Interjú John R. Tunheimmel, Minnesota állam kerületi bírójával, a Kennedy-gyilkosság iratainak nyilvánosságáért felelős bizottság egykori elnökével. Magyar Narancs, 2013.11.21. https://magyarnarancs.hu/kulpol/osszeeskuvesre-nincs-bizonyitek-87517

[15] Patsy Cline (1932–1963) meghatározó amerikai country-énekesnő ugyanabban az évben veszítette repülőgép-balesetben életét, amikor Kennedy. Oswald, mint azt a harmadik végjegyzetben jeleztem, a *patsy* szót használja abban a szlengszótárban ismeretes értelmében, hogy őt bepalizták. Angolul ez a sor: "*I'm just a patsy like Patsy Cline".*

[16] Kennedy 1960-as beiktatási beszédének egyik kulcsfogalma az „új határ" *(New Frontier),* mely később aztán megcélzott politikájának is hívószavává vált.

[17] Abraham Zapruder privát super 8 milliméteres filmjének 313. filmkockája dokumentálja a fatális fejlövést.

Miután megölték megölik még egyszer
Megölik hogy ő legyen az áldozati ember
Megölése napján valaki így szólt hozzám
„Az Antikrisztus kora eljött fiacskám”
Szállna már föl az elnöki különgép
2:38-kor Johnson fölesküdött épp[18]
Ha a törölközőt dobnád mert az ellenfél magasabb
Lesz ami lesz: gyilkosság a legaljasabb

4.
Mizu kiscicus? Mit is mondtam az imént?
Azt hogy egy nemzet lelkét tépte szét
Innentől kezdve majd lassan rohad
Az Ítélet Napja már rég elhaladt
Farkasember Jack nyelveken beszél
Nyomja és nyomja ahogy a torkán kifér
Játssz nekem egy dalt Farkasember Jack
Visz majd a dallal ez a hosszú Cadillac[19]
Játszd azt hogy „Csak a jók halnak meg ifjan”
Vigyél el oda hol Tom Dooley lógott holtan
Játszd a „Szent Jakab Kórházat” és Jakab király udvarát
Hogyha meg akarod jegyezni fogjál egy ceruzát
Játssz Etta Jamest is azt hogy „Vakuljak meg inkább”
Játszd annak ki megtanulta a telepátiát
Játssz John Lee Hookert játszd hogy „Vakard meg a hátam”
Játszd Jacknek a tulajnak a sztriptízbárban[20]
Guitar Slimtől a Going Down Slow
Hadd halljam én és Marilyn Monroe

5.
Legyen a „Kérlek ne engedd hogy félreértsenek”
Nem érzi túl jól magát játszd hát a First Ladynek
Játssz Don Henleyt Glenn Frey-t is játssz
Sebességhatárig nyomjad a gázt
Carl Wilsonnak is nyomjad ha lehet

---

[18] Lyndon B. Johnson, az Egyesült Államok 36. elnöke Jacqueline Kennedyvel az oldalán, a merénylet napján 14:38-kor letette az elnöki esküt azon az elnöki különgépen *(Air Force One),* amelyik Kennedyt Dallasba szállította.

[19] Kennedy halottaskocsija egy Cadillac volt.

[20] Jack Ruby Lee Harvey Oswald gyilkosa.

A Gower Avenue-n tekintsen végig a szemed
Játszd a „Tragédiát” az „Alkonyidőt” játszd már
Vigyél vissza a tetthelyre Tulsába[21] ha ott is jártál
Játssz még egyet és hogy „Még egy a fűbe harap”
Jászd a „Vén Göcsörtös Keresztet”, és hogy „Istenben hitünk marad”
Hosszú magányos utadon bízz a rózsaszín lóban[22]
Állj csak ott és várj ahogy a fej szétrobban
Titok úrnak[23] a „Titkos vonat” legyen ma
Holtan esett össze mint egy gyökértelen fa
Játszd a tiszteletesnek játszd a lelkésznek
Játszd a gazdátlan kutyának az önálló észnek
Játssz Oscar Petersont játssz Stan Getzet
Játszd a „Kék eget” játssz Dickey Bettset
Játssz Art Peppert Thelonius Monkot
Charlie Parkert és mindazt a narkót
Mindazt a narkót és „Mind azt a jazzt” játszd[24]
Játssz valamit amit hall az alcatrazi Madarász[25]
Játssz Buster Keatont játssz Harold Lloydot
Játssz Bugsy Siegelt játssz Pretty Boy Floydot
Páratlant játssz majd dobj a párosának
Játszd a „Sírj nekem tengert” az istenek Urának
Kilencest játssz majd a hatost is vidd
Hadd hallja Lindsey és Stevie Nicks
Játssz Nat King Cole-t dalait a „Nature Boy”-nak
Játszd az „Isten háta mögöttet” Terry Malloynak
Legyen az „Ez történt egy éjszaka” és „A bűn egy éje”
Tizenkét millió lélek mai zenéje
Legyen „A velencei kalmár” legyen a „Kalmárai a halálnak”

---

[21] 1921-ben az Oklahoma állambeli Tulsa városában történt az Egyesült Államok történetének legszörnyűbb faji alapú mészárlása. A fölhergelt fehér csőcselék a város fekete lakóit támadta meg, melynek során, mint azt a 2001-ben közzétett, az erre a célra létrehozott Oklahoma Bizottság jelentése állítja, a város vezetése és a hatóságok aktívan együttműködtek a támadókkal. A “*Take Me Back to Tulsa*” pedig egy Bob Wills-dal – de ezt majd lásd a playlistben.

[22] Utalás Douglas Adams *Dirk Gently holisztikus nyomozóirodája* című könyvének Elektromos Szerzetesére.

[23] *Mister Mistery* az afrofuturista free jazz zenész, Sun Ra.

[24] Angolul: “*Play Art Pepper, Thelonious Monk / Charlie Parker and all that junk / All that junk and »All That Jazz«”.* A *junk* a heroin szleng elnevezése. A korabeli prominens és úttörő jazzmuzsikusok közül sokan (köztük az említett Charlie Parker is) használtak heroint.

[25] Robert Franklin Stroud beceneve *(Birdman of Alcatraz),* aki az Egyesült Államok történetének egyik leghírhedtebb bűnözője. A börtönben (jóllehet pont nem az Alcatrazben) madarakat nevelt és árult fogolytársainak.

Legyen a „Stella csillagfényben” Macbeth asszonyának
Elnök úr úton a segítség ne aggódjon
Bátyjai osztoznak a pokoli gondon
Bátyjak? Milyen bátyjak? És mi van a pokollal?
Mondd nekik: „Várunk csak jöjjenek” és meglesznek azonnal
A Love Field reptéren ért földet a gépe
Ám sohasem szállt már föl újra az égbe
Utánozhatatlan tett fölülmúlhatatlan
Megölték az oltáron a felkelő napban
Legyen nekem a „Ködös” és a „Gonosz vén Hold”
A „Bármit lehet” és a „Memphis júniusban” mindent megold
Legyen a „Magányosan a csúcson” és a „Magányosak a merészek”[26]
Míg forog a sírjában játszd ezt Houdininek
Játssz Jelly Roll Mortont játszd a „Lucille”-t a dalt
Legyen a „Mély álomban” és a „Kormány” is engem akart
Játszd el fiszben a Holdfény szonátát[27]
A hárfák királyának pedig a „Főutak kulcsát”
Legyen a „Georgiai menet” és „Dumbarton dobjai”
Játszd a „Sötétséget” és legyünk majd halálnak foglyai
Legyen a „Szeress vagy hagyj el” a nagy Bud Powell-darab
Legyen a „Vérfoltos zászló” legyen a „Gyilkosság a legaljasabb”

LENGYEL ZOLTÁN fordítása

[26] A *Lonely Are The Brave* című 1962-es westernfilm magyarul *Az utolsó cowboy* címen futott.
[27] A *Holdfény szonáta* hangneme cisz moll.

FÜGGELÉK: WOLFMAN JACK PLAYLISTJE

A *Murder Most Foul* szövegének főleg a második részében sűrűsödnek meg a dalcímek, amelyeket a magyar változat gördülékenysége érdekében lefordítottam. Jegyzetek túlságos bősége helyett ezeknek eredeti címei és előadói következzenek inkább egy képzeletbeli playlistként, amelyet a dalban megszólított rádiós, Wolfman Jack játszik le Kennedy szellemének – ti pedig lejátszhattok otthon magatoknak.

The Beatles: I Wanna Hold Your Hand
Gerry and the Pacemakers: Ferry Cross the Mersey
Bob Dylan: Deep Ellum Blues
Grateful Dead: Deep Elem Blues
The Louvin Brothers: Cash on the Barrelhead
Robert Johnson: Cross Road Blues
Junior Walker & the All Stars: Shotgun
The Who: Tommy Can You Hear Me
The Who: The Acid Queen
The Golden Gospel Singers: Oh Freedom
Little Richard: Send Me Some Lovin'
The Everly Brothers: Wake Up Little Susie
Hank Williams: Six More Miles (To the Graveyard)
Larry Williams: Dizzy Miss Lizzy
Patsy Cline: Back In Baby's Arms
Bob Dylan: Blood In My Eyes
Tom Jones: What's New Pussycat?
Ray Charles: What'd I Say
Billy Joel: Only the Good Die Young
The Kingston Trio: Tom Dooley
Cab Calloway: St. James Infirmary Blues
Etta James: I'd Rather Go Blind
John Lee Hooker: Burning Hell
Slim Harpo: Baby, Scratch My Back
Guitar Slim: Going Down Slow
Nina Simone: Don't Let Me Be Misunderstood
Eagles: Take It to the Limit
The Beach Boys: I Get Around
Warren Zevon: Desperados Under the Eaves
Bee Gees: Tragedy
The Platters: Twilight Time
Bob Wills: Take Me Back to Tulsa
Queen: Another One Bites the Dust
George Bennard: The Old Rugged Cross
Dead Kennedys: Nazi Punks Fuck Off
Junior Parker: Mystery Train
Oscar Peterson: Night Train
Stan Getz: The Girl from Ipanema
Dickey Betts: Blue Sky
Art Pepper: You Go to My Head
Thelonius Monk: Misterioso
Charlie Parker: Ornithology
Julie London: Cry Me a River
Nat King Cole: Nature Boy
Joe South: Down in the Boondocks
Smiley Lewis: One Night of Sin
Miles Davis: Stella by Starlight
Bob Dylan: House of the Risin' Sun
Erroll Garner: Misty
Margaret Whiting: Old Devil Moon
Cole Porter: Anything Goes
Hoagy Carmichael: Memphis in June
Randy Newman: Lonely at the Top
Jelly Roll Morton: Creepy Feeling
Little Richard: Lucille
Chet Baker: Deep in a Dream
Roosevelt Sykes: Driving Wheel Blues
Glenn Gould: Moonlight Sonata
Little Walter: Key to the Highway
Tennessee Ernie Ford: Marching Through Georgia
Walter Donaldson: Love Me or Leave Me
The Bud Powell Trio: Get It
James Cleveland: Soldiers in the Army
Bob Dylan: Murder Most Foul

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Veronika kendője

REGÉNY KÉT HANGRA

(Részlet)

6.
Férfihang

Nehéz, nagyon nehéz volt új formanyelvet és egyéni stílust kialakítani, mert – mire elvégeztük a főiskolát –, kialudtak az izmusok, kiüresedtek a neo- és pre- irányzatok, s a nálunk olyan provinciálisra sikeredett posztmoderntől lélektelensége és cinizmusa miatt előbb-utóbb elfordult minden egészséges ösztönvilágú művész. Nem lehetett behúzódni semmilyen manifesztum, semmilyen program mögé, és a szocreál dogmák mint falra aggatott, üres lopótökök, tovább mételyezték a közízlést, korlátozták a szabadságot, a nyílt vagy burkolt cenzúra kiszűrte, rendszerint kizsűrizte az ártalmasnak vélt munkákat, sőt karhatalommal is oszlattak fel szervezeteket, tiltottak be egyéni és csoportkiállításokat. Traktorista lányok, füstölgő gyárkémények, hős vájárok igényes művésznél ugyan már nem jöhettek számításba, de a dogmatikusan értelmezett realizmust megkövetelték, s minden újítást, az absztrakt irányába történő elmozdulást nyugati, dekadens fertőnek tituláltak. Egyedül az avantgárd tudta felvenni eredményesen a harcot a szocreállal, hogy aztán a hetvenes évek végére azt is halottnak nyilvánítsa éppen belső ellenzéke. Aki egyik oldalon sem vallott színt, az perifériára szorult, magába gubózott, vidékre költözött, vagy befejezte alkotói pályafutását.

Megszűnt a főváros-központúság, csoport- és magánműhelyekkel telt meg az ország, amelyek emblematikus helyekké váltak, felélénkült Pécs és Székesfehérvár művészélete, Makón létesült művésztelep, megújult Szentendre, a hatalommal történő viharos összecsapások színhelye lett Balatonboglár.

Kedves mesteremmel, Misi bá'val hol komolyan, hol ironikusan, önmagam kigúnyolására, ars poeticákat fogalmaztunk meg az utolsó szemeszterben. Egyik konzultáción gunyoros kedvében volt, s kérdezte, nos, fiatal barátom, kedves Hany Istók, az all ouver, a hard edge, a minimal art, a konceptuális objekt, a mail-art sörényébe kapaszkodik-e, vagy pedig marad a régi, csontos csataló, a népi realizmus nyergében? Vigyázzon, az utóbbi könnyen tűnhet behódolásnak, mert a hatalom is realista valóságábrázolást követel.

Nem bántott az iróniája, hisz rég megegyeztünk, legyek Hanynak, ennek a különös vidéknek regionális festője. Vállalnom kellett a lehorgonyzást, mert nem volt elég bátorság és kegyetlenség bennem ahhoz, hogy elvágjam az éltető gyökereket, amelyek szülőföldemmel összekapcsoltak, a veszélyt viszont éreztem. Élettelen tájfestészetbe, a dilettánsok, féltehetségek homokpadjára mindenkor szívesen taszított a hatalom, de életbevágóan fontos volt, hogy kijelölt territóriumom, Hany – nincs jobb szó – virtuális táj maradjon számomra. Szerencsére lüktetett bennem minden pulzusa, hisz ott nőttem fel öreg halászok, tőzegvágó napszámosok, vadőrök között. Tudtam, addig jelent oázist, amíg nem válok függővé tőle, amíg én uralom őt, nem ő engem, amíg szerelmes rajongással, mégis tiszta, józan tudattal, de – mint tüskés pikó a fészkéhez – agresszív ösztönnel viszonyulok hozzá, így nem másolom, hanem kibányászom rejtett arcát, fölfedem inkognitóját, és ami már megsemmisült, úgy teremtem újjá, mint az archeológusok Pompeji hajdani lakóit azzal, hogy folyékony gipszet öntöttek a Vezúv hamujának üregeibe; megörökítem az ország legnyugatibb pontján éppen kihalóban lévő falusi életet, a letűnt vízi világot, vászonra viszem a történelmi idő tájait, a népvándorlási hullámok torlaszait, így szándékaim szerint színekben, formákban megvalósított modellje, a szülőföld leképzése lesz minden festményem.

Szép tervek – jégzajlásban. Hátra volt még a fekete intermezzo, a katonaság, mitől betegesen irtóztam, ami kis híján derékba törte a karrieremet.

Gondolom, senkinek sem öröm az itt elvesztegetett idő, de nekünk, festőknek természet ellen való merénylet volt Kalasnyikovval cserélni föl az ecsetet, és szitává lőtt, ember alakú céltáblákat kémlelni arc, világító női test, szelíd dombok kontúrja, ég horizontja helyett. Megegyeztünk Otíliával, két-három naponta írunk egymásnak, nem várjuk meg a válaszlevelet, amikor valami eszünkbe jut, azonnal papírra vetjük, ez a legjobb pótcselekvés, ez lefoglal, eltereli a figyelmem, hátha súlyosabb konfliktus nélkül vészelem át a fekete korszakot. Tudtam, ami más férfinak kuriózum, virtus, kihívás, nekem, a neuraszténiás betegnek tragédia. Még rajzolgattam is a levélben, ahol a szöveghelyzet megengedte, szimbolikus tartalmú tárgyak, dolgok képét pingáltam egy szó vagy szószerkezet helyett. Volt Otíliának egy puha, bolyhos házicipője, arról népdalt is ismertem, a pokoljáró dudás dalát, s amikor otthonunk után sóvárogtam, boldogasszony papucsát rajzoltam bele, amit ő úgy olvasott ki: *Sárga papucs az ágy alatt…* A másik kedvencemet, a kosbort különválasztva, mintha összetett szó lenne: kosfejet pingáltam, az én voltam, s fél üveg bort a konyhaasztalra, ahol annyiszor ültünk ketten, s poharaztunk. Az őszapó s annak ezernyi tollal kibélelt, puha fészke – feleségem tudta ezt – a hálószobát jelentette, a nőszirom Otíliát, de a kaszárnya ördögszekér volt, s az oktatás, a tananyag nadragulya; egyik goromba tisztemből „ökör” „szem” lett, természetesen nem a kedves kismadár. Szerencsére nem cenzúrázták a leveleket, ki tudja, hogyan értelmezték volna a bedeszkázott fejek. Még mindig gyerekek voltunk, éretlenek, csak Otília látogatása után nőtt be a fejünk lágya, s józanodtunk ki örökre. Annyi panasszal érkezett, amikor

végre kimenőt kaptunk, s elhagyhattuk a kaszárnyát, hogy sírva virrasztottuk át az éjszakát egy szállodai szobában, nem lehetett beléje hatolni, mindene fájt. Itt, ebben a szűk, kopott szállodai szobában dőlt el a sorsunk, ez volt a nagy gátszakadás az életünkben, nem racionálisan, hanem öntudatlanul döntöttem, nem fogom vállalni életem végéig a szexuális nyomort. Nehéz döntés volt, fájdalmas, akkor még egyáltalán nem volt egyértelmű a házasságtörés, ráadásul rossz idegrendszerem miatt a legkisebb izgalomtól bekövetkezett pszichés alapon a pillanatnyi impotencia, elég volt egy csepegő csap, edénycsörömpölés, nyikorgó ajtó, recsegő ágy, utcán berobbanó motor zaja, s én már nem voltam férfi, nyilvánvaló, hogy nem tanácsos ilyen tehertételekkel kísérletezni, mégis jött, ott dübörgött, motozott, settenkedett az ajtónk előtt minden házasság legnagyobb kísértete, a démoni háromszög.

Amikor végre leszereltünk, a civil életemet, akárcsak a gólyabálon, ismét Petya téblábolása szabta meg. Mivel az ő világa a kő, ezért a Tátrát, a Kárpátokat, az Alpokat kezdte járni egy alpinista csoporttal, s mivel régóta vágytam a magaslatok erőteljes színeire, főleg a mélytüzű kékre, a vad zöldre és a gyopárszürkére, egyik túrára engem is magával hurcolt, talán ezzel is távolítani akart Otíliától. Itt, a Magas-Tátrában ismertem meg Máriát. A csapat Mauglinak hívta, mert termete, alakja, mozgása egyetlen rugalmas egység volt, akárcsak egy húsvéti kalácsé. Sziklát másztunk, ha jól emlékszem, éppen a Tengerszem-csúcs oldalában, az egyik kötélen ő lógott, a másikon én, itt nyújtotta felém a kezét, soha nem tudtuk tisztázni, szerelemből tette, vagy csak biztonságot keresett; amikor összeértek az ujjbegyeink, azt mondta: *Genezis.* Teátrális a jelenet, de számunkra sorsdöntő volt az első hozzám intézett szava. Addig mi kettesben soha nem beszélgettünk, csak csoportvitákban vettünk részt, alpinizmusról, a hegymászás értelméről, próbatételeiről tárgyaltunk, mert Mária országos hírű pszichológus volt, tévében, rádióban is gyakran megszólalt. Ő azt állítja, nem provokált, megjelent előtte Michelangelo freskója, az Úr és Ádám keze, s teljesen spontánul csúszott ki a száján a szó. El kellett hinnem neki, mert naivabb, egyszerűbb, természetesebb embert életemben nem ismertem. Az rögzült a mélytudatomban mostanáig, hogy a nő a hatalom, a nő az fölöttem álló istenség, Léda hűvös méltóságával, Otília teuton indulatával uralkodott rajtam, s most találtam egy olyan lányt, aki csak a tiszta tekintetű szembenézést, az egyenrangú partnerséget fogadja el, semmilyen konvenciót, előítéletet, merevgörcsös atavizmust nem ismer, együtt lélegzik velem, úgy álmodik, ahogy én, úgy szeret, ahogy én, s avítt, ósdi marhaságnak tart minden párharcot, a társak egymás elleni küzdelmét, feleslegesnek az emancipációt, baromságnak a feminizmust.

Hegyről lejövet már különváltunk a csoporttól, őt érdekelte az én forma- és színvilágom, engem az ő döbbenetes ön- és emberismerete, s tudtuk, olyasmi kezdődött el a feszes kötélen, ami fenekestől felforgatja az életünket. Úgy szerettünk egymásba, mint az énekesmadarak, mondtam is neki, függő cinegék vagyunk, kötélen lógva láttuk meg egymást, festmény is születhetne rólunk, ha elfogulatlan személy kívülről szemlélné. Vallomás soha nem hangzott el egyikünk szájából sem,

csak azt éreztük, nincs szükség tovább a világra, egymás életét teljesen kitöltjük, légzésünk, szívritmusunk is egyszerre lüktet.

Nem volt hajlandó bujkálni, felemelt fővel jött velem kiskocsmákba, kávéházba, s azt is természetesnek tartotta, hogy legközelebb kettesben vágunk neki a Bükknek, s egy hétvéget orvos barátom menedékházában töltünk.

Szűz volt! Szinte elájultam, amikor megláttam a véres ágyneműt. Jobbágykék, festett bútora volt a barátomnak, s ő eszelős mosollyal írta saját vérével a ruhásszekrény oldalára: *Genezis*. Tömpe, ruganyos ujjai külön életre keltek, miközben írt, magamhoz szorítottam, s végre, végre nem voltam festő, nem a szememmel, hanem a testemmel láttam, éreztem és éltem át arányos alakját, bársonyos bőrét, azt az anatómiai csodát, amelyet csak ágyban, meztelenül érezhet meg egymásban férfi és nő.

Ez a tulipános, kék bútordarab, ez a félig láda, félig szekrény – mi komódnak neveztük – lett a mi frigyládánk, a szó, szövetségünk szava világított az oldalán, mintha tüzes kéz írta volna, a házigazda rendelőjét és egész lakását telefestettem csendéletekkel, hegyi tájképekkel, hogy nekem ajándékozza. Minden ecsetvonás egy-egy árulás volt, elárultam Otíliát, házigazdámat, s a végén feláldoztam a legdrágábbat: Máriát. Utánfutóval vittük haza Petyával, amikor már megvolt a Kunyhó, annak lehetett a legnagyobb tüze, amikor égett, persze, a barátom nem tudta, hogy a bűn trezorját cipeljük.

Megkezdődött életünk eszelős korszaka, alig ettünk, bolyongtunk a budai hegyekben, otthon hazudoztam Otíliának a távol töltött éjszakák miatt. Később a feleségem szitkozódó vádbeszédeiben obszcén szavakkal csak hentergésnek, üzekedésnek nevezte ezt a kapcsolatot, pedig mi hosszú sétáinkon és a kiskocsmákban legtöbbször a művészi kibontakozás nehézségeiről, kínjairól, a megalkuvás nélküli felívelésről beszélgettünk, életcéljának tekintette pályám betetőzését, s mivel látta, tudta, súlyos idegfeszültségek kínoznak, emiatt olyan részletességgel kellett elmondanom neki a gyermekkoromat, mint egy pszichoanalitikusnak, és ő, nagy meglepetésemre, azzal nyugtatott, azzal gyógyított, hogy a deviáns viselkedés – szerinte az elmesélt és a látott tünetek alapján egyértelmű a deviancia születésem pillanatától – legjobb levezetése a művészmunka, ne féljek, ne aggódjam emiatt, ne sokkoljon, százszámra tudná sorolni azokat a híres zenészeket, tudósokat, költőket, akik ebben szenvedtek, de ez a gyötrelem a legszebb izzás, a kiválasztottak privilégiuma. Ha részesültem volna abban a kegyelemben, hogy korábban találkozom Máriával, kincsesbánya lehetett volna az, ami orvosok szerint kóros elváltozás.

Pompás lakását aranyműves apjának köszönhette. Csak úgy tudta átmenekíteni lányára a vagyonát, hogy agyonverette magát a pribékekkel, a talpát ütötték napokon keresztül, s nem hagyták aludni, úgysem mondta meg, hová dugta el aranytárgyait, gyűrűket, láncokat, karkötőket. Mária egy hátrahagyott levélből tudta meg, amit az apa halála után kézbesített a család titkos ügyvédje. Megszokott történet ez, mondta, mások még rosszabbul jártak, mert az elpusztított családfő után semmi sem maradt, nyomorogtak a gyermekek, ő legalább lakáshoz jutott. Amíg nem is-

mert engem, nem jelentett különleges értéket ez a budai lakosztály, de most már szerelmes lett minden szemöldökfába, ajtókilincsbe, ágyba, székbe, szőnyegbe, még az is boldoggá tette, ha a politúron vagy a poháron rajta maradt az ujjlenyomatom, nem törölte le. A kettős élet elviselhetetlen nyomorát és gyönyörét éltem át itt, amihez jobb, sokkal jobb idegrendszer kellett volna, mint az enyém. Otthon Otília és a két lányom ezernyi igénnyel, követeléssel ostromolt, a műteremben halomra gyűltek a megkezdett, félbehagyott munkák, és én, a kakukktojás, lapulok egy bámulatos ízléssel berendezett lakásban. Kínkeservesen tapasztaltam meg a házasélet, az apaság, az inkognitó, az illegalitás, a törvénytelenség, a szabálysértő, tiltott szerelem kegyetlen, keserű mámorát, ami túl sok volt egyszerre. Orvoshoz kellett fordulni, mert már se aludni, se enni, se dolgozni nem tudtam. Mária vitt el egy ideggyógyászhoz, együtt beszéltük meg, hogyan lehetne kibogozni az összegubancolódott háló szálait, de az orvos sem adott más tanácsot: egyik kapcsolatot meg kell szüntetni, különben az idegösszeroppanás elkerülhetetlen. Szakításról egyik irányban sem lehetett szó: Otíliát hagyjam ott a két leánykával, vagy Máriát ezzel a túlvilági lobogással? Folyt tovább az elviselhetetlen élet, otthon a feleségemet simogattam, öleltem, hízelegtem neki, bókokkal, ajándékokkal halmoztam el, közben hányinger gyötört, annyira utáltam magamat, s amikor csak lehetett, szexuális őrjöngésben tobzódtam Máriával. Soha sem hittem volna, hogy olyan nő is van a világon, akinek ugyanazt a csodát jelenti a szeretkezés, mint a férfinak. Gyógyításomra egy röpcédula-szöveget keresett ki valamilyen lexikonból vagy szakkönyvből ez a csodálatos lány: *Legyünk realisták, s követeljük a lehetetlent!* Párizsban terjesztették a forradalom idején, s mi firkálni kezdtük ezt a szép paradoxont hídkarfákra, téglakerítésekre, tűzfalakra, betonfelületekre, az erdőben fák törzsére, csoda, hogy nem kapott el a rendőrség, s nem bizonyított ránk államellenes agitációt.

Tavasz lett, s jártuk, amikor tehettük a Bükköt, ott, egy mohamezőn következett be életünk nagy csodája, kint a szabadban, süppedékes talajon megmozdult alattunk a föld, amiről addig azt hittük, csak irodalom. Felkeltünk, visszapillantottunk, őzheverés volt a helyünk, elviselhetetlen gyönyör és szenvedés színhelye. Egyetlen képemet fejeztem be ebben a korszakban, a *Mohaágy*at: zöld tengerben emberméretű mélyedés, mintha a földgömb horpadt volna be, körötte kiterített táj. Ember sehol, jelenvalóságunk mégis nyilvánvaló. Máriának adtam, egyetlen, amit elfogadott tőlem, s én a jobbágykék színű szekrényt őriztem, mint amulettet a Kunyhó pusztulásáig. A heverő mellett állt a műterem-kunyhómban, titkát csak én ismertem, az volt a territóriumom szent és bűnös stigmája. Mikor egy ócska némber betelefonált Otíliának, s elmondott neki mindent, elszabadult a pokol, attól a naptól értelmetlenné vált számunkra a létezés. Feneketlen ürességg, rémséges magány telepedett mindhármunkra.

Amit nem fogadtunk meg az ideggyógyász tanácsára, ránk kényszerítette az élet. Egy Máriával töltött, csodálatos éjszaka után, hazafelé menet, levelet találtam a zsebemben, abból tudtam meg, nála pattant el a húr, lelkiismerete tiltja ekkora szenve-

dést okozni másoknak, lakását titokban eladta már, nehogy keressem többé, még aznap elutazik, melodramatikus búcsúzkodásra képtelen, de szülőföldem közelében lesz, ezért, ha Hanyt festem, őt festem, a nő és az anyaföld egy és ugyanaz, nem kéri, hanem parancsolja, hogy dolgozzam rendületlenül tovább.

Úgy maradtam ott, mint romhalmaz, mint egy ház, amelyet bombatámadás ért. Otília felé fordultam bénán, mi mást tehettem volna, és megkezdtem reménytelen harcomat, hátha el tudom érni, ne fiaddzon új vétket a bűn. Ez volt a leghamisabb illúzióm, az ember alaptermészetét tagadtam bután.

Nagy csatáink hónapjaiban feleségemnek is festettem egy képet, az *Őszirózsák*at, s úgy nyújtottam át, mint az Úr testét. Egyszerű csendélet, zöldmázas döri csuporba anyám kertjéből hozott néhány szál fehér, lila, sötétpiros, rózsaszín és kék őszirózsát tettem, azt mintáztam meg, semmi más nem jelentett volna akkora örömöt; imádta ezt a virágot, szerencsére a hálószobánkban akasztotta fel, így most is megvan, nem semmisült meg a Kunyhóval együtt a tragédia napján.

Szép gesztus, de hiábavaló kísérlet volt, tudtam, életünk gubancát soha nem tudjuk kibogozni immár. Máriának van igaza, egyetlen varázseszköz az ecset, de azzal szembenézni iszonyúan nehéz, ezért – menekülve attól, mégis keresve – eszelős, félkegyelmű motyogásokba kezdtem, talán szavakkal is lehet festeni, és – mint középkori provanszál trubadúr – dörmögtem: bajba jutott bányász egérútja, menyasszony hajában encián, fekete égen üstökös csóva, vízbe fulladónak fűzfaág, újszülött csecsemő tüdejében levegő, ingoványba süllyedtek lába alatt kő, sötétben sikoltó gyereknek nyújtott kéz…, ez az ecset, ez az ecset. Uramisten, milyen gyengék a szavak, milyen törékenyek, fertőzöttek, hervadtak, kopottak! Mennyivel megbízhatóbb egy sáv, egy fénycsík, egy folt, egy vonal, egy bezuhanó árnyék, egyik sem félreérthető, így aztán, hátat fordítva a szavaknak, a paletta és a pemzli ki nem esett a kezemből, dolgoztam lankadatlanul, lázasan, őrülten, Máriát keresve és Máriát feledve, széles gesztusokkal fákat, völgyeket, dombokat, házakat, de megtanultam végre babirkáló, pepecselő szöszmötöléssel cirádás, fodros főkötőket, csipkés köténeket, inggallérokat is rajzolni, menekültem a munkába, hogy feledni tudjak, s mással is feledtetni tudjam a nagy romlást, amit én idéztem elő.

Fertő-táj és a tó volt a tér, szülőföldem kimeríthetetlen kincseit kínálta föl, és megbocsátott nekem, mint jó anya. Ahogy csendesültek Otília rohamai, mind gyakrabban mentem haza, Hany vonzásterében visszatért belém az élet, s a tékozló fiú bűnbánatával halmoztam képet képre, ezernyi változatban festettem meg a vizeket, a nádasokat, erdőket, zsombékos, selymes réteket, házakat, csűröket, pajtákat, bútorokat.

Két szélsőség közt ingáztam. Vagy arra törekedtem, hogy expresszív feszültség keletkezzen a vásznon, vagy ellenkezőleg: lebegő hangulat teríljön el azon – ez utóbbi volt nehezebb –, s ha a kettő közül valamelyik sikerül, bátran vállalhatom a vidéki tájfestő címkét, ezt tették választott mestereim, a Gresham-kör tagjai is, akik

mellett végleg lehorgonyoztam: Szőnyi István, Bernát Aurél, Berény Róbert, és szülőföldem híres szobrásza, a Kapuváron született Pátzay Pál.

Szerencsés csillagzat alatt születtem. Apám nemcsak vadőr volt, hanem töprengő természetbúvár is, gyakran hívott meg nappali, sőt éjjeli őrjárataira, és lassú, gyér beszédével magyarázta az erdők, mezők, vizek jeleit. Szerinte a természet is, akárcsak az ember, éjszaka vetkőzik meztelenre, akkor árulja el titkait, mutatja meg rejtett szépségeit. Mindig elöl ment, mert csak ő ismerte az erdei vadcsapásokat, patakokon az átkelőhelyeket, mocsárréteken a járható ösvényeket, most is látom szálfaegyenes termetét, senkinek nem volt a faluban olyan ruganyos járása, mint Mező Bálintnak, mégis bottal járta a tájvédelmi körzetet, erős, bogos somfabottal, ez volt az ő fegyvere, soha nem vadászott, mert irtózott a vértől, akárcsak én, botjának vastagabbik végét átlyukasztotta, azon keskeny szíjszalagot húzott keresztül, amit a csuklójára hurkolt, és ha megfordult, mindkét kezével erre a botra támaszkodott – ebben a pozíciójában kívántam volna mindenáron megfesteni, mohás faluvégi kőszentet mintázni róla, ami képtelenség volt, itt mégsem állhatott modellt nekem –, s én, akárcsak kamasz koromban, kiskutyaként követtem, ő fél oldalra fordított fejjel suttogott hátrafelé, én is úgy hallgattam őt, jobb fülem karimáját egyik kezemmel behajlítva, nem változott semmi, lélekben gyermek maradtam, csak lépésünk lett egyforma méretű, nem kellett úgy erőlködnöm, hogy pontosan a nyomába lépjek.

Daliás alakja lassan-lassan beépült a látásomba, fantáziám katalizátora lett, sokszor úgy éreztem, nemcsak a bozótosokban tör csapást nekem, hanem a sötétséget is hasítja, mint vadlibák vezérgúnárja a levegőt, tarkójára szegezett szemmel követtem, iránytű volt a nyakszirtje és színehagyott micisapkája, ami holdvilágon, akárcsak őzek farán a fehér szőrpamacs, lépései ritmusára himbálózott, de most, ha álmodom az aluljáróban, homályos, diffúz kísértet az én apám.

Egy-egy monológja fölért bármelyik főiskolai előadással. – A jó piktor – ebben volt valamennyi irónia – nemcsak a szemével lát, hanem egész testével érzi a fákat, a cudarsorsú, tüskés bokrokat, a selymes füvet, mert a fának lába és karja van, a bokornak háta, bokája és térde, a virágos rétnek millió szeme; ösztönös megérzés, ti, urason, úgy mondjátok, intuíció kell, hogy értekezni tudjunk velük, mert bizalmatlanok, hisz pusztítjuk őket, ezért ki kell jönni ide akkor is, ha szurokfekete az éjszaka, ha fáradt fény dereng a keleti horizont felől, ha pirkad, ha hasad a hajnal, reped az ég kárpitja, ha bujkál a hold, vagy ha rémisztő sötétség szakad ránk a nagy viharban. Az űr, a végtelen űr csak ilyenkor mutatkozik meg, nappal eltakarja a kék lepel, és elhiteti velünk, hogy zárt, körülhatárolt világban zajlik földi életünk.

Ilyen közhelyekben fogalmazott apám, de minden közhelye fogantyú volt, úgy kapaszkodhattam azokba, mint gyorsjáratú autóbuszok dülöngélő utasai a mennyezetről lelógó szíjkarikákba.

Volt egy ritkaszép érzéki csalódása is ezeknek a bandukolásoknak. Mivel nem kellett eljutni sehová, nem kellett célba érni, mehettünk körbe-karikába vagy nyílegyenest előre, hisz a vadőr őrjárata akkor igazi, ha kiszámíthatatlan, én ebben a

battyogásban azt éreztem, velünk jönnek a fák, bokrok, dombkaréjok, vagy éppenséggel ők menetelnek, s mi állunk.

Arra is itt, ilyenkor jöttem rá, hogy jó szaglással, kifinomult tapintással sokkal gazdagabb híranyagot kapok a környező világból. Éjfél után, úgy hajnal felé felerősödött a szél, avar- mocsár- és iszapszagot hozott, apám ázott posztókabátjának, forró testének izzadságszaga áradt – mindkettő otthonos volt –, odvas fához közeledtünk, vadméhek lép- és mézillatát leheltem be, s tudtam, a jó festménybe ezeket az érzeteket is bele kell dolgozni valahogy.

Öreg erdők kidőlt fáinak egy-egy elkorhadt darabja kísértetiesen foszforeszkált a sötétben, a fű között szentjánosbogár világított, ha mézgás ágat ragadtam meg, nyálkás lett tőle a tenyerem, amitől felkavarodott a gyomrom, de hamar le is nyugodott, mert fülem, agyam, minden idegsejtem telítődött a tücskök lakodalmas zenéjével, ilyenkor bent, a zsigerekben is történt valami, s rendszerint Misi bá' szava idéződött fel: a természet nem szólal meg magától, a természetet meg kell szólaltatni, életre kell kelteni a tárgyakat, a jó tájképnek ízét, szagát, zamatát is érezzük, a jó képnek ábrázata van, s azon mosoly, fintor, öröm, fájdalom vagy szomorúság ül, a néző csak arra vár, bármelyik pillanatban bekövetkezhet valamilyen esemény, ami nincs rajta, de, mint lehetőség, adott. Izgalmasak voltak azok a pillanatok, amikor apám hirtelen megállt, ujját felemelte, csendre intett, mert madárfiókák vicsogtak fészkelődve valamelyik faodúban, bagoly suhant át puhán fölöttünk, denevérvijjogás, vaddisznók röffenése, őzbak horkantása csapódott fülünkbe, vagy egymáshoz súrlódó két fa nyikorgása teremtett hátborzongató hangulatot, s ha elindultunk, talpunk alatt zörgött az avar, roppant a száraz rőzse. Apám még azt is meg tudta mondani a sötétben, milyen fajta hal ugrott fel, és csobbant vissza a vízbe: kárász, bagolykeszeg, compó, szélhajtó küsz, harcsa, kecsege, fogassüllő vagy csuka. Megtörtént, hogy őz helyett borz esett csapdába, nyúl helyett vidrát fogott a kaptány, apám odament, egy sátorlappal, amit mindig magánál hordott, letakarta a vergődő állatot, rendszerint rá is térdepelt, kioldotta a hurkot, kikapcsolta a szerkezetet, ha nem volt súlyos a sebesülése, útjára engedte, de ha magatehetetlen volt, hazavittük, megtelt az udvara ketrecekkel, kalitkákkal, a kertben, magas palánkkal elkerített részen sérült állatok tanyáztak, amelyeket, gyógyulásuk után, hátul, egy kallantyús lészakapun kituszkolt a mezőre, menj Isten hírével!, mondta, zsémbelt is néha asszonyanyám, mert nem kevés pénzbe került a sok gyógyszer és az állatorvos kiszállása a szomszéd faluból. Ha végzett a mentőmunkával, átkot is dörmögött apám az orra alatt az orvvadászokra, de azt soha nem értettem, mert most nem fordította rézsútosan oldalra a fejét, úgy vigyázott a szavaira, mint egy angol nyelvészprofesszor, ha engem oktatott, ha velem – néha élcelődve így nevezett –, a pantallós úrral beszélt, apai tekintélye és az alázatos hódolat művészfia előtt csodálatos kettősségbe olvadt. És aztán, amikor készen volt, amikor elvégezte a dolgát, hangosan csak ennyit mondott: – A teremburáját! Ez volt az ő káromkodása.

Látni igazán csak akkor lehetett a tájat, ha telehold volt, éjféltájban a bokrokkal szegélyezett patakmederből előbátorkodtak a tapsifülesek, apám, gyerekes módon, mindig így nevezte a nyulakat, ezek, farukat magasba dobálva ugrabugráltak, amíg el nem érték a búza- vagy árpavetéseket, ami igazi csemege lehetett, mert még hegyes fülüket is le-lekonyították, aztán, legalább az egyiket fölemelték a számukra minden időben kötelező éberség végett, így legeltek vígan ebben a szép, éjszakai derengésben, s engem a népmesei rigmus csiklandozott belülről, talán azért, hogy igazoljam gyermeteg merengésünket: farkas-barkas aj, de szép, nyulam-bulam aj, de rút. Süncsaládot egyetlen-egyszer láttam, azt is ilyen holdvilágos éjszaka, elöl ment valamelyik szülő, nem lehetett tudni, az apa- vagy az anyaállat, s utána, sorban a kölykök. A két árnyék, az enyém és az apámé, úgy haladt mellettünk, mintha vadnyugati filmek szereplői lettünk volna, az övé szélesebb, robusztusabb, az enyém vékonyka, filigrán, ezt is felhasználom, gondoltam, valamelyik képem festésekor. Aztán a garázda szélficsúrok lassan elálmosodtak, visszabújtak a nádasba, ahonnan jöttek, zajmentes lett a hajnal, s mi bóbiskolva, majdhogynem aludva bandukoltunk boldogan, önfeledten, már nem a külső, hanem a belső territórium szesszenéseire figyelve. Volt, igenis volt infantilis ellágyulás, gyermeteg naivság ezekben a szemlélődésekben, barangolásokban, de cseppet sem bántam, mert ilyenkor úgy pattogott le rólam a civilizáció, mint antik edényekről a zománc, azonossá váltam apámmal, nagyapámmal, felmenőimmel – egészen az ősemberig, akinek recehártyájára ugyanezek a képek rajzolódhattak fel: föld, ég, felhő, fa, fű, állatok, víz, csillagok.

Istenem, gondoltam ilyenkor magamban, milyen nagyszerű ez a különbözőségekből, ellentétekből keletkező harmónia, milyen bámulatosak a világ véges és végtelen mezői, az anyagi és szellemi princípiumok, milyen szorosan függenek össze és különülnek el élesen jelek, tárgyak, élőlények, dolgok: gyilkosok és áldozatok, szél lebbenése, őz szimata, békák brekegő akarnoksága, tücskök eszeveszett cirpelése, a gyökér konoksága, a törékeny rügy, a puha moha ereje, szár, törzs büszke tartása, kehely szemérmetlen nyitottsága, a csillagos ég félelmetes csendje; igaza van a gnosztikusoknak, nemcsak fizikai valóságában, hanem belül, a lélekben is végtelen a világ, valamilyen emberfölötti rendező-elv alapján működik, mégis öntörvényű, és ez a legcsodálatosabb benne, ez a dialektika, s én, mint festő csakis konstruktív módon viszonyulhatok hozzá, meg kell ismételnem a teremtés misztériumát még akkor is, ha rejtélyes ősprincípium igazgat mindeneket, mert szemlélődéssel, töprengéssel, bölcs elmélkedéssel föl lehet tárni a világ titkait.

Tanulnom, sokat kell tanulnom apámtól, mondtam magamban, különösen azokban az önfeledt pillanatokban, amikor állatokat, növényeket, tárgyakat szólított meg, beszélt hozzájuk, noszogatta, biztatta vagy fenyegette őket: azonosult velük.

Kedvenc napszakunk a virradat volt, a hajnali derengés, akkor cirmos lett az égalja, s már minden érzékszervünkkel tudtunk reagálni a változásokra, megjelent keleten a legfontosabb alapszín, a vörös, abból aztán sárga lett, végül izzó fehér, mert kihasadt a sötétség magzat-burka, zuhogni kezdett a fény, aminek Petya szerint tes-

te és lelke van, és mi valamelyik turjánban, erdei tisztáson, valamelyik morotva kanyarulatában álltunk némán, a csillagok még reszkettek a víztükörben, figyeltük, milyen gyorsan rövidülnek az árnyékok, hogy gurul ezernyi fénykarát a tó vizére, nyárfák villanó, ezüstfehér leveleire – velencei kristálycsillárok üveglapocskái ilyenek –, bükkfák szürkésfehér oldalára és a pannon táj imázsára, a magas jegenyére, miközben apám posztókabátjának vékony gyapjúszálaira remegő harmatcseppek rakódtak, olyan volt, mint az Emberfia a Tábor hegyen, de csak néhány pillanatig, mert a nap felszárította, emiatt leheletfinom párafelhőbe burkolódzott, úrszínevál-tozása, gondoltam, s úgy szerettem őt, mint a tanítványok, Péter, János és Jakab a Mestert, cseppet sem csodálkoztam volna, ha emelkedni kezd, elindul csillagösvényen a hajnali derengés felé, és csak akkor riadtam föl ebből a szép révületből, amikor a falu egy-egy üzenete, kakaskukorékolás, kutyaugatás, harangkondulás tévedt ide.

Ecset, paletta, tudományos magyarázat nélkül tanultam ilyenkor festeni, az ösztönvilágomba maródott kedves szülőföldem, a Fertő mente és Hany minden eleme, töredéke, moccanása, s ebbe a nyersanyagba, ha dolgozni kezdtem, úgy leheltem életet, mint teremtéskor az Úr a hideg agyagba. Azért volt halálra ítélt dogma a szocreál, mert hiányzott realizmusigényéből az alkotás mámora, bódulata, amivel hozzáadunk valamit a világhoz, hiányzott abból a lélek, hiányzott a teljesség igénye.

Festettem egy nagyméretű, botrányos képet szülőföldem égerfáiról, másfél-két évig pepecseltem azzal, át is nyúlt az egyetem utáni korszakomba, csak a katonaság után fejeztem be. A lecsapolásokkal lesüllyedt Hanyban a föld, s a fák gyökerei kilátszottak, ezek voltak a támasztógyökeres égerek, megmintázásukkal azért vajúdtam olyan sokáig, mert allegóriába kellett rejteni a gondolatot, azt, hogy a hatalom legnagyobb jogfosztását követte el a kolhozokkal.

De volt egy másik, szakmai okom is: még járatlan voltam az antropomorfizmus megmintázásában, a fák törzsén, munkám nyomán, a foncsoros kéregből torz, megkínzott emberarcok képződtek, amiket a vastag festékrétegben vágókéssel faragtam ki, fájdalom, szenvedés, sikoly mindeniken, ágak helyett égnek meredő, zilált hajzat, gyökérzetük, az egymásba tekeredett fonatok, az élni akarás tekervényei görcsbe rándultak, úgy kapaszkodtak a földbe, máshol emberi ujjak, fekete körmök a gyökerek helyett, inas, eres, bogos parasztkezek, ami már teljesen egyértelmű volt, s még a címadással sem rejtegettem túlságosan a lázító szándékot: *Via dolorosa.*

A Kálvária út tizenkét stációján, Pilátus házától a Koponyák hegyéig, a legmagasabb pontig sorakoztak támasztógyökeres égerfáim. Búcsújáró helyeken – hozzánk legközelebb Osliban – állnak így a keresztfák, a kis kápolnák, ezt utánoztam én, sokat, nagyon sokat tanulva Munkácsytól; lankás domboldalon kanyarog az ösvény, a stációkban egy-egy szenvedő, sorvadozó, földnélküli éger; fa-Krisztusok merednek az égre, gyökerük java része a talaj felszínén.

Abban különböztem minden elődömtől, akik ehhez a témához nyúltak, hogy mellőztem az emberi alakokat és a mediterrán világ közismert díszleteit, Kis-Ázsiát,

a Szentföldet, helyettük pannon tájat festettem, a tájékozott szem azonnal fölfedezte szülőföldem és környékének szelíd lankáit, így lett apokrif, profán, lényegében Krisztus nélküli Kálvária út az én *Via dolorosá*m.

Természetesen kiszűrte a zsűri, nem engedték kiállításra, Petya szerint másfél évtizeddel korábban bezártak volna engem emiatt: emberarcú fák, amelyektől az éltető talajt vonták meg, de azok göcsörtös kézujj-gyökerekkel mégis kapaszkodnak, élni akarnak; nyílt célzás a földjüktől megfosztott parasztokra.

A támogatott, tűrt, tiltott kategóriák közül egy-két, a fentihez hasonló kilengéstől eltekintve, mindvégig a középsőben maradtam, de az bizonyos, hogy a – semmiképp sem egyértelmű, szerintük álrealista törekvéseimmel – ravasz és veszélyes mimikri-művésznek, trójai falónak tekintettek, s szemmel tartották minden ecsetvonásomat.

Folyt, gomolygott, fortyogott magányos küzdelmem a szocreál, az avantgárd, a hiperrealizmus, a mágikus realizmus, a szürnaturalizmus dzsungelében, szerencsére jó parasztösztöneimre hallgatva, mindig kihúztam fejem a nyaktilóból, különösen akkor, ha éreztem, világnézeti konfliktussá növesztik a főkolomposok a stílusküzdelmeket, emiatt és ekkor vált eszményképemmé Bernáth Aurél, aki sok évi kínlódás után felhagyott az absztrakt festészettel, utána nem nézett se jobbra, se balra, végezte a dolgát, akárcsak a Gresham-kör többi tagja, akik hellyel-közzel ugyancsak kimaradtak a hazai és az európai stíluscsatákból. Sokkal fontosabb volt számomra annak a világnak a művészi birtokbavétele, amelyik tulajdonképpen az enyém volt, amit a legjobban ismertem: Hany. Liturgikus cselekvéssé akkor vált a festés, amikor már minden ritmustöredék, minden moccanás, dallam oszcillálni kezdett bennem, amikor már úgy viszonyultam hozzá, mint udvarló kakas a tojóhoz, ahogyan az csőrét csattogtatja, borzolja tollát, hajlong, ugrál, nyakát nyújtja, táncol, bóbitál. Ha a hófehér vászon fölé hajoltam, ha már megvolt a fejemben a kép, mert rendszerint megvolt, akkor megjelent, mindig megjelent Mária arca, és én centrikus vagy perifé-rikus helyen kis kört rajzoltam, második lépésként improvizált vonalat húztam, amelyik szétágazott, az elágazások hurkokba, csomókba futottak össze; szinte mindig dúdoltam, rendszerint népdalt, zümmögött bennem a fonográfhenger, öntudatlanul, az énekek ritmusára, még a hajlításokat is követve mozgattam az ecsetet, úgy éreztem, valaki áll mögöttem, s énekel. Régi, kedves sztereotípiák keltek ilyenkor életre, mert én már gyermekkoromban morcos ingerültség helyett minden reggel valamilyen dallamra ébredtem, amitől napközben sem szabadulhattam, és megmintázásra alkalmas képek szakadtak ki vagy formálódtak hol a muzsikából, hol a szövegből, de magam sem tudtam pontosan a sorrendet, nem tudtam, hogy a képek lobbannak-e először, s csak azután a szöveg és dallam, vagy fordítva.

Megdöbbentem, milyen közel áll egymáshoz a festmény és a népdal. Láttam, most is látom az abszurd vagy szürrealista képsorozatot népdaltöredékekben:

… de szeretnék az erdőben fa lenni, ha engemet meggyújtana valaki … este van már, csillag van az égen … zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát, hóval lepi be a

szél … elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek, hosszú út porából köpönyeget veszek … ahol én eljárok, még a fák es sírnak … egy bivalytehén azon jődögél le, az idei bornyát szarva között hozta … megfogták szép gyöngén, bétevék a tűzbe, az ő gyönge hamvát keverék a mészbe … föl is föltekinte a magos egekbe, egy szép gyalog ösveny hát ott jődögél le, azon ereszködék fodor fejér bárány … kettőből kinőtt két kápolnavirág, az oltár tetején összekapcsolódtak … szivárvány havasán kinyílt rozmaring szál, nem szereti helyét, el akar bujdosni … fészket rakok az erdőbe, az erdőbe, bánat fának tetejébe, tetejébe … harmat remeg a mezei fűszálon … kis kacsa fürdik, fekete tóban … a malomnak nincsen köve, mégis lisztet jár … kiment a ház az ablakon … felszántom a császár udvarát … lovamat kötöttem piros almafához…

Nem, nem népdalszövegek mormolása volt ez, nem imamalom, hanem a belső látás áramlásai; valódi képeket láttam, amelyekből zseniális dalszerzők költészetet gyúrtak, de az holt anyag lett volna számomra zene nélkül, a régi pentaton hangsorokat szövegükkel énekeltem, hümmögtem, az újkori dallamokkal a trombiták, fuvolák hangját utánoztam, ta-ta-ta-ta, a játékos-vidámakat dúdoltam, különös spirált éreztem, amelyik nem le, a mélybe, hanem fölfele vitt, mint a forgószél.

Persze, ez is veszélyt jelentett, holtvágányra lehetett futni ezzel a révülettel, a népdal végül is csak egyik szegmentuma a kultúránknak, Petya próbált segíteni, az persze más kérdés, milyen eredménnyel. Járt Kaunasban, ahol Csurlionisz legtöbb munkáját őrzik, akkor a dicsőséges Szovjetunióhoz tartozott a Baltikum, s a várost Kovnónak hívták, ez a garabonciás litván festő és zeneszerző képes volt megrajzolni a dallamíveket, a hangmagasságokat, a ritmusváltásokat, Stravinsky tanult tőle komponálni, Paszternak és Romain Rolland regényszerkesztést. – Nyugodj meg, Otília – magyarázta a feleségemnek –, jó úton jár Marci, bárcsak sikerülne neki is vászonra vinni a zenét, nézd meg a katalógusban a *Csillagszonátá*t vagy *A világ teremtésé*t.

Volt valamelyes hitele a szavának, mert képzett zenész volt, éppen úgy tudta a feleségem, mint én, hogy két évet végzett hangszerszakon, mielőtt szobrászatra adta volna a fejét. Fúvós hangszereken játszott, gyönyörűen trombitált, ha nem itt nálunk, Otília közelében, hanem Újpesten, az ő tágas telepén dolgoztunk, vagy kint barangoltunk a szabadban, erdőn, mezőn, árkon-bokron át, látszólag céltalanul. Ilyenkor, hosszú sétáink közben, kapásból sorolta Poussin, Lorrain vagy Watteau tájképeit, mindenik zeneműként is értelmezhető, ezt a vonulatot tetőzte be szerinte Csurlionisz és a cseh Kupka. Csodálatos interferencia, ők tanulták az egyetemen, de nálunk, a Képzőművészeti Főiskolán meg sem említették a megfestett muzsikát, ebből is látszott, mennyire féltek, mennyire tehetetlenek voltak a bolsevisták a sokkal elvontabb zenével szemben, s milyen mértékben nyomorgatták az elvont alkotó művészeket.

A tárgyi néprajz legalább akkora forrásom lett, mint a zene. Öreg házaspárok padlásaira kérezkedtem föl, pincékben kajtattam, csűrök, fészerek lomhalmazait néztem át, s gyűjtöttem azt, amit a nép hozott létre, és a nép új nemzedékei szemétre dobtak.

Révületbe estem, rajzoltam, másoltam ezeket a briliáns remekműveket, már csak azért is, mert Misi bá' nagyon a lelkemre kötötte, sőt követelte, tanulmányozzam mindenekelőtt szülőföldem kézműves iparának művészetét, s vigyem be a festészetembe.

Hálás vagyok kedves professzoromnak!

Ha nem adták ajándékba, akkor megvásároltam a tárgyakat, addig alkudoztam, csereberéltem, mint jó kupec, amíg hozzájutottam egy-egy csontkürthöz, pásztorbothoz, ezeken az állatfigurák voltak izgalmasak, beleborzongtam egy-egy madárláb, kígyó- és kosfej zseniális népi értelmezésébe.

Múzeumokban, tájházakban is napokat töltöttem, ott subák, szűrök keresztszemes, zsinóröltéses hímző-mustráit, a vánkosok, főkötők, párnák stilizált virágait, a hímes tojások csere- és eperleveleit másoltam lázasan, dagadtak, nőttek a mappák. Úgy vittem haza a Kunyhóba a rajzlapokat, mint rablott kincseket.

Mennyit tanultam, Istenem!

Készültek olyan képeim a vázlatok alapján, amelyektől Petya majd elájult. Bele tudtam építeni képeimbe a honfoglalás kori leletek növénnyé stilizált griffmadarait, a gyimesi csángó szőttesek geometrikus lófejeit és a híres tekerőlevelet úgy, hogy csökkentettem az elvontságukon, majdhogynem eredeti formájukat nyerték vissza, de a fordítottja is megtörtént, a fejfákról lemásolt szomorúfüzet vagy a kapubálványok sámánfejeit addig stilizáltam, míg megközelítettem a legmodernebb absztrakt festészetet.

Döbbenetes távlatok nyíltak meg előttem, Kelet-Európa és Ázsia gazdagsága, cifra, pompás művészete tárulkozott föl, s tudtam, egy sámándob fölé hajolva lehet annyit tanulni, mint az egyetemen vagy a híres biennálékon. Lassan-lassan egybeolvadt tudatomban, lelkivilágomban a népművészet és a népzene, a tudósok szerint amúgy is egy tőről fakadnak, csodálatos közlekedés indult meg a kettő között, azt is mondhatnám, láttam a népdalokat, s hallottam a színek és formák zenéjét, tónuskavalkádját, s tájképeimbe, zsánerképeimbe sőt a csendéletekbe is beleépült egy-egy elem, töredék, foszlány, ezek határozták meg a nemzeti jelleget, s ha nem is ebből lett a forma- és színhalmaz, hittem, hogy csak akkor magyar egy festmény, csak akkor különbözik a kínaitól, a japántól, a némettől, franciától, ha a tudat mélyén jelen vannak ezek a látomások, a magyar nép évezredes toposzai.

Persze tudtam, a magyar festészet irányvonalát más tényezők határozták meg. Egyrészt a szocreál kényszerítette a művészeket a csakazértis attitűdre, a modernség öncélú hajszolására, másrészt az evolúció, a fejlődés elmélete fészkelte be magát makacsul az európai gondolkodásba, s annak nevében máglyahalálra ítélték a hagyományokat. Népművészetből építkezve is megújulhatott volna a magyar festé-

szet és a magyar szobrászat, akárcsak a zene vagy az irodalom, de a képzőművészek zöme – volt jó néhány kivétel – úgy rugaszkodott el a hagyományoktól, hogy szakadás következett be, akárcsak Trianon után a nemzet életében, talán végleges szakadás azzal, amit az elődök létrehoztak. És hogy miért? Miért nem lehetett átmenteni például a történeti festészet értékeit a modernbe? Akkor sem tudtam a végleges választ, most sem. Éjszakából nappalba, nappalból éjszakába átnyúló vajúdások és a Petyával folytatott viták sem hoztak megnyugvást, csupán abban tudtunk megegyezni, rajta vagyunk azon a kompon, amely Kelet és Nyugat között ingázik, de ez nemcsak átkos örökség, hanem gazdagság-forrás is lehet, ha úgy figyelünk rá, mint Bartók és Kodály.

Így éltem én a fővárosban neki-nekilendülő szorgalommal, de aztán indulnom kellett vissza, mert megéreztem Fertő tó, Hany és Mária magnetikus vonzását; visszsza a forrás felé, mint a lazac, s még meg sem érkeztem, már alakult, formálódott bennem a kép, megtanultam szóban elmondani egy-egy festményemet, vagy azt, ami már kész volt, vagy azt, amelyik még csak morajlott, neszezett bennem, amelyről csak szakkönyvben láttam fényképet, illusztrációt, esetleg tájversben olvastam, amely élethelyzetről csak nagyapám és apám csendes monológjaiból tudtam, így létezett is, meg nem is a konkrét, földrajzilag körülhatárolható territóriumom, Hany és a Fertő-táj, Fertőzug; körvonalait végig lehetett tapogatni a térképen, de sajátos színeit, dallamát nem, az különös illatokkal és hangokkal átitatott absztrahált tér maradt bennem örökre, amelynek expresszív erői hatottak rám, és saját visszahatásomból kép keletkezett, szín- és formaköltemény, hisz amit csinálok, az létértelmezés, s ha nem az, akkor selejt, szemétre vele.

A *Húsvéti locsolás* közel egy évig készült, választottam ugyan két gyermekarcot a falumból, de a modellek csak elindították a lelki folyamatot: a lány arcán szétterülő áhítat és a fiú egész lényét átható diadal a memória lerakódott üledékkőzeteiből került elő, mert nagyapám, apám és a saját gyermekkorom tündéremlékeit élesztettem újra.

A mézeskalácsok koloritja is kísértett már gyerekkoromban, az volt a vásárfia, ha szüleim hazajöttek a Városból, ami mindig Sopront jelentette, kopogósra száradt a ládafiában, mert képtelen voltam beléjük harapni az izgató színek és az érzéki alakzatok miatt. A *Csendélet – mézeskaláccsal* olajképemet egy régi dinasztia vendégeként kezdtem festeni Sopronban, huszárcsikó, szív, baba s két, henger alakú fűszertartó került rá, de az sokkal fontosabb volt, hogy hozzá mertem nyúlni, össze mertem illeszteni olyan színeket, amelyeket, giccset szimatolva, kiátkozott a festészet, a nép azonban bátran használta: a rózsaszínt, a zöldet és a fehéret. A nagy múltú, még a honfoglalás előtt kialakult, de a bolsevisták által tönkrezúzott magyar kézművességnek állítottam mementót ezzel a csendélettel.

Néhány hónapig kísérleteztem naiv festészettel is. Kiderült, túlságosan jól ismerem a népművészetet és a népéletet ahhoz, hogy az alakokat, a tárgyakat kidolgozatlanul, merev vonalak kordájába merném befagyasztani. A nép soha nem volt na-

iv, művészete aszúérett, amelyben ismeretlen az elnagyoltság, és a groteszk is csak ritkán, s csak céltudatosan jelentkezik.

Mesterem, Körmendi Mihály próbált mozdítani annak idején a geometrikus formák felé, az organikus alakzatokat, mondta, szépen össze lehet békíteni a mértani idomokkal, s már sorolta is a kortársak közül azokat, akiknek ez sikerült, meg is próbáltam jó néhányszor, kék alapon zöld négyszögek, téglalapok, ezeken alig érzékelhető szennyes fehér felhőnyomok, de azok inkább iskolás tananyagok voltak annak illusztrálására, milyennek is kellene lennie az absztrakt tájfestészetnek.

Nagyobb sikerrel illusztráltam egy-két mesekönyvet, ez volt az én „orosz iskolám", Petya nagy örömére s biztatására; sokat tanultam tőlük, elsősorban a tájképfestő Scsedrintől, de megcsodáltam Natalia Goncsarovna színorgiás primitivizmusát és Arhipov bátorságát: Hogy tudott annyi piros színt rárakni a *Parasztasszony zöld kötényben* festménye nőalakjára? A szlávok, bizonyára vallásuknak, az ortodoxiának köszönhetően, sokkal bátrabban nyúlnak az élénk színekhez, a bizarrság, a pompa, a színmágia, a tarkabarkaság természetes nekik, akárcsak a gyerekeknek, akiket az illusztrált könyv megszólított.

De éreztem, nem ez az én világom. Ha nyugatra néztünk a Fertő tó partjáról, tiszta időben kirajzolódott a víztükör fölé, mint hatalmas gyöngyház gömb, Ausztria egyik legszebb hegytömbje, a Schneeberg. Napsütésben vakítóan fehér volt, de ha felhők árnyékolták be, szürkéskék lett, ha vihar tombolt a csúcsain, haragos, majdnem fekete, ilyenkor a pazar látványt megirigyelték tőlünk az istenek, a felszálló ködfoltok eltakarták a látomást, az ormokon alpesi szeles, zord idő tombolt, fekete felhők zúdultak a mi síkságunk fölé is, ezért akaratlanul az angol Turner felé közeledtem, egy-két évig az ő gigantikus festészete bűvölt, erős színek helyett inkább a pára, a felszálló felhőgomolyagok homálya, a fény-árnyék kontrasztok határozták meg tájképeim jellegét, ez volt az én köd-korszakom, Petya szerint ezeken nemcsak látni, hanem hallani is lehet, miképp sustorékol, fortyog a vadvizektől átitatott Fertő mente és Hany.

A Schneeberg mindenik arcát többször megfestettem, ennek volt a legnagyobb keletje, ha képeket akartam eladni osztrákoknak. Különös kereskedelem volt ez, azt vásárolták meg tőlem, magyar festőtől, ami az övék volt, de ami az én közvetítésemmel vonzóbbá vált számukra. S mivel akkor már a házra gyűjtöttünk, készült néhány olyan képem, amelyeket itt, az aluljáróban, Ótestamentum, Csimbók, Gyagya, Loncsos társaságában is szégyellek, túl nagyot léptem a piaci kommerszáruk irányába.

Nekünk, a vasfüggöny mellett élő magyaroknak nem földrajzi kuriózum volt a Schneeberg, hanem bőségszarú-szimbólum, tündöklő délibáb, ami játszott velünk, karnyújtásnyira incselkedett, s mégis elérhetetlen távolságra, mert mi, határzónában élők, tudtuk legjobban, milyen jólétben élnek szomszédjaink, tudtuk, mi soha nem leszünk Felix Austria, ezért nem vettük be egy pillanatra sem a bolsevista maszlagot.

Kevés művésztársam festett úgy, hogy a táj egyik eleme a vasfüggöny másik oldalára esett, közel, s mégis elérhetetlen távolságra, a nádasok, a víz, a lápok, a rétek, dombok a hazai oldalra, így képeimnek háttér része Ausztriát, az előtér szülőföldemet ábrázolta.

Nem hiszem, hogy lett volna még valaha, valahol egy művésztársam, aki egy eltűnt lány vibráló arcát kereste megszállottan sástenger hullámzásában, esőfüggönyökben, futó szelekben, izzó napkorongban. Életemet kettészelte a *Genezis,* szülőföldemet feldarabolták a tábornokok, de az ecset nem vette tudomásul se Mária távozását, se a békatengerben kierőszakolt határmegvonást, mondogattam magamban, két szülőföldem van és két hazám, minden nádszál, minden fodor, minden fénytörés garantálja a táj egységét, és én őrzöm képeimmel ezt az egységet, és őrzöm titkos, holtig tartó szövetségem Máriával, őrzöm konokul, mint Alberich törpe a Nibelungok kincsét.

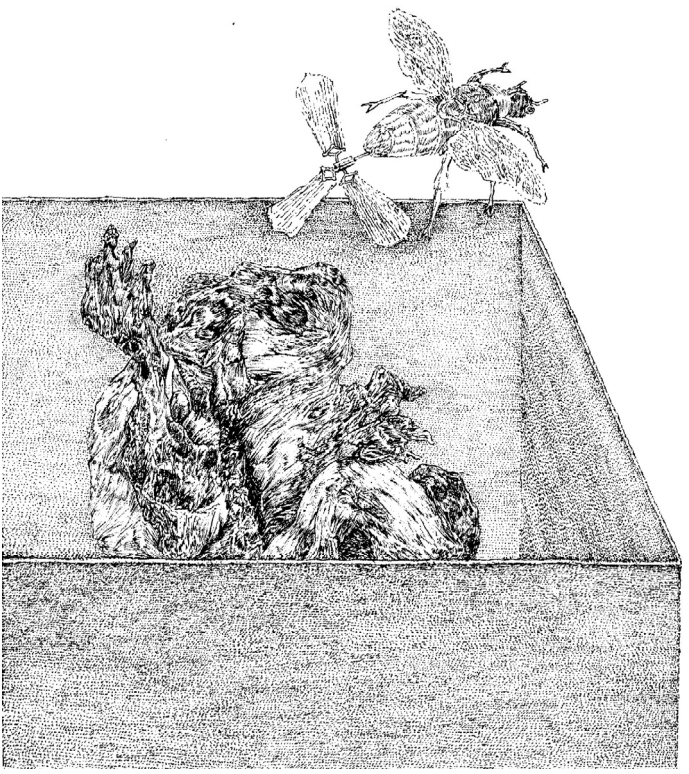

ZALÁN TIBOR

Éhség

(Két Baka-motívumra,
Knut Hamsun legendás könyvének címét kölcsönvéve…)

Hiába vágjuk a holdfényt
hagymakarikákra:
nem nyomja el a rothadásszagot.
(A századvég költőihez)

S az eszme? Egérfogóban szalonna.
(Farkasok órája)

A csapdák ki vannak rakva Ne
hívjuk őket így Legyenek csak
egérfogók És bennük avas
szalonna-csíkok Az egerek
mi leszünk Óvatosan járjuk
körül a szánalmas eleség
et Ha zabálni kezdenénk a
vas rácsapódik a nyakunkra
De nem halunk meg Az túlságos

an méltóságos volna Az eg
érfogókba rakott szalonna
romlott Tudjuk de egyre nő az
éhség bennünk Az éhezés szé
düléssel kezdődik Követi
a düh Azt meg az apátia
Gyülekezünk az egérfogók
körül és kifogy a szánkból a
nyál Egymásra várunk Egymásra

uszít bennünket a reményte
lenség Nézünk egymásra sötét
en Ellenségesen Pedig csak
éhesek vagyunk S ha ennénk is
ennyiünknek a néhány csík rom

lott szalonna úgysem lenne már
elég Engedj közel a lelked
hez suttogja valaki De ki
nevetik Az örökké zárt ab

lakokon keresztül beárad
a bűz De lehet hogy a saját
bűzünket érezzük Ahogy rot
hadunk a kirakott egérfog
ók romlott szalonnája körül
Ki éheztet ki bennünket Ki
nevet a hold arca mögül ki
hajolva Valaki a holdfényt
karikára vágja Köhög és

hány Nincs szánalom bennünk Az em
pátiát elnyomja a lelkünk
et is elrohasztó éhség Él
hetnénk ezek nélkül a cafat
szalonnák nélkül is De már meg
szoktuk az ízét Amikor még
nem romlottat raktak elénk Meg
lehet régen is egérfogók
tüskéjére tűzve S meglehet

minden zabáláskor levágták
a fejünk Csak nem vettük észre
Mert nem volt fontos mi van fej
ünkkel Csak hogy mi van a fejünk
ben És még nem féltettük a nyak
unkat A holdfényt hagymakarik
ákra aki még érzékeny a
rothadás szagára Amúgy meg
lehet szokni Ha belőlünk jön

különösen könnyed ez a szenv
edés Kerülgetjük a szalon
nát az egérfogóknál És tánc
ra perdülünk kínunkban néha
S a gyűlöletünk egymással szem
ben egyre nő Hiába hogy nem

eszik senki A másik éhség
ét irigyeljük el A másik
éhezése mi elundorít

S az egérfogókban felnevet
a romlott szalonnacsík Aki
tud még emlékezni dagadó
pofával őrli a semmit Mert
az emlékezetnek nincsen any
nyi anyaga mit enni lehet
A reménytelenség zabálja
fel egyenként a gyermekeit
Mind kevesebben vagyunk a mind

több egérfogó és a mind több
romlott szalonna körül Akár
meg is egyezhetnénk döglődés
közben Legalább hogy ki első
nek a fejét A rothadás-szag
egyre elviselhetetlenebb
Mozdulnánk de képtelenek vagy
unk rá Éhségtől részegen tán
torgunk Tudjuk egymást faljuk föl

LENGYELFALVI EGBERT

A csók előtt

a csók előtt
ami langyos volt és máris
kihűtötte számon az utcai szél
túrókrémet evett

a kanál éhesen nyalt
végig az otthonról
hozott tupperedény
falán

az előadóterem
a jóllakott gyomor
megtelt
a műanyagtálból szabaduló
édes-savanykás párával

az evés közben lehullott
tompasárga göröngyöket
ujjával odább pöckölte

szédülten zuhantunk
az asztalok lapjáról
a padló kenőcsévé
az émelygés alanya
helyett annak tárgyává
lenni

(Oblomovnak)

jelentsetek ki – hadd dőljek
zsíros, meleg vackomba
megállapítva, vágjátok le
törekvésem péniszét,
az előremeredő,
a törekvő, a nyugtalan
célfaszt

kocsonyásodnék – levesben
lennék puhára főtt répa,
a fridzsider hátsó polcán
hűlnék, míg
megesznek és kiszarnak

oldódom
a csatornacsőben
irány a tenger
állóvíz a cikázó
halak körül

KOMOR ZOLTÁN

Információterroristák

hommage á william s. burroughs

„Ahhoz, hogy túléljük az élet külső és belső csapásait,
egyéni mitológiát kell teremtenünk."
Szakállas Zsolt

a rikkancsfiúval kezdtük: elkaptuk a sarkon és
egy műtőasztalhoz kötöztük – kicsit összegabalyítottuk a
drótokat a fejében hogy ezentúl keveredjenek az
információk a koponyáján belül – nap nap után állt utána a sarkon és
a járókelők nyakába zúdította az összekutyult híreket
akikben nőttön-nőtt a bizonytalanság
a fiú nem sokáig húzta: fekszik most is az ágyban szürke
bőrére gyűlnek már a legyek s lavórba okádja a tegnapi álhíreket
persze minden háború áldozatokkal jár
és ez csupán a kezdet volt

*

index.hu külföldi rovat:
kamerunba menjetek
autóra dőlő fához nigériába – oda ahol történik valami
az étterembe ahol a
török nők nixonhoz hasonlítanak ezen a héten és a gyros fölött elmesélik
különbejáratú watergate ügyüket
fuss! – csak ennyit mondanak majd az iskolák irányába tüzelnek
kamerunba menjetek
halott iskolás fiúkhoz nigériába vagy tunéziába ahol
rendőrök verték szét a pornográfiát fekete műfaszokkal
halálos hőlégballon-karambol néhány értékes vonóval
talán már nem is rossz irányba indult el mexikó a parkolóból
a külügy sora rázta meg meg amerikát
ahol melegjogi zsidóknak zúzták be a hegedűjét de a muzsikát
még mindig hallani ahogy

*

az információterroristák szerkesztőségről szerkesztőségre szállnak ollószárnyaikkal
nyisz nyisz nem hiszünk már az újságoknak sem a tévének – új híreket gyártunk ami
kiegészíti egyéni mitológiánkat – a hazugságok variációjából kisülhet még az
igazság – mondjuk de már nem értjük egymás szavait sem – háborús felvételeket
vágunk a királyi esküvő képkockái közé – faszokat és pinát az elnök évértékelő
beszédébe amit már amúgy is egy tamponreklám szinkronizál
hírfelolvasók kikacsintásait vetítjük az égre szétvagdosott nyelvük húscsomóit
cérnával varrjuk egymáshoz – mi az igazságra vágyunk és nem érdekel minket
az igazság

*

index.hu külföldi rovat:
31 embert ölt meg
egy halott nigériában
legalább 21 embert észak-koreában – fuss! – az amerikai merénylet kidőlő fa
de ha senki sincs ott hogy hallja megtörténti-e?
még az áldozat sem volt ott még a merénylő sem
mégis megtörtént (ne felejtsük el megtáviratozni az elnöknek
hogy tudjon a fejébe lőtt lyukakról
az információ a legnagyobb kincs a mai világban
van aki súlyos összegeket költ önismereti tanfolyamokra
csak hogy megtudja rég halott)
a japán-tenger drogblogger – kokainnal és bibliával megpakolt
halászhajókról pletykál – második világháborús rakétakúpot feltolt tintahalakról
és a tengerbe folyt hajórakományról – betépett vallásos halakról – máshol
elloptak egy nagy jelentőségű kisvárost
a libanoni szülők szerint a pornónak nincs helye az étteremben
fedő alatt pedig minden megfér még a leszopott póni is – kamerunba menjetek
jóllakott legyekhez afrikába
ahol a cia ügynökök átveszik az oktatást és nehéz puskákat adnak
a néger kisfiúk kezébe akiknek karjai maguk is csak puskacső vastagságúak
a porba hullnak tenyereik és kilövik isten szemét a velőjükkel
elhagyott raktárházak tetejéről belelőnek a nővérkék seggébe akik
a sérült hegedűket fáslizzák

*

vírusokat gyártunk amely összekutyulja a szavakat az online portálok cikkeiben
és véletlenszerű visszajátszásokkal megzavarja a telefonbeszélgetéseket
ezután jöhet a biológiai hadviselés: a betegség már embereket fertőz meg
akik képtelenek leírni később kiejteni egy mondatot anélkül hogy más
mondatok szavai ne keverednének mondandójukba – napjaink már megélt napjaink
véletlen vágatai – életünk előző életeink véletlen vágata

robot-rikkancs fiúk járnak összecsavart újsághoz hasonló lézerfegyverekkel és megsütik a médiamágnásokat
minden háború áldozatokkal jár – minden jár – háború minden – minden háború jár

*

index.hu külföldi rovat:
1. hír:
Nem látott. Semmi sem igaz abból. Tripoli tetején a nagykövet szerint információ-mesterlövészek lőttek a tüntetőkre.

2. hír:
A valaha volt Berlinben egy Hitler-kiállítás. 150 ezer látogatót festettek valami aprócska vászonra. Az árja égen Nap helyett most Miki egér ragyog.

3. hír:
Vietnam.

4. hír:
Megölték a múlt hét végén a közép-ázsiai térségben illetékes szomáliai kalózokat. A CNN-re hivatkozva két amerikai házaspár vallási tűzharcot robbantott ki. A középső parancsnokságon lézengő kalózok közül ketten életüket vesztették egy jachton.

De mi is történt valójában?

Vietnamban a Nap helyett most a CNN ragyog; 150 ezer kalóz a kis-ázsiai térségben a tüntetőkre lő; Hitler az életét veszti egy jachton; Tripoli tetejére egy amerikai házaspárt festenek.

*

figyelem terrorveszély! felszólítjuk az olvasókat hogy haladéktalanul
hagyják el a vers területét – nincs itt semmi látnivaló semmi
látnivaló nincs már
ülünk némán szemünkben hangyafoci sistereg és összefüggéstelenül motyogunk
körömnyi újságkihordó fiú érkezik – kézbesíteni próbálja terveinket
néhányan már a lelkiismeretükre is előfizettek
újra és újra a retinánknak repül
majd fáradtan esik a hátára

Múzsaparizer

fáradt denevérek csüngnek mondataimon
ha egyszer kimondanám őket szétrebbennének így hát csöndben maradok
(gondozatlan vallomásnak ne nézd a rángógörcsét)

még elkapnák őket a múzsák és kitépnék bőreres szárnyukat
– itt vagy hát rég elhagyott szűzhártyám! – rebegnék majd lehorzsolt térdükön kúsznának vissza
homlok-odvamba – gyerekrajzok ákombákomja kócos fekete hajuk
felisszák őket a szomjas ceruzák
arcuk pedig végül egy vödör tintába fullad
(a költők vizeletmintája ez, amiből kimutatják, fogyasztott-e írás előtt múzsát avagy sem)

Kedves vásárlóink, ez egy kihagyhatatlan akció!
Felhívjuk szíves figyelmüket, hogy a kortárs versek ma feleannyi ráfordított figyelemmel is átélhetőek, a kultur-üdvözülés garantált, a költők zsebébe hajított pénzérmék csillagokká változnak az égen, a húspultban fekvő felfújható gumimúzsák pedig sohasem olvadnak ki, látnokzsályával a szájukban egy szebb jövőre várnak a fagyasztott pizzák társaságában.
De vajon ki hoz csini szuvenírt a másvilágról?

ne féljetek kaptok majd ti is valami szaros kenőcsöt
amitől behegged a szátok – szavaitok az elefánt befelé nőtt szőrszálai lesznek
egy zátonyról fantáziáló kielégítetlen hajó horgonyhordaléka
hajítsd hát ki az üvegből készült vasmacskát és térdepelj szilánkokon
ahogy mások térdepelnek folyton a gondolataikon ahogy a rémálmaidon térdepelsz te is éjjel
ahogy szavaidra térdepelteted néha a hallgatóságot
Hölgyem, csak nem veszítette el a kontaktlencséjét? (a könnyek a szemben most gyapotszedő kísértetek)

Nem azért írom, hogy felizgassalak, de a szavakban nincs vitamin.
Kicsit olyan ez, mintha szájból szájba lélegeztetnénk magunkat, vagy amikor a múzsák szelektív kukájában turkálsz. A szokásos feleslegesség – száradt virágokat termő vázák. A szexbabák öntőformái sohasem álmodnak nemiszervekről (na most aztán irigykedsz – előbb-utóbb mindenkinek eszébe jut, milyen lenne, ha egy kis ideig nem érdekelné a baszás).

Recept múzsára (részlet):

Az első lépés a végbélnyílástól indított metszés, mellyel a hasat felvágjuk. Lehetőleg vigyázni kell arra, hogy a kés ne fusson túl mélyen, mert akkor a belső szerveket, beleket, gyomrot is felvágja, és kifolyik annak tartalma.
A belek kifordítása következik.
A húst a gerincig metszve jutunk el a filézésig.

Azt mondják, hogy a múzsáknak nincs is szíve, csupán egy rulettkerék pörög megállíthatatlanul a mellkasukban.
– Tegyék meg tétjeiket! – kiabálnak, és megolvadnak körülöttük a város fölött átrepülő kaszinó falai – sírva integetnek utánuk a járókelők.

Recept járókelőre (részlet):

aki jó ideje lakik városban már megtanulta hogy
a járókelők megpucolása körültekintést igényel: amikor épp a zebránál ácsorog
és nem figyel
kaparjuk le a pikkelyt
a hátáról és az oldaláról mossuk meg töröljük meg papírtörlővel hogy
ne csússzon
éles, hegyes késre és vágódeszkára lesz szükségünk
bal kezünkkel fogjuk meg a fejét majd vágjunk be keresztbe a hasi oldalon a feje alatt
aztán onnét vágjuk fel hosszában a hasát egészen végig a végbélnyílásig
vigyázzunk, hogy a kés ne hatoljon túl mélyre
mert felvágja a beleket, és az epehólyagot amely a városlakók esetében mindig
kétszer akkora mint vidéki társainál
minél nagyobb a város amiben a járókelő lakik annál nagyobb benne az epehólyag
(ezt már megtanultuk)
ha bővíteni akarjuk a várost először mindig a városlakók epehólyagját kell növeszteni
(ezt már megtanultuk)
hiába – sokféleség vagyunk a sötétségben – a darabkák zokogása véletlenszerű
---
rendes, tiszta bolygó ez, kérem, az ember békeszerződéssel a kezében születik,
és hazugság, hogy itt mindenki egymás aggály-szarában hentereg
ezek itt nem infúziós állványok, hanem fák, és attól, hogy nem száradt még meg
rajta a festék, lehet szép a kilátás
ahogy a fény visszakönyörgi magát a csillárba, ahogy a reklámplakátok meggyőzik
ma önmagukat egy kihagyhatatlan ajánlatról,
úgy dőlünk majd neki a homlokban hordott indigópapírnak, s talán megjelenik
lenyomatunk kinn, kinn, a koponyán kívül

– ahol mindig is élni akartunk,
távol befolyásunktól

Retúrjegyet venni örök optimizmus.
Felszállás előtt természetesen ellenőrizni fogjuk a testpoggyászaikat.
A koponyák átjáróházai újfent szemetesek. Én mondom, ne turkálj sokat ebben a mocsokban, mert halálra fagyott múzsákra lelsz a hulladékgalacsinok alján – hiába is takaróztak a hozzájuk írt versekkel, a szavak senkit sem melegítenek.
(A műkönnyeket pedig senki ne tekintse a sajátjának.)

Jól van, gyászindulók, sosem volt még ilyen vidám az élet – Még néhány tubusmosoly, majd lassan kihűlünk mi is a folyosón és nem dorombolnak többé nekünk a súgólyukak.
Lesz itt minden, ami szemnek és szájnak régen sem volt ingere: randevú a tükörképpel, amire végül csak az egyik fél megy el – az önsajnálat és a leküzdhetetlen vágy művészinek hazudott sorvasztó gammasugárzása – szívküldi karma-kikönyöklés és fertőző verskócokat kimutató röntgenfelvételek. Persze az efféle útlevélfotóval max a sarokig lehet jutni, ahol a múzsák letört mellbimbóikat a tárba dugva őrült lövöldözésbe kezdenek.

építőkockák növekednek bennem azt mondják tumorok de szerintem csak Isten játszik
szép tornyot épít bennem felmászok rajta és egyetlen nyelvvé gereblyézem mind a szavakat
amikor lejövök már senki sem fog érteni
egyedül a denevérek

Az idióták szoláriumában

olykor előmászom a falrepedésből
és arra kérlek titeket
nyaljátok a potrohom
nincs ugyan vitamin a kitinben
de talán dobog mögötte egy szív
ami olyan mint egy pitypang
ha elfújod sok kicsi emberi szívre esik szét
ami talán átrepül a drótkerítésen
bele valami napfénybe

ahol mindenki egyenlően vak és hülye
sütkérezik a picsa nagy melegben
pezseg az erjedésben
jól bezabál a saját morzsáiból
ez az idióták szoláriuma ide vágyok
ahol folyton csak napozok és hágok
míg részecskéimre nem esek szét
amit elsodor a napszél
(önmagaddal fertőzöd a planétát
ez az igazi chemtrail)

még hadd mondjam el, hogy
túl sok a látvány ezen a planétán
és belefulladok a saját csarnokvizembe
talán azt hiszed szép akarok lenni
de már csak azért fésülöm a hajam
hátha kikaparom végre az agyat a koponyámból
icipici darabokban
hogy ne károgjon többé
abban a sötét odúban
efféle barlangokat hordok a fejemben
évente 0,2 mm-t nőnek odabenn a gondolatok
a legjobb esetben is mi lesz belőlük?
oszlopok
amik a saját utamat állják
de ne érj hozzájuk kérlek
mert nem nőnek tovább
hadd növesszem békében tovább a saját belső cellám
ennyi a kérésem

álmomban szerelmes voltam
és kikortyoltam a tüzet a parázsból
dideregve ébredtem fel
hűtött a saját húsom
igen igen
van még közös metszetem a valósággal
láttam: egy száraz kórókkal teli udvar
egy táblával amin az áll ne lépj a fűre
remélem valaki jól letapossa

mármint a táblát

meggyújtott víz
nézem a szívem
ragyogni a gyászban
az éjjelek síkhalmaza
a saját asztalról lesepert forgácsom vagyok,
egy vidám tinédzser csigaháza,
hát áldja meg az isten azt a munkáskezet, ami végleg elkoptatott
meztelenül, higanytestben
hirtelen
fel is jött a torkomon egy vers
de visszanyeltem

elmentek mások
elmész majd te is
mindjárt elmegyek én is
vakító orgazmus-halálban mert így vakuz a kaszás
már azt hitted az élet valami wellness thai masszázs
ami kezdetben fáj de túléled
mert jók a masszírozó csaj csöcsei
még hadd mondjam el, hogy
túl sok a látvány ezen a planétán
én csak így kertészkedem
egy kóróval teli udvar körül kerítést nevelek
évente 0,2 mm-t nőnek ezek a rácsok
szóval van időm klausztrofóbiássá válni

ha egy tanácsom lehetne
ennyi lenne:

becsüld meg a teret
mert amíg van tér
van mibe zuhanni

TALABÉR MIKLÓS

Budapesttel szemben

Számot vetek. Sivatagot
aratok és babért, halott
múlt és élő jövő között
összecuccoló, valami más
térben, joghézagban tetten ért,
kulcs nélkül lapító, jelenlét ivó
költözködő (latinul migráns) én
itt és most megállok. Betűt vetek.
Mit aratok? Hát könnyeket
aztán nem, ugyan, köszönöm!
Csodalámpásként dörzsölöm
szememet, mert belerepült
ez a város. Nem otthonom.
De csodás volt régen.
Porszem volt a létben.
Hibaszázalék. És mégis:
verseimet felfényezte
lakhatásom
lakk-hatása, hát
bűvös életemnek
első összegzését
küldöm csatolt
exceltáblázatban.

Péntek

Három galamb csipegeti a
hányást a járda közepén.
Ész és ösztön együtt társasoznak.
Ilyenkor jó megnyitni a
szemet. Mint a bonckés,
látni a feltámadást.

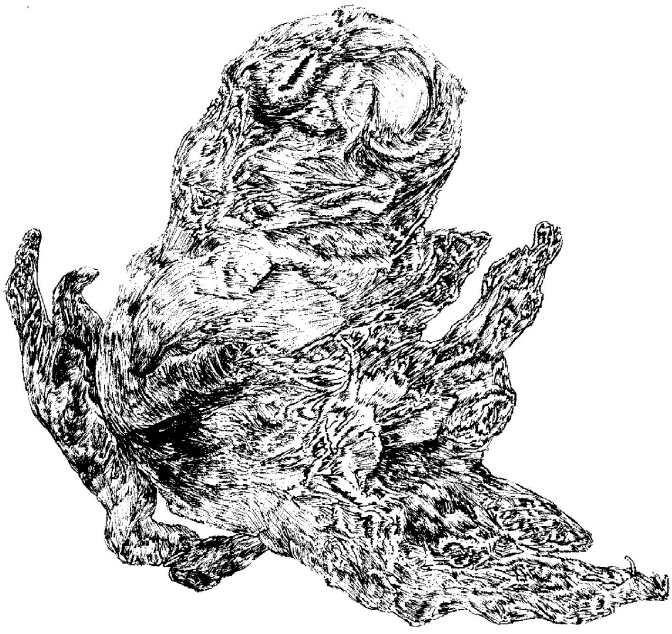

NYIRÁN FERENC

Elhagyatva

Az udvar betonkockái között
fű és gyom türemlik elő, mint
öregember fülében-orrában az
őszülő szőrcsomók. A raktár
is üresen kong, a valaha zajos
forgácsoló műhelyben pedig
árván ácsorog néhány maró- és
esztergagép. A tetőn becsorgó
esőtől már megindult a rozsda
rémuralma is. Csend honol az
elhagyott üzem minden pontján,
mint egy apokaliptikus háborút
követő dermedt rémületben.
Ilyen lettél te is, még létezel,
vagy, de üzemszerű működésre
már képtelen. Ennélfogva
kifosztva és elhagyatva, végképp
feleslegesen bitorolva a helyet
a világ látható szegletén. Csak
a semmi visszhangzik benned.

Noli me tangere

Rám rakódnak az évgyűrűk egy kizökkent
idejű kozmosz szegletén. A tér még csak
meglenne valahogy, ott más a lépték. A
meggörbült valóságban szeretném magam
precízen elhelyezni. Rálátás híján nem
egyszerű, ha nincs meg a távlat, ahonnan
önmagamra fókuszálhatnék. Számban szavak

szaporodnak, de nem tudják megragadni
a létezés elviselhetetlenségét. Próbállak
beilleszteni a történetembe, ám mintha
egy másik planétán esett volna meg minden.
Sárga, savas, sivatagi eső hull rám, nyomában
agyagos kérget növeszt a testem. Ha megérintesz,
széttörök.

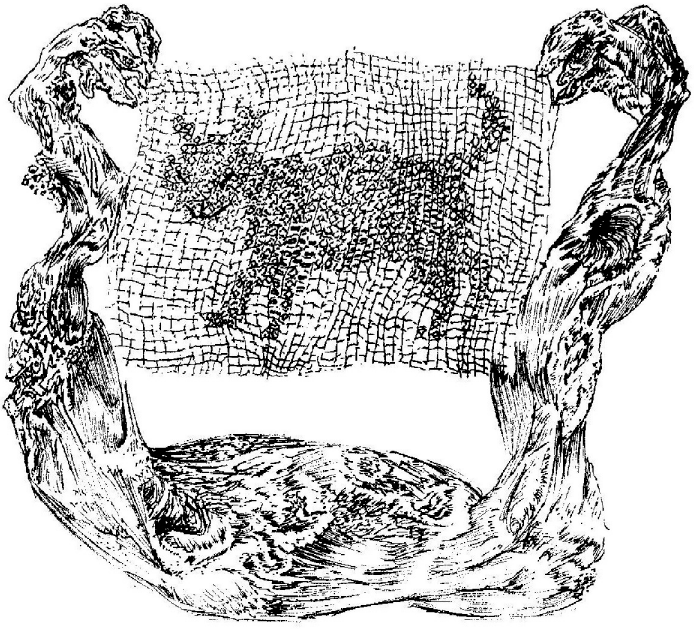

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG

Csillagharcos

Apám csillagharcos. Anyám szerint felszívódott. Csodálkoztam, amikor ezt a szót használta, mert mindig választékos kifejezésekre tanított, gyakran rám szólt, ez csúnya szó, szleng. Nekem meg a szleng szó tűnt csúnyának.

Apám tényleg eltűnt. Akkor anyám még így mondta. Ez sem volt igaz, mert nem tűnt el, csak egyszerűen elköltözött. Egy büdös kurvához, sziszegte nagyanyám, anyám anyja. Még kicsi voltam, és nem tudtam, mit jelent a szó, csak azt, hogy csúnya. Már titokban tudtam internetezni, olvastam: *Pénzért nemi szolgáltatást nyújtó személy, főleg nő. A testét árulja.* Sajnáltam szegény aput, ott ül egy ilyen nő mellett, akinek fokozatosan fogy a teste, mert árulja, az felnőtt korban nem nő vissza. Anyám összeszorított szájjal járkált a lakásban, egy szót se mondott apámra.

Miután apám elköltözött, nagymama, az apám anyja nem látogatott minket, ennek örültem, mert amikor jött, anyám nagyon izgatott lett, igyekezett gyorsan rendet csapni, még a játékaimat is ő rakta el, de nagymama gyakran váratlanul is beállított. Első kérdése az volt, ma mit evett a gyerek. A gyerek az én voltam, sose szólított a nevemen. Mikor meghallotta, hogy megint mennyi kakaót ittam, és keveset ettem, akkor jött a litánia: az én Tónim, ha így nőtt volna fel, nem lenne ilyen derék, erős ember stb. Az én Tónim, miután elhúzott (bocs, ez szleng, most már tudom), végre csend lett a lakásban, de nem teljesen.

Másik nagyanyám azzal a szöveggel jött, nem csodálkozom, hogy ez történt. Ica, te sose tudtál a férfiak nyelvén beszélni. Én sem tudtam, hogy a férfiaknak is van nyelvük, vagyis hogy van, azt igen, de hogy ők másik nyelven beszélnek, azt nem vettem észre, csak annyit, hogy több csúnya szót használnak. Anyám több nyelven beszél, fordításokból él, néha tolmácsol, neki semmi megtanulni egy új nyelvet. Anyai nagymamám látogatásai sem voltak vidámak, mindig sóhajtozott, nekem vallásos könyveket hozott, amiről következő alkalommal érdeklődött. Nem tudtam hazudni, unalmas, mondtam, de anya nekem kiskoromban sokat olvasott a Bibliából, ott érdekes történetek voltak, szerettem hallgatni. Ez a válaszom sem tetszett. Egyszer elkaptam egy félmondatot, hogy nagyon korán születtem. Kérdeztem, koraszülött voltam, mert ezt a szót hallottam a tévében. Nagymama nagyon ideges lett, és azt mondta, ne legyek tudálékos. Ezt a szót sem ismertem, de benne van a tudás szó, és kérdeztem, hogy tudjak bármit, ha nem válaszolnak nekem. Nem választ kaptam, hanem szidást.

Az idei PesText írópályázat elsődíjas pályaműve.

Apám előkerült. Erre nem tudok szleng szót, pedig közben eléggé kikupálódtam, mert sok idő telt el. Hazajöttem az iskolából, és ő ott ült az ebédlőasztalnál, nekem csak intett, köszönés helyett. Ekkor vettem észre, hiányzik az egyik füle. Anyám ott állt az asztal mellett, merev tartással, látva, hogy a hiányzó fülre meredek, megjegyezte, mint fanhohnak. Nem tudtam, ki fia borja az a fanhoh, de mielőtt rákérdeztem volna, megszólalt az apám: azt ő maga vágta le. Akkor apám valami harcban vesztette el a fülét, és büszke voltam rá. Anyám behozta a levesestálat, és szedett az apám tányérjába. Ez a fanhoh érdekelt, vajon szintén csillagharcos, mint az apám? Nehezen találtam meg az interneten, mert nem tudtam, hogy Van Goghnak írják, anyám, aki sok nyelvet tud, helyesen ejtette a nevet. Néztem a festő képeit, nagyon tetszett a *Csillagos éj*.

Apám ígérte, lesz közös focizás, és együtt megnézzük videóról a *Csillagok háborúja* összes epizódját. Örültem, akkor ez jó sokáig tart. Sok minden jött közbe, míg elkezdhettük, apám este egyre később érkezett haza, halasztódott a filmnézés, és a harmadik epizódhoz se jutottunk, amikor apám újra eltűnt, vagy ahogy anyám mondta, felszívódott. Jöttek a nagymamák, egyik kereste az én Tónimat, akit biztos anyám üldözött el, másik meg elmondta, mi a kötelessége egy tisztességes feleségnek, és nem csodálkozik, ha apám megint egy kurva karmai közé keveredett.

Minden nap, iskolából jövet, mielőtt kinyitottam az ajtót, elképzeltem, ott ül az asztalnál. És legalább egy füle megvan. Ott ült. Két füle volt. Csillagharcos, az mindenre képes. Hátulról megöleltem, erős dohány- és alkoholszagot éreztem, apám csak esténként szokott inni. Anyám vörös arccal állt az asztal mellett. A fiam, szólt, és a férfire nézett. Nem mondta ki a nevem, pedig nem szégyellnivaló. Kari vagyok, szólt a kétfülű, és a tányérjára nézett. Kari milyen név lehet, gondolkoztam. Akkor vettem észre, hogy nem elég az, hogy van két füle, de az egyikben karika is van. Ilyet én is akartam, de anyám teljesen kiborult, amikor meghallotta. Most nem borul ki, sürgölődik, már hozza is a sültet, külön tálra téve, amit nem szokott. Élénkpiros rúzs virít a száján, amit eddig utált. Most én utálom. A rúzst.

Kari nem szívódott fel. Még a szobámba is berakta a cuccait, anyám engedte. Ha valami nem tetszett, fülemnél fogva húzott ki a szobából. Reménykedtem, elhúz, mint az apám, de egyre jobban befészkelte magát. Kiszámoltam, hány nap van, míg diákként munkát vállalhatok, és én is elhúzok otthonról. Majdnem ötszáz nap jött ki. A katonaságnál a fiúk a centit vágták, naponta. Nekem két darab centi is kéne. A kamarából hoztam rizst, üvegbe tettem, ahány nap van még itt, minden nap kiszedek egy szemet. Egyik osztálytársam felajánlotta, ha lesz munkám, másfél év múlva, odaköltözhetek, a kis padlásszobába. A rizses üveget a polcra úgy helyeztem, hogy az ágyamból lássam, eléje tettem a családi képet, ahol apámmal ülünk.

Kari erősebben szekálta anyámat a főzéssel, mint nagyanyám. Dicsekedett, ért a főzéshez. Egyik nap diadalmasan tette az asztalra a produkcióját, valami májféle lehetett, nem volt gusztusos, de anyám szeme csillogott. Kevés rizst találtam, szólt Kari. Berohantam a szobámba, az üveg sehol. Az asztalhoz szaladtam, és felemeltem

a kést. Melyik fülét vágjam le? Az ugrott be, akkor hasonlítana az apámra. Bementem a szobámba, és összecsomagoltam. Késő este csengettem be az osztálytársamhoz. A kis padlásablakon keresztül a csillagos eget néztem. Apám csillagharcos. Én is az leszek.

CSABAI LÁSZLÓ

Próbálkozás

Márkus hadnagy, az ügyeletes tiszt („üti) helyettese („üti-h"), fogadja Suszter tizedes, az őrparancsnok jelentését. A jelentés szabályos. A tizedes közben úgy néz, mint akinek nincs takargatni valója. Pedig biztosan van. Az őrök a géppisztolyokat nem a tárazóban töltik meg, a toronyban éjjel alszanak, nappal meg zsebrádiót hallgatnak, magazint lapozgatnak. (Képes Sportot vagy szexújságot. Az utóbbit már legálisan lehet kapni a kioszkokban.) Viszont ahogy a Rába kifordul a laktanyából az ellenőrzésre induló tiszttel, a kapus azonnal telefonál az őrségeknek, így azoknak van idejük felébreszteni az őröket, felkészülni.

Márkus benéz a mellékhelyiségbe és a mosdóba. Mindkettő frissen felmosva. A laktanyában állandóan takarítanak, mégis minden ragad a kosztól. A hadnagy ezt nem érti. Korábban nevelőotthonban dolgozott. Ott tisztaság volt. Viszont nem bírta elviselni a sok szomorú gyermeki sorsot. Ezért jött át a Honvédséghez. Már visszavágyik. De ha ott lenne, talán megint elvágyna.

Rend van az őrparancsnoki szobában, a hálóban, az étkezőben is. A három pihenő őr teázik. Az üvegkancsó tartalma fekete. Jobbik esetben azért, mert nincs benne citrom. De az is lehet, hogy a katonák „dobiznak". A börtönökből jött ez a szokás. Tíz filtert is kiáztatnak egy kancsóban, amitől „beáll az ember". És rászokik a tömény teára, mint valami kábítószerre. A laktanya orvosa felhívta erre a tisztek figyelmét, de nehéz a dobizás ellen védekezni. A teát elvégre nem lehet betiltani. Márkus tölt magának az italból. Émelyítően cukros.

A kapuban Márkus elbúcsúzik az őrparancsnoktól, és szállna be a Rábába, amikor a főútról lekanyarodik feléjük egy kék Latvija kisbusz. Az őrséget, vagyis a katonai raktárat, az erdőgazdaság területe veszi körül, de az erdészek zöld UAZ-okkal járnak.

A Latvija egyre közeledik. Márkus beküldi Susztert az őrszobára, maga pedig bevárja a járművet.

Alig pár méterre áll meg. Öten szállnak ki. Nemzeti színű karszalaggal. És az egyik kezében még nemzeti színű zászló is van. Melynek lyukas a közepe.

– Adjon Isten! – mondja harsányan Kovalik, a vezetőjük, egy ballonkabátot viselő hórihorgas alak. – A Szegedi Nemzeti Bizottság küldöttsége vagyunk. Átvesszük önöktől az objektum őrzését. Menjenek vissza a laktanyába, hadnagy elvtá… vagyis… úr!

Márkus már bánja, hogy a tizedest beküldte. Nézi ezt az öt fickót, és keresi az ugratás jeleit az arcukon. Nem találja. Nem küzd egyik sem nevetéssel. Elismétli magában, amit az előbb hallott, és arra a megállapításra jut, hogy valamit félreértett. De Kovalik újra felszólítja.

– Maga el van tévedve – feleli rá a hadnagy. – Hogyan adhatnánk át az őrséget? A szolgálati szabályzat ilyen megsértéséért hadbíróság jár.

– Szolgálati szabályzat? Az forradalomban nem érvényes!

– Miféle forradalomban?

– Ember! Hol él maga? A Holdon vagy Magyarországon? Nem vette észre, mi folyik egy éve? Tüntetést tüntetés követ. A Munkásőrség, az egypártrendszer, az oroszok ellen.

– Ezzel tisztában vagyok – mondja Márkus. Éppen ma reggel olvasott egy cikket, melyben egy úgynevezett alternatív szervezet vezetője arról filozofál, Magyarországnak forradalomra vagy radikális reformokra van-e inkább szüksége.

– Annak örülök. És a mai dátumot tudja?

– 1989. október 23.

– Az 56-os forradalom évfordulója. És az újabb forradalom napja. Amikor jött a körúton, nem látta a tömeget?

– Láttam. De én ezzel nem foglalkozhatok. A szabályzat köt.

– Köti? Lehet. A saját sírjához! Mert a nép eddig főleg a Munkásőrségre meg az MSZMP-re volt dühös, de ha nem áll melléjük a Honvédség, azt is lerohanhatják. Ne feledje, '56-ban átállt a hadsereg!

– Az ellenforr… vagyis 56-ban zűrzavar volt. Most nem lesz.

– Remélhetőleg. Ezért jöttek létre mindenütt a nemzeti bizottságok. Ezek irányítják már az országot. És ha a ruszkik kimennek, lesz szabad választás. Meg új, demokratikus hadsereg. Ha feleskü szik az új alkotmányra és kormányra, maga is megtarthatja a rangját, beosztását.

– Az őrség a helyén marad. Maguk pedig nem léphetnek be a katonai raktár területére. Majd Pesten eldöntik, mi hogy lesz. És annak megfelelően…

Márkus elakad. A másik egészen közel lép hozzá. A góliát melle már a hadnagy állát nyomja. Nem bírja. Bekiállt az őrparancsnoknak, hogy jöjjön két őrrel vigyázni a bejáratot, maga pedig felhívja az ügyeletes tisztet.

– Mi van? – jön a telefonvonal túlsó végéről a kérdés. És Márkus megérzi Lovasi százados hangjában a pálinkát és a fokhagymás szalonnát. Vagy legalábbis odaképzeli a hanghoz.

– Százados úrnak jelentem, itt van öt civil. Azt mondják forradalmárok, és át akarják venni az őrséget.

Érthetetlen szitkozódás és büfögés hangja érkezik először.

– Hát… veszkődnek a civilek. Vonultak itt is tüntetni. Az anyjuk picsáját! Zavarja el azokat a gazfickókat! De nehogy fegyvert használjanak! Fenyegetni lehet vele, de jobb, ha be sincsenek tárazva a géppisztolyok

– Erősítést kaphatunk?

A hadnagy kérését a százados nehezen tudná teljesíteni, mert a dandár hadgyakorlaton van a Dunántúlon, a laktanyában csak annyian maradtak, hogy a szolgálatokat ki tudják adni. Aki most nincs szolgálatban, az a felkészülési idejét tölti.

– Erősítést? Hányan vannak maguk ott?

– Három felállított őr, három pihenő őr, az őrparancsnok, a felvezető, én meg a sofőröm. Tíz ember.

– És tíz katona nem tud elbánni öt civillel?

– A három őr nem jöhet le a toronyból.

– Akkor hét. Rugdossák el őket! Kezdjék! Végeztem!

A hét katona felsorakozik egymás mellé. Az öt civil is. A vezetőjük újra szempárbajt vív Márkussal. De most ő adja fel. Cigarettát vesz elő, és megkínálja a hadnagyot, aki, bár nem dohányzik, megragadja a békülési lehetőséget.

– Megpróbáltam, nem sikerült – mondja néhány szippantás után Kovalik.

– Voltaképp mit akartak?

– Mi van a raktárakban?

– Rengeteg zubbony, mikádó, bakancs, teherautó-alkatrész és… – ekkor eszébe jut Márkusnak, hogy erről is tilos beszélnie.

– TNT nincs?

– De van. Ötszáz tonna.

– Szoktak selejtezni?

– Rendszeresen. A leselejtezett holmit eladjuk. Ezt-azt megvehetnek civilek is. De robbanóanyagot senki. Még állami cégek sem. Azt a Honvédség ellenőrzött körülmények között megsemmisíti.

– Azt nem lehetne, hogy…? – és kérdés közben Kovalik olyan mozdulatot tesz, mintha a háta mögé rakna valamit. – Megfizetném.

– Ne kezdje már megint! Én nem fogok maga miatt hadbíróság elé kerülni.

– Mintha észrevennék, ha hiányzik pár ládával!

A hadnagy megfigyelte, minden leltározás hiánnyal zár, és ezért még soha senkit nem vontak felelősségre.

– Észrevennék, biztosíthatom. És minek kell magának a robbanóanyag?

A férfi gondolkodik, aztán ártatlan arccal mondja:

– Vállalkozó vagyok. Mostanában mindenkiből vállalkozót akarnak csinálni.

– Tudom. Milyen bizniszben utazik?

– Haltenyésztésben.

– Van halastava?

– Hát ez az! A helye megvan, egy jó kis süppedékes rész. Viszont el kell oda vezetni a vizet. Másfél kilométerre van a Szamos.

– Tehát csatornát akar építeni.

– Igen.

– Robbantással?

– Úgy.

– Bizonyára megvalósítható. De sok TNT kéne hozzá.

Márkust eddig kifejezetten zavarta a dohányfüst, most viszont kéjesen csiklandozza hörgőit. De az újabb kínálást nem fogadja el.

– És milyen halat fog tenyészteni? Pontyot?

– Mindenki azt akar. De én nem. Én ezüstkárászt. Igénytelen, ellenálló a betegségekkel szemben, szapora. Szibériából érkezett, és a természetes vizeinkből kiszorítja az őshonos fajokat. Ő alkalmazkodik legjobban a hazai környezethez.

– Viszont nem lehet eladni annyiért, mint a pontyot.

– Csakhogy én nem nyers halat akarok árulni, hanem halászlevet.

– Halászcsárdát nyit?

– Szóba jöhet. De először átlátszó műanyag vödrökbe fogom tölteni a halászlevet, ahogy Nyugaton láttam. A sógorom fröccsöntő kisiparos. Ő lát majd el…

– És halászlének jó az ezüstkárász?

– A halászlé áll kilencvenöt százalék alapléből, amihez jó a kárász, és öt százalék pontykarikából.

– Tetszik nekem ez az ötlet.

– Mégsem segít nekem.

– Nem tehetem.

Lovasi százados megnyugvással veszi tudomásul, hogy az idegen beavatkozás veszélye elhárult. Kikérdezi alaposan az ellenőrzésből visszatért Márkust. Újra és újra rákérdez a hadnagy számára lényegtelennek tűnő részletekre:

– Tehát halastavat. És csatornát. Azt akar a fickó?

– Azt.

– Hogy hívják a fickót?

– Azt… azt nem is tudom. Nem kérdeztem. Ő meg nem mondta a nevét. De a Latvijára az volt írva: Sólyom Fröccsöntöde.

– A sógorától, Sólyom Andrástól kaptam meg a címét – mondja Lovasi, aztán bemutatkozik. Kovalik, a rendfokozatot meghallva, abbahagyja a kert gereblyézését, és felkapja a fejét.

– Maga katonatiszt? Én nem csináltam semmit. Letagadom!

– Nem akarom magát feljelenteni. Inkább felhívni a figyelmét egy tévedésére.

– Milyen tévedésre?

– Nézze, én egy műszaki századnak vagyok a parancsnoka. Állásépítés, erődítés. Hivatalosan. De leginkább a város katonatisztjeinek az építkezéseit segítjük. Megcsináljuk a házak alapját. Maga TNT-vel akart földmunkát végezni. Úgy körülményes. Van sokkal jobb eszköz. Például a BTM-3. Egy remek árokásó gép.

– Tudna nekem egy olyat szerezni? – csillan fel Kovalik szeme. – És méltányos áron bérbe adni. A kezelőjével együtt.

– Ezt jöttem megbeszélni.

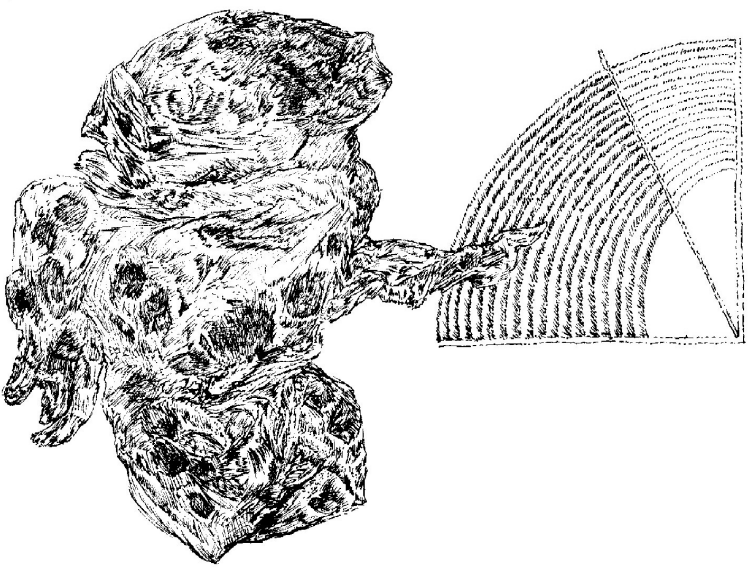

FAZEKAS SÁNDOR

„Csak egy vagy, mégis minden árny tiéd”

WILLIAM SHAKESPEARE SZONETTJEI

A szonettek sorai Szabó Lőrinc klasszikus fordításában csengenek fülünkbe. Nagyszerű teljesítménye kultikus szöveggé vált, a kultusz azonban rendszerint elfedi a hibákat. Több új fordítás is született, ezek egyelőre nem nyerték el a szakma és az olvasók elismerését. Elhatároztam, hogy megkísérlem a *Szonettek* újrafordítását, egy új módszerrel. Maga Szabó Lőrinc is igen komolyan vette ezt a feladatot, hiszen háromszor dolgozta át teljesen a szöveget, mégis kell az új változat, sok okból. Egyfelől Szabó a korszellemnek megfelelően „szép hűtlen” módjára dolgozott, azaz a költő nem ritkán erősen átformálja a szöveget, másfelől pedig sokat fejlődött azóta a Shakespeare-kutatás. „Lánynak formálta a teremtés arcodat” mondja a 20. szonett első sorában, pedig teremtés helyett Nature, azaz Természet szerepel: a *Szonettek*nek ez az allegorikus nőalak a teremtő ereje, nem pedig az Isten. Egy másik, az itteni fordításból hozott példával élve a 106. szonett ötödik sorában a címervers *(blazon)* középkori eredetű, de a reneszánszban szerelmi tematikában is divatossá vált műfaját Szabó „tárlat”-nak fordítja, egy modern képzőművészeti kifejezéssel helyettesítve azt.

Bár több szempontból hátrányban vagyok elődömmel szemben, az kétségtelen, hogy óriási szakirodalmi anyag gyűlt össze az ötvenes évek (Szabó Lőrinc harmadik változatának megjelenése) óta; a kritikai kiadások és a kommentárok gazdagsága lenyűgöző, a Oxford Angol Szótár pedig Shakespeare nyelvének teljes anyagát tartalmazza. David Crystal elkészítette a helyreállított kiejtésű átiratot, így a szótagszámot illetően is megbízható lehet a fordítás. Minden szonetthez írok soronkénti jegyzeteket, és kísérőtanulmány is készül a munkához. Szabó Lőrinc formailag is szabadon bánik a szonettel, például trocheussal is kezd sort (nem is akárhol, a máskülönben igen szép 144. szonett indításában: „Két szerelmem van, ez gyötör s vigasztal.”) Fordítása nem egyenletes: hol közelebb van az eredetihez, hol pedig eltávolodik tőle. A magyar nyelv természetessége kedvéért nem szigorú a verslábakkal szemben, ugyanakkor osztom Szigeti Csaba és Horváth Viktor nézetét: a tartalom és a forma nemigen választható el egymástól. Szigeti nyomán radikális archaizmust hirdetek: nálam jambus van meg trocheus. A forma jambikus ötös, de ez a tízszótagos alapképlet nőrím esetén tizenegyesre változik. Ahol Shakespeare maga tér el a formától, ott természetesen én is követem ebben, de a kisebb ritmusbeli zökkenők

A munkát az MMA hároméves alkotói ösztöndíja támogatja.

vélhetőleg nem a koncepcióból, hanem a kiadás hevenyészett voltából fakadnak, így azokat nem követem. Az ingadozó kiejtésű kifejezéseket jambikusan ritmizálható formában kell értelmezni, a „szívem" kifejezés például 'szivem'-nek, a „leheletén" 'lehelletén'-nek ejtendő.

Harmadik célom, hogy a szöveg a mai olvasók számára is élvezhető legyen, és jegyzetekkel és kommentárokkal is hozzájáruljak a többértelmű, bonyolult metaforikájú szövegek értelmezéséhez. Igyekszem tehát a nyelvi modernség szempontját a tartalmi és formai hűséggel együtt szem előtt tartani. Szabó T. Annának igaza van: ez egy végtelen csiszolási folyamat. Ő is tervezi elvégezni a munkát; az övé vélhetőleg nagyobb költőiségű szöveg lesz majd. Shakespeare nyelve mérhetetlenül gazdag, az olvasatok száma gyakorlatilag végtelen.

Alapszövegként az Oxquarry, Colin Burrow, Stephen Booth és Catherine Duncan-Jones kiadásait használom, mindenekelőtt pedig Paul Edmondson és Stanley Wells a közeljövőben megjelenő, a fordítók számára ideálisnak mondható *Szonettek*-kiadását; köszönet a szerzőknek, hogy művüket a rendelkezésemre bocsájtották.

Következzék három vers a készülő fordításból.

53.
Mily nyersanyagból gyúrták lényeged,
hogy millió csodás alak kísér?
Mindenkié csak egy árnykép lehet;
csak egy vagy, s lényed minden árnyban él.
Adóniszt írd le, és a másolat
nem lesz más, mint silány utánzatod;
a szép Helénát fesd, s saját magad
görög köpenyben újra láthatod.
Ha friss tavasz, vagy év szüretje jő:
az szépségedről hű árnyképet ad,
s ez is mutat, jóban bővelkedő:
minden dologban, íme, benne vagy.
A külső szépben részed ott lobog,
de hű szíved csakis benned dobog.

106.
Ha krónikákban rég letűnt korok
és emberek képét meglátom én,
felékesülnek régi verssorok

csodás, tűnt hölgy s lovag dicséretén.
A legkiválóbb címerversezet
– kéz, láb, ajak, szem és szemöldök-ív –
mutatja: régi tolluk festhetett
oly bájat is, mit tested létrehív.
Minden dicséretük csak látomás:
előképként írtak le téged így,
de jósszemekkel téged látni más,
nem írhatták le jól erényeid.
Ma élhetünk, csodálni van szemünk,
de *nyelvtelen* mi nem dicsérhetünk.

130.
Úrnőm szempárja oly más, mint a Nap;
az ajkánál rőtebb a rőt korall:
ha hó fehér, a keble szürke csak,
fején a drót sötét, ha drót a haj.
A tarka rózsa rőt s fehér lehet,
de arcán rózsát mégse látok én;
annál a parfümillat édesebb,
mit érzek kedvesem lehelletén.
Jó hallanom szavát, bár mondhatom,
sokkalta szebben zengenek zenék:
istennőt menni nem láttam, tudom:
az én úrnőm, ha jár, a földre lép.
Mégis, nagy ég! Van oly kivételes,
mint kit hazugság szép színére fest.

FAZEKAS SÁNDOR fordításai

BÁGER GUSZTÁV

Pessoa eltűnődik

FERNANDO ÉRCES HANGJA

Amilyen szomorú az élet,
Oly hosszú és halk ez a hang,
Mint távoli, régi ütések
Visszhangja, úgy szól a harang.
És hogyha közelről is látom
És hallom – régóta kísér –,
Olyan nekem, mint az az álom,
Mely messzebb, a lelkemig ér.

(Pessoa: Falvacskám messzi harangja. Kukorelly Endre fordítása)

A meggondolás tartalma tartósabbnak tűnik,
mint a felszínesség.
Bár a lehangoló információt is lehet
mély filozófiába ágyazni.
Mintha egy örökkévalósággá tudna változni
az unalom.
Ha pongyola a fogalmazása.
A másikban is vagyok meg magamban is vagyok.
Ha beszélek hozzá.
Átjutottam a szívébe egy beszélgetésen keresztül.
Ott vagyok a személyiségében, de ugyanakkor én maradtam.
Mert a szavak csak építőelemei a lelkemnek.
Azok csak segédigék, szöveghelyek, lábjegyzetek.
Az üzenet azonban az egész beszéd, ami átment.
Ami átemel fölötte.
És akkor az a lelkem.
A lényegem.
Mily nagy erény, ha a teljességet megkóstoljuk.
És belekerülünk a Másik szívébe.
A saját lelkünk is messzinek tűnik akkor.

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Kármentés – számvetéssel

SZEGEDI MÚLTÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLAT A TRIANONI HATÁROK KORRIGÁLÁSÁRA

Csongrád megye s benne Szeged a trianoni döntés értelmében nem annyira a saját területének veszteségeit fájlalta, hanem az elmúlt évszázadok során kiépült szerves területi egység földarabolásának hátrányait. Szeged területe ugyanis változatlan maradt, Csongrád megye pedig „megúszta" Horgos és környékének elvesztésével. Ami fájt, az Bácska és a Bánság leválasztása, mert éltető vonzáskörzete veszett oda.

A Trianoni Szerződésben meghatározott határvonal jogilag még nem volt végleges. A területi változások az igazgatási következmények mellett konkrét helyi módosításokhoz is vezettek, mint pl. az új határ által megosztott községek ügye is volt. Hogy pontosan hol fog húzódni a határ, az a Határkijelölő Bizottság munkájától függött.[1] Lehettek olyan térségalakító, forgalmi jellegű vagy gazdasági körülmények, melyek kölcsönös mérlegelés után és az ebből következő egyetértés alapján a határt kis mértékben módosíthatták volna.[2]

Az úgynevezett Millerand-levél[3] még fölkeltette a reményt, mert az a trianoni határok kismértékű fölülbírálásának lehetőségét kilátásba helyezte. Helyben végrehajtott vizsgálatok esetében megengedte a Határkijelölő Bizottságnak, hogy bizonyos helységeknél a szerződésben meghatározott határt áthelyezzék. Előfordulhat olyan eset, amikor a bizottság vélelmezi, hogy a szerződés rendelkezése valahol igazságtalannak tűnik, akkor lehetőségében áll a Nemzetek Szövetsége Tanácsának erről jelentést készíteni.[4]

Szeged városa ebbe a lehetőségbe kapaszkodva, és különösen nehéz helyzete miatt 1920. december 20-án egy továbbküldendő beadvánnyal fordult a hivatalban levő miniszterelnökhöz, Teleki Pálhoz. Abban a várost érdeklő határkiigazítási kérdésekről volt szó. Tartalmát az aktuális – vagy ahogy az írás fogalmaz: a „napi" – határhelyzet tarthatatlanságát alátámasztó, illetve a módosítás mellett szóló érvek kifejtése adja. Azt is mondhatnánk, hogy Szeged az an-

---

[1] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML) Szeged város Polgármesteri Hivatalának iratai 1920–1935. Trianoni határ. IV. B.1407. m. 1. Traité de Trianon 4. Juin 1920. Frontiere entre la Hongrie et le Royaume des Serbes, Croates et Slovénes De la Section E., De la Section F.

[2] A déli országhatár kitűzése. Vassel Károly honvéd tábornok, magyar határbiztos bizalmas jellegű beszámolója. 1924. Nagykanizsán. Kézirat, MNL CSML Szeged város Polgármesteri Hivatalának iratai 1920–1935. Trianoni határ. IV. B.1407. m. 1.

[3] Alexandre Millerand francia miniszterelnök 1920. május 6-án írta alá a róla elnevezett levelet (lényegében a Trianoni Szerződéshez kapcsolt kísérőlevelet), mint a Versailles-i Békekonferencia elnöke. Lásd: Romsics Ignác: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999* I. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 138–140.

[4] Suba János: Magyarország trianoni határainak kitűzése I. A határmegállapító munka elveit szabályozó dokumentumok, In *Rubicon Online Plusz* 2010.

tant várost érintő határdöntésére a Teleki Pál irányítása alatt kidolgozott válaszjegyzék szellemében foglalta össze a maga ellenérveit. Amit nagyban a Teleki-féle szakértői gárda térképekkel, statisztikai adatokkal, teljesített történelmi funkciókkal alátámasztottan dolgozott ki, Szeged hasonlóra vállalkozott kicsiben, de az indíték azonosnak mondható. Teleki Pál figyelmét a szegedi szándék a várost környezetével éltető természeti, vízrajzi és évszázadok során kialakult gazdasági-társadalmi egységre hívta föl, tárgyi bizonyítékok fölsorakoztatásával. Megértéséhez fontos az időtényező: 1920. december 20-án már megvolt a trianoni döntés, de az még nem emelkedett végleges jogerőre. Szegednek tehát voltak jogi kilátásai az 1920. június 4-én egyoldalúan kinyilatkoztatott és kedvezőtlen határvonalak kiigazítására. Többek között e beadványt is szem előtt tartva a Trianonban meghatározott határvonal torontáli-csongrádi szakasza kismértékben módosult Magyarország javára. Az így véglegesített területek visszaadására a békeszerződés okmányainak 1921 júliusában történt kicserélése után, 1921. augusztus 20-án került sor. A szegedi módosítási javaslat tényekkel, adatokkal és összefüggésekkel alátámasztott indoklása valóságos múltösszegzést ad a háború előtti, a megszállás alatti városi viszonyokról, illetve a várható jövőbeni következményekről. E hármas időréteg történéseinek viszonyítási pontja 1920. december 20-a, amihez képest visszanyúlnak a szerzők (ez lényegében a dualizmuskori állapot összegzése), illetve saját idejükben érzékelik a valóságot (a megszállás, illetve a trianoni határváltozás friss tapasztalatainak rögzítése), valamint amihez képest fölvázolják a lehetséges jövőbeni hatásokat (amelyeket a megszállás gyakorlata részben már előrevetít). A városi törvényhatóság természetesen nem láthatta előre, hogy a jogilag még nyitott, de – tudjuk – politikailag már túlnyomórészt véglegesnek tekinthető határkérdések miként zárulnak le. Ennek megfelelően a tárgyi korrektség és az észelvű bizonyítási mód szabályai szerint állították össze beadványukat, remélve az organikusságot középpontba helyező szemlélet elfogadását.[5]

Szeged keresete 13 kifejtett pontot tartalmaz, de azok lényegileg 3 téma köré csoportosíthatók: 1) a trianoni határ Szeged általános helyzetére gyakorolt hatása, illetve a kiigazító új határjavaslat, 2) a szegedi „nagytáj" gazdasági és társadalmi összeépültsége, 3) a térség természetrajzi és forgalmi egységessége. A három témakör hiteles alátámasztása egy történelmi állapotfelmérést és kortörténeti számvetést eredményezett.[6]

A kölcsönös egymásrautaltság tényezői

Induljunk ki abból, hogy a neuillyi[7] szerződés olyan területeket szakított el Magyarországtól, Szegedtől délre a Tiszától kétoldalt, amelynek elvesztése nem csupán általános szempontból fájdalmas, hanem amelyek akkor az ország második legnagyobb városának közvetlen gazdasági és kulturális körzetéhez tartoztak. Így e területeket megfosztották természetes vonzási központjuktól, másrészt elvesztésük révén Szeged is válságos helyzetbe került. Ezért elsőrangú fontossággal bírt Szeged számára, hogy a várostól délre, a Tisza mindkét oldalán jelentős határ-

[5] MNL CSML Szeged Város Polgármesteri Hivatalának iratai 1920–1935, Trianoni határ IV. B. 1407. m. 1. „Szeged sz. kir. város felterjesztése Nagyméltóságú gróf Teleki Pál miniszterelnök úrhoz a Szegedet érdeklő határkiigazítási kérdésekben" (Továbbiakban: Fölterjesztés)

[6] Uo.

[7] Az irat konzekvensen „neuillyi szerződésről" beszél, mert az egész tárgyalássorozat Párizs e nyugati negyedében folyt, ahol a Versailles-i Királyi Palotát övező park különböző kastélyairól elnevezett (Saint-Germain, Trianon) szerződésekben öltött testet.

kiigazítások történjenek, hisz nélküle a várost életlehetőségeitől fosztják meg. A Délvidék Szeged számára mint gazdaságának alapja jött számításba. A fölterjesztés azt is kimutatja, hogy a határkiigazítás nemcsak szegedi és magyar szempontból szükséges, de a visszacsatolni kívánt területek etnográfiai, gazdasági és kulturális érdekeinél fogva is. Előzetesen annyit föltételez, hogy az elvitt területeket egy magasabb rendű kultúrából szakították ki, amelyek alacsonyabb kultúrkörbe jutva senyvedésnek és pusztulásnak néznek elébe. Ezt a térséget a török alóli fölszabadítás után újonnan népesítették be. S az itt kialakult társadalom, tekintet nélkül vallásra vagy etnikai származásra, nyugati kultúrközösséggé fejlődött, amely a szomszédságban fekvő oszmán civilizációtól sok ismertető jegyben különbözött. Itt az irat a muszlim világ elmaradottságára utal, ami áthatotta az uralma alatt álló országokat is.

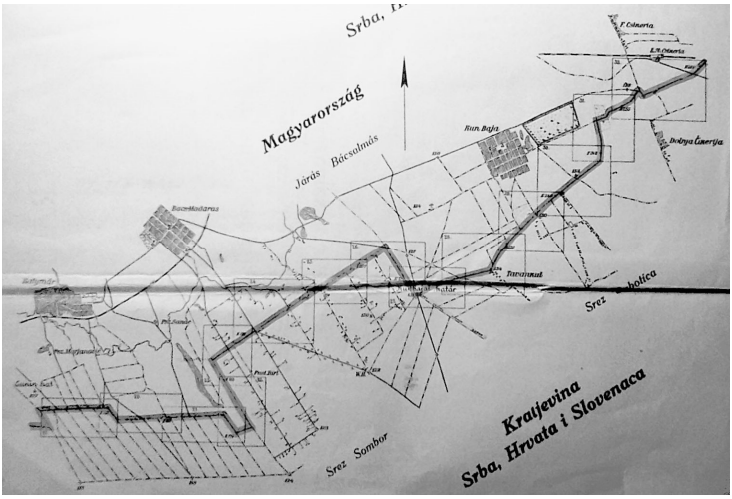

1. térkép (A szerző felvétele)

A kiigazítási javaslat alapjául a Trianonban meghatározott déli határvonalak szolgáltak. Szeged is ezt szem előtt tartva dolgozta ki tervét. Kiindulási pont (1. térkép),[8] „hogyan döntötte el a neuillyi szerződés" a Duna–Tisza közi új határt (2. térkép).[9] Az a térképrajzolatok szerint Kunbajától húzódik délnek, és vágja át a Szabadka–Bácsalmás vonalat kb. 1,5 km-re Csikéria állomástól keletre. Áthalad a Szabadka–Halas vonalon 3 km-re Kelebia állomástól délre. Horgostól és vasútállomásától északra, Röszke–Szentmihálytelektől pedig délre fordul, s délkeleti irányban eléri a Tiszát. Innen a holtág középvonalát követi egész az élő Tiszáig. Itt kezdődik a torontáli határrész, amely a holt és az élő Tisza találkozási pontjától fölfelé 5 km-ig a Tisza középfolyását követi, és innen Gyála és Ószentiván, majd Óbéba és Kübekháza között a Maros ezen partjáig halad, mely kb. 3,5 km-rel van feljebb a Makó–Szeged vasútvonal hídjától.

[8] MNL CSML Szeged város polgármesterének iratai. Trianoni térképek, Section E No.1. (1. térkép) A térképrajzolat a Duna–Tisza köze Katymár–Kunbaja–Csikéria települések szakaszán mutatja az új határvonalat.

[9] Uo. Section E No. 33. (2. térkép) A térképrajzolat az előző folytatása Csikéria–Tomba–Hajdújárás települési vonal irányában, jól látható „bevágásokkal" Bácska élelemellátó testébe.

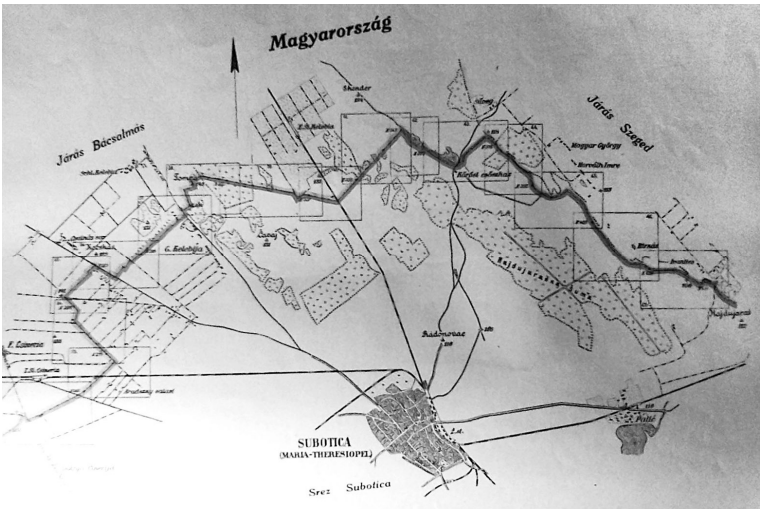

2. térkép (A szerző felvétele)

Ha rátekintünk a térség fizikai, közigazgatási vagy akár néprajzi térképére, nyilvánvaló, hogy a trianoni határvonalak, melyek Bácskában a magyar–jugoszláv, Torontál megye felső részében magyar–jugoszláv–román területeket választanak el egymástól, a természetes határnak minden kellékét nélkülözik. Községi határokat, birtoktesteket vágnak keresztül, gazdasági kapcsolatokat szakítanak meg, közigazgatási és vízügyi igazgatási szempontból lehetetlen helyzetet teremtenek (3. térkép).[10] Ennélfogva előállt a Millerand körvonalazta helyzet, indokolt és észszerű volt a szegedi javaslatot megtenni. Annak középpontjában egy olyan, lehetőleg természetes határnak a megállapítása áll, mely a földrajzi viszonyokból következik, és tekintettel van a nemzetiségi, gazdasági, valamint a közigazgatási szempontokra is.

Ez a vonal Bács-Bodrog vármegyében a Ferenc-csatorna, és ennek folytatásaként Torontálban a Bega-csatorna – állapítja meg a javaslat.[11] Az e vonaltól északra terjeszkedő területek képezik Felső-Bácskát, illetve a Tisza–Maros-szöget. Magyarok, németek éltek itt túlnyomó többségben, és más, velük együttérző nemzetiségek, amelyek sem Jugoszláviához, sem Romániához nem akartak csatlakozni. Úgy Felső-Bácskában, mint a torontáli folyószögben a földbirtokok ¾-e magyar és német kézen volt, a latifundiumok teljesen. A torontáli részeken, Károlyliget, Seulteur és Szent Hubert községekben éltek az Elzász-Lotaringiából elvándorolt és itt letelepedett franciák utódai, több ezer lakos, kik még a gondolatától is irtóztak, hogy a magyar állam védő szárnyai alatt élvezett magasabb szintű kultúrájukat alacsonyabb rangú balkáni viszonyokra cseréljék.[12]

---

[10] MNL CSML Szegedi Levéltár Térképgyűjtemény. Ármentesítő térképek. T 12. (3. térkép) A bánsági vízrendező társulatok működési területét ábrázolja a térképrészlet. A nagy műszaki fölkészültséggel rendelkező társulatok több száz éves gyakorlat örökőseként végezték az árvédelmi és ármentesítő munkálatokat.

[11] Ld. Romsics Ignác: A magyar határok kérdése a békekonferencián. In *Rubicon,* 2014/6.

[12] A Temesi Bánság latin eredetű telepesei is gyermekeiket a háború előtt gyakran Szegedre küldték különböző iskolákba tanulni.

3. térkép (A szerző felvétele)

„Ha ezt a területet visszacsatolják Magyarországhoz – érvelt a város –, az árvízvédelem, belvízszabályozás kérdése meg van oldva ezen az eminensen mezőgazdasági jellegű vidéken".[13] Azaz nem kell a legelemibb védelmi munkákat két, illetve három ország közötti esetleges megegyezéstől függővé tenni, s az ármentesítő, valamint a belvízszabályozó társulatokat nemzetközi ellenőrzés alá helyezni. Amikor ez még az egységesen igazgatott árterületen azonos módon volt szabályozva, hatékonyabb módszerekkel és költségmegtakarítással járt. A török utáni időben a térség nagy civilizációs tájátalakító munkája éppen a vízszabályozás és árvízvédelem területén zajlott. A mocsaras föld kiszárítása Temesben és Torontálban az akkori Európa legnagyobb kultivációs beavatkozásaiba tartozott.[14] Ismeretes, Szeged életében az 1879-i árvíz meghatározó szerepet játszott. Új időszámítás kezdődött, amikor egész Európa segítsége Szegedet kiemelte a hullámsírból. Ha módosítják a határt – érvel az írás –, akkor nemcsak a természeti csapás veszélye lesz kisebb, de megmarad az élelmezés, kereskedelem és ipar biztonsága, ahogy eliminálhatók lesznek a három határos állam közötti súrlódások és kellemetlenségek.

Szóba hozták még a határmódosítás alternatívájaként a Bánság és Bácska felső részeinek „Banatia Köztársaság" nevű autonóm terület kialakítását, illetve az első javaslathoz képest egy kisebb mértékű határkiigazítás tervét is. Előbbit egyébként az elzász-lotaringiai telepe-

[13] Fölterjesztés, 1920, 3.

[14] Dunka Sándor – Fejér László – Vágás István: *A verítékes honfoglalás. A Tisza-szabályozás története.* Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Budapest, 1996, 121.

sek „könyörögve kérték”, míg utóbbi a könnyebb kivitelezhetőség miatt szűkebb körben húzza meg Szeged hátországának földrajzi kontúrjait (4. térkép).[15] Az előterjesztőknek ez az elképzelése egyfajta „B” tervként szolgált, ami még megfelelt a föntebb kifejtett igényeknek. Eszerint Bács-Bodrogban a módosítandó határvonal követi Szabadka városhatárát, annak legnyugatibb pontjától kelet felé addig a pontig, ahol az délnek kígyózik. Onnan jön a Szabadka–Verbász vasútvonal mellett, a Vojnics-szállás (6. térkép) [16] magasságában átvágva a vasutat, és halad a Csikér-patakig előre, honnan aztán a patakáramlat síkjában tovább dél felé húzódik. Átmetszi Zenta határát, hogy innét a határ végéig haladva Zenta és Arad között elérje a Tiszát.

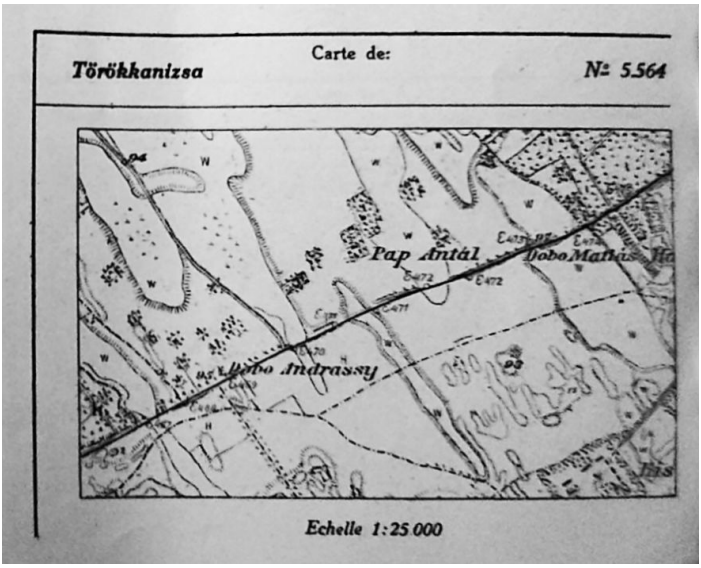

4. térkép (A szerző felvétele)

Torontál megyében a vonal az Aranka patak Tiszába torkolásától a tósíkságnál Óbesenyőig halad, onnan éri el a Marost Szerbcsanádtól keletre. Akár az első verziót (Bácskában a Ferenc-csatorna, Torontálban a Bega), vagy akár a másodikat (Bácskában a Csikér-patak és a Tisza, Torontálban az Aranka) nézzük, mindkettő egy célt szolgált: a részben visszaállítandó szegedi hátország határa természetes vonal legyen. Ehhez további indokként katonai-

[15] MNL CSML Szeged Város Levéltára. Trianoni térképek, Section E, No. 52. (4. térkép) A térképrajzolat a trianoni határ által kettévágott Törökkanizsai járás egy szakaszát ábrázolja. A pirossal jelölt államhatár dombokat és gátakat metszett át, kertészségeket és osztás földeket, árkolt belvizes területeket vágott el egymástól. A régi birtokállapotok fekete vonallal jelzett határai átlósan átmetszik a pirossal jelzett új elválasztó kiszögelési pontokat, gátakat. Szeged korrekciója a vörös vonalat mintegy 20-30 km-rel helyezte volna délebbre, amibe a térképmellékleten látható rész is beleesett volna.

[16] MNL CSML Szeged Városi Levéltár. Trianoni térképek, Section E, No. 53. (5. térkép) Ez a szelvény a kettéosztott határ egyik szakaszán azt az állapotot rögzítette, mikor név szerint tüntették föl a birtokdarabolásban érintett tulajdonosokat. A vonal meghúzása egyaránt érintett „odaátra” került és itteni gazdákat. E dúsan termő és vegyes etnikumú terület lakosai támogatták Szeged határkorrekciós javaslatát.

igazgatási (rendőri) szempontokat vetettek föl. Többek között azt, hogy természetes határ esetén alig lenne védelemre szoruló nép, mert a határ e formája mindhárom érdekelt országnak ugyanazon előnyöket (természetes elválasztó végvonal) nyújtja, miközben kikapcsolja a civakodásokat, valamint a határőrizet tetemes költségeit.

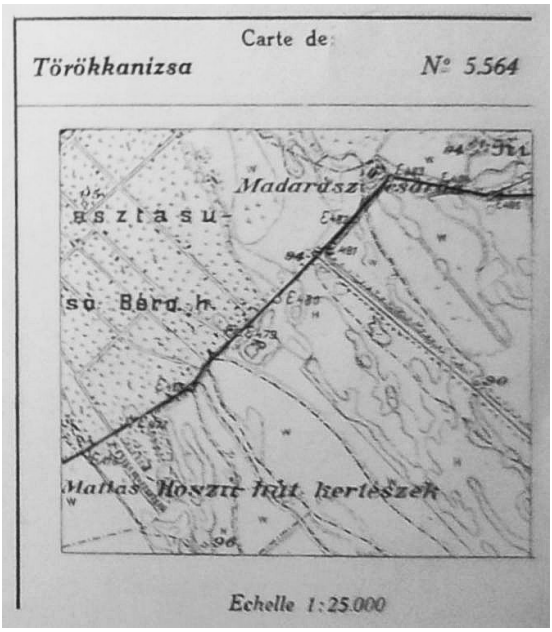

5. térkép (A szerző felvétele)

Társadalmi érvként hangsúlyozza az irat, hogy a Tisza–Maros összefolyása alatt fekvő Szeged az ország második legnagyobb városa. A kérelem benyújtói szerint 1920 decemberében lakóinak száma 150 000-re rúgott. Ez – állításuk szerint – 25 000-rel volt több az 1910. évi számmal (125 000) összevetve.[17] A népességi adatok nem egyeznek ugyan a hivatalos népszámlálási számokkal, de a két időmetszet közötti különbség okául el lehet fogadni, hogy az a megszállt területekről Szegedre menekült magyarok számából adódott. Őket a helyi hatóság és népességstatisztika is regisztrálta. Az irat ezután következő okfejtése az aktuális demográfiai helyzetből kiindulva, de a korábbi népességnövekedési eredményekre hivatkozva állapítja meg, hogy egy ilyen, lakosságát tekintve nagyra nőtt városnak ellátása miatt természetes szüksége volt egy nagyobb területű ellátási körzetre. A város ezen ellátási körzete a háború előtti időben kiterjedt Bács-Bodrog és Torontál megyék egész felső részére. De az élelmezési körzeten túl húzódott egy másik zóna, a kereskedelmi körzet, mely a Bácskában Szabadkáig és Ada–Moholig, Torontálban pedig a Szőregnél elágazó három vasútvonal mentén Padéig, Nagykikindáig és Perjámosig nyúlt le.[18] Mezőgazdasági termékekből, állatokból,

[17] A *Szeged története* 3/1, illetve a *Szeged története* 4 demográfiai fejezetei a jelzett évekre más számokat adnak meg. 1910: 118 328 jelenlevő népesség, 1920: 123 565 fő a régi területen (816 km^2).

[18] *Ezer év törvényei*, mkogy.jogtar.hu (online forrás): Az 1908. évi III. tc. indoklása.

állati készítményekből, valamint hétköznapi piaci cikkekből egész szükségletét innen fedezte a város. Szeged egyidejűleg – nem kis mértékben szerencsés fekvésének köszönhetően – betöltötte egy tranzitállomás helyét is a Délvidékről észak felé törekvő, felvevő piacot kereső terményekre nézve. A Tisza vízi útja, a minden irányban szétszóródó vasútvonalak Szegedet jelentős kereskedelmi központtá tették, amelyen keresztül jutottak el a Délvidék terményfölöslegei a Tiszántúlra, Felső-Magyarországba, de különösen Budapestre. A Szegedtől északra fekvő falvakból csak a közvetlen szomszédok hozták városunkba élelmiszer-fölöslegeiket. Ezeket is csak kis mennyiségben, mert e vidék termény- és állatfölöslegével inkább Budapest felé, mint az ország legnagyobb fölvevő piaca felé gravitált a múltban, s teszi ezt a megszállás óta is, amióta elmaradtak Budapest részére a Délvidékről érkező élelmiszervonatok. Joggal állapítja meg a beadvány, hogy ezért Szeged élelmezése a megszállás óta a legválságosabb helyzetbe került, a Délvidéktől nem kaphat semmit a megszállók miatt, az északra eső terület élelmiszer-fölöslege pedig még Budapest ellátására sem elegendő.[19] Bizonyára ez a szempont is vezette a Párizsban ülésező Legfőbb Tanácsot, mikor Torontál megye kilenc községét Magyarországhoz visszacsatolta. Csakhogy e kilenc, egykori zsellértelepből lett község egyáltalán nem látszott elégségesnak Szeged élelmiszer-szükségletének fedezésére. A határokat úgy Bácskában, mint a Bánságban föltétlenül tágítani kell – szögezi le a város beadványa –, ha Szegedet állandó élelmiszer-válságnak nem akarják kitenni. Érthető volt ez az aggodalom, hiszen okkal gondolhatták azt, hogy Szeged más irányban nem találhat kárpótlást ezen területek elmaradó élelmiszer-szállítmányaiért. Ezt az összefüggést agrártudományi okokkal is alátámasztotta a város vezetése. Képzeljünk el egy Baja–Szabadka–Szeged városokon keresztülhúzódó vonalat, melynek folytatása a Maros folyama. E vonaltól északra többnyire homokos, tőle délre mezőgazdasági kultúrára alkalmas agyagos területek fekszenek. Ezért Szeged mezőgazdasági ellátása mindig Bácska középső és déli részére, valamint Torontál megyére támaszkodott. Körzetének a Duna–Tisza közére eső északi része csak a legutóbbi évtizedekben került gazdasági kultúra alá, de a homok megkötése céljából főként szőlővel és erdővel telepítették be. Tehát élelmezési szempontból alig játszik szerepet. Gabonatermelésre a homok kevésbé alkalmas, s gabonából e vidéken inkább rozsot, mint búzát termelnek.[20]

Hasonlóan a gabonáéhoz, a sertéstenyésztésnek a zónája is, amely Magyarországon a népélelmezés és zsírellátás szempontjából alapvető fontosságú, a trianoni határtól délre esik. Különben is Kiskunfélegyházától a forgalom már nem Szeged, hanem inkább Budapest felé irányul. Ha Szegedet nem akarják teljes élelmezési válságba dönteni – hívják föl a figyelmet –, a Ferenc-csatornáig és a Begáig, végső esetben Zenta város déli határáig terjedő vidékre föltétlenül szüksége van. Hogy Bácskának és Torontál megyének ez a megjelölt része mennyire nélkülözhetetlen Szeged szempontjából, mutatja, hogy a megszállók okozta elzárás következtében városunkban voltak a megélhetés költségei a legmagasabbak, s lehetőségei a legnehezebbek. A párizsi határmegállapítás következtében itt 25%-kal voltak drágábbak az élelmiszerek, mint a milliós lakosságú Budapesten.[21]

Bácska és Torontál északi részének Magyarországgal való újraegyesítése a kortársak szemében a föntebb ábrázolt viszonyok alapján egyébként is pusztán szükségmegoldásnak

---

[19] Fölterjesztés, 5.

[20] *Szeged története* 3/1. Szerk.: Gaál Endre, Kristó Gyula, Somogyi Könyvtár, Szeged, 1991, 303.

[21] Fölterjesztés 5. Lásd még: *Szeged története* 4: 1919–1944. Szerk.: Kristó Gyula, Serfőző Lajos, Somogyi Könyvtár, Szeged, 1994, 55–56.

tűnt. Tehát „az", ti. az újraegyesítés, „annyira egyértelmű és belátandó", hogy az az elszakítást külön vita nélkül is értelmetlennek, súlyos tévedésnek mutatja. Szimbolikus értékű ebből a szempontból a valamikori zsellérfalu, Kübekháza sorsa. Trianon először Jugoszláviához csatolta, utána 1921-ben újra Magyarországba tagolták. A szerbek ugyanis a település életképességéért nem sokat adtak, ezért lemondtak róla. Szeged vonzáskörzetében azonban a fordulat után gazdaságát növénytermesztésre és állattartásra állították át, s így fejlődésnek indult.[22]

Az adott pillanatban látszó érdekek felől megközelítve helyeselhető a szegedi városvezetés véleménye, hogy ti. a határmódosítás nemcsak magyar érdek, de ez az érdeke a vidék lakosságának is. Ugyanis e vidék mezőgazdaságát és állattenyésztését az tette oly virágzóvá, hogy volt egy nagy fölszívó piaca, ahol terményeit könnyen értékesíthette, amelyeknek hatása alatt Szeged körül, különösen déli irányban, mintegy 40-60 km-es körzetben igen intenzív kultúra fejlődött ki, mely a nyugati kertgazdaság színvonalára emelkedett. E kultúra fönnmaradását csak Szeged piaca biztosíthatja e vidék számára – érvel a beadvány. Amint ez a vidék részére elvész – állítják –, föltétlenül bekövetkezik a visszafejlődés, a hanyatlás, ahogy az a megszállás óta mind nagyobb mértékben mutatkozik. Tehát a mesterséges szétszakításból csak recesszió következhet.

Gazdasági megfontolások

A továbbiakban az irat a város és vidéke viszonylatában fönnállt szoros gazdasági kötelékekre tér ki, a reálvilág tényeit hozva föl a gazdasági nagytér fölszabdalása ellen. A gabonatermesztés szempontjából érzékeltetett kitettség után a beadvány egyéb területek vizsgálatával folytatja bizonyítási eljárását. Ami a gabona-előállítást illeti, már 1920-ban előrelátható volt, hogy az elszakított területek Szeged nagy malmait nélkülözni fogják. Ugyanez érvényes az ipari növényekre is (len, kender). A legnagyobb és leggyorsabb visszaesés a ciroktermelésben figyelhető meg, mert a termelők a legnagyobb felvevő telepeket és gyárakat veszítették el. Természetszerűleg ezek az üzemek voltak azon előállítók, akik a termelőket irányították.[23]

Szegedtől délre, a Tisza mindkét oldalán kifejlődött uradalmi és népies kertészetek, illetve kertgazdaságok létének alapja a szegedi és általa a magyar piac megtartása. Ilyen kertészetek: a törökkanizsai, csókai, kiszombori, őscsanádi és magyarkanizsai uradalmi kertészetek.[24] Rajtuk kívül, főleg Torontál vármegyében, a kedvező ármentesítési és szállítási viszonyoknak köszönhetően több ezer holdon folyt a szántóföldeken is igen intenzív kerti növénytermesztés. E magas kultúrájú vidéknek elszakítása természetes gócpontjától joggal váltotta ki a városatyák aggodalmát, hogy ti. az a termelés színvonalának és eredményességének erős süllyedésével jár. Lovrin és Nagyősz nagyobbrészt francia eredetű lakosságának korábban nagyhírű koraiburgonya-termelése már 1920-ban hanyatlásnak indult.[25]

---

[22] Gyémánt Richárd: *A történelmi Torontál vármegye népesedéstörténete*. Jurid-Pol. 252.

[23] Szeged, 1924. márc. 22.

[24] A trianoni vonal körül heves küzdelem folyt. Többek között a szegediek e beadványát is figyelembe véve tette meg javaslatát a Határmegállapító Bizottság. Ennek következtében a szerbek a trianoni állapothoz képest 1922. március 28-ig kötelesek voltak kiüríteni Szegednél 800, Torontálban 2600 holdnyi területet, melynek köszönhetően a fönti uradalmi kertészetek közül a kiszombori Magyarországon maradt másik 8 torontáli faluval egyetemben. Lásd: Suba János, *i. m.*

[25] Fölterjesztés, 7.

A területek szomszédok általi bekebelezése miatt várható volt, hogy ugyanígy visszafejlődik az állattenyésztés, mert a lakosság elveszíti a sikeres és fejlődőképes állattartáshoz föltétlen szükséges egységes irányítást, amely eddig az állam kezén lévén, egységes elvek szerint történt. De oda lesz a vezető szakértelem és a vérfrissítésre váró anyag – jósolták a beadvány készítői. Az addigi rend szerint a lótenyésztők a tenyészállataikat Mezőhegyesről, ugyanezt a sertéstenyésztők a Nagyalföld középső részéről kapták. Bár a szarvasmarhatenyészanyag felfrissítése tekintetében egymással kölcsönös viszonyban álltak a térség érdekeltjei, mégis különösen a dunántúli tenyészetre támaszkodtak.[26]

Nagy fontosságúnak bizonyult az elszakított területekre nézve az állategészségügy kérdése is, mely addig gondos és állandó állami felügyelet alatt állt. Külföldi szakértők szerint az is mintaszerűnek mondott helyzetben volt.[27] Viszont európai veszélyeket vethetett föl az, ha az elszakítás véglegessé válik, mert míg az ún. keleti marhavész a magyar területeken meghonosodott szakszerű ellenőrzés miatt 1883 óta nem fordult elő, addig a „most hódító balkáni államokban" – emeli ki a beadvány – állandóan megvolt.

E vidék forgalma természeti körülményeknek megfelelően az ország belseje felé törekedett. Ha most ezt a vidéket elszakítják Magyarországtól – hangzik az állítás – akkor a szegedi hátország Jugoszlávia és Románia szegélye lesz. Vagyis egyelőre integrálatlan határszéle velünk ellenséges országoknak, minek következtében a leválasztott területnek egy másik rendszerrel kompatibilis mezőgazdasága és állattenyésztése menthetetlenül visszafejlődik.

Az elmondottak természetessé teszik azt is, hogy Bácska és Torontál felső része kereskedelmi szempontból szintén teljesen Szeged felé vonzódott. Nemcsak az ott termelt tömegcikkek forgalma bonyolódott le Szegeden, hanem az ottani községek kereskedői is, sőt magánosok is túlnyomó részben Szegeden szerezték be gazdasági szükségletüket. Szegedi kereskedők a legélénkebb összeköttetést tartották fenn az elszakított területtel. A város nagykereskedői forgalmának nagyobb hányadát ez a vidék szolgáltatta, mert a Szeged fölött levő területek kereskedelmi szempontból is inkább a főváros, Budapest felé tájékozódtak.[28]

Holtzer Sámuel és Fiai cégnek több mint 200 állandó vevője volt a Szeged vonzáskörzetébe eső Délvidéken. Az Ottovay cég forgalmának több mint 70%-át a Délvidék bonyolította le, Kap Gyula és Társa cég forgalmának 65, a Wagner F.A. és Fia cég forgalmának 50%-át adta a Délvidék. E vidék kereskedői és iparosai tömegesen látogatták a szegedi vásárokat, illetve hetipiacokat. A termelők gyalog, kocsin, hajón s vonaton szállították Szegedre terményfeleslegeiket, és annak értékesítése után itt szerezték be ipari kereskedelmi és gazdasági szükségleteiket. A megszállás óta pangnak a szegedi piacok, a kereskedők és iparosok üzletei az ürességtől konganak, a kereslet megszűnt. Ez pedig nemcsak a nagy szegedi cégeknek volt pótolhatatlan veszteség, hanem a legkellemetlenebb helyzetbe hozta az elszakított vidék lakosságát is, amely leválasztva az alig pár kilométerre fekvő, minden igényt kielégítő kereskedelmi és ipari gócponttól, szükségleteiket sokkal távolabb fekvő helyeken kénytelen kielégíteni, ami az áruk tetemes drágulásával jár.[29]

---

[26] Takács Imre: *Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák–Magyar Monarchia korában 1867–1918*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1989, 120.

[27] Uo., 132.

[28] Szegedi Új Nemzedék, 1930. február 9.

[29] Fölterjesztés, 9.

Hasonló a helyzet a szegedi pénzintézetek esetében is, melyek ugyancsak a legszorosabb kapcsolatot tartották fönn a Délvidékkel. Betétállományuk nagy része torontáli és bácskai községekből származott, ami a legerősebb gazdasági egymásra utaltságot mutatja. Szegedi pénzintézetek folyósították legnagyobbrészt e vidéknek a jelzálogkölcsönöket, de egyéb hitelszükséglettel is ellátták őket. [30]

Érdemes külön megemlíteni Szeged legnagyobb ipari vállalatának, a több mint 1000 főt foglalkoztató Szegedi Kenderfonógyár Rt.-nek a helyzetét. Mindent elmond az a körülmény, hogy nyersanyagszükségletének 70%-át Bácskából szerezte be.[31] A vállalatnak Porgány mellett, tehát közvetlenül a megszállás határvonalának román oldalán 5600 holdas birtoka volt, amely a vállalat részére szükséges nyersanyagot termelte. A vállalat a birtokot azért szerezte meg, hogy a gyártelep közelségében tudja a nyersanyagot előállítani. Minthogy a Bácsbodrog vármegye déli részén fekvő kendertermelő területek elvesztek, a vállalat szempontjából életkérdés volt, hogy a Szeged közvetlen szomszédjában fekvő birtok megmaradjon. Fontos volt azonban a birtok megtartása a város szempontjából is. Tudvalevőleg a kendertermelő területek nagy trágyázást igényelnek, emiatt nagy állatállomány tartását követelik meg. A vállalatnak és a többi felsőtorontáli uradalomnak szerződése volt Szeged városával a tejellátásról, hogy tehenészetüknek tejét a városi kórházak, árvaházak rendelkezésére bocsássák. De Szegedre szállította tejtermékfeleslegét a körletébe tartozó minden város és község úgy, hogy naponta 11 100 liter tej, és 1930 kg tejtermék érkezett. A legtöbb a porgányi uradalomból. Így a tejellátás gyermekvédelmi szempontja, de a felsőtorontáli lakosság érdeke is, hogy ti. ne veszítse el a tejre, illetve a tejtermékre nézve egyetlen piacát, azt kívánta, hogy a terület maradjon magyar kézben.[32]

Meg lehet említeni e szempontból a Winter-féle kefe- és seprűgyárat, mely nyersanyaga nagy részét, különösen a cirokot szintén Bácskából nyerte, és készáruja tekintélyes hányadát is itt helyezte el.[33] Ugyanilyen a szegedi bőrgyártás helyzete, amelyet a Délvidék elcsatolása a végpusztulással fenyegeti ekkor, mert a nyersbőr Bácskából és a Bánátból Szegedre került, ahonnan aztán kikészítve vitték tovább minden irányba, a legtávolabbi helyekre. Valósággal természetes kikészítési folyamat állt elő, melynek az volt a lényege, hogy Felső-Bácska és Torontál a nyersterményeit a Szeged felé irányuló vasutakon beszállították, ezeket ott földolgozták, majd onnan tovább szállították. Kis részüket vissza a nyersanyaglelőhelyre, nagy részüket pedig a nyugati fogyasztó piacok felé. Hogy ez a folyamat mennyire természetes volt, mutatja, hogy a Czinner-féle szalámigyár, valamint a Műtrágya és Enyvgyár Rt. temesvári érdekeltségnek tulajdonosai indokoltnak látták, hogy vállalatukat ne Temesvárott, hanem a kivitel irányának megfelelőbben fekvő Szegeden helyezzék el.[34]

Más, nagy szegedi iparvállalatok szintén e vidékekre voltak utalva nyersanyagbeszerzés szempontjából. Kiemelkedik közülük a Back Bernát Fiai Gőzmalom Rt., ez ugyanis a város legnagyobb malomvállalata.[35] Napi 33 vagon gabona őrlésére van berendezve. Bácska és a

---

[30] *Szeged története* 3/1, 407.

[31] Moholi Károly: A Szegedi Kenderfonógyár szerepe Szeged gazdasági életében. *Tanárképző Főiskola Tudományos közleményei,* Szeged. 1958, 178.

[32] Fölterjesztés, 11.

[33] *Szeged története* 3/1, 468.

[34] *Szeged története* 3/1, 461, 479.

[35] *Szeged története* 3/1, 473.

Bánság felső részéről kapta az évenként felőrölt gabonamennyiség több mint 50%-át az alábbi megoszlásban:

Búzából: 200 000 – 300 000 mázsa
Rozsból: 30 000 – 40 000 mázsa
Zabból: 30 000 mázsa
Tengeriből:100 000 mázsa
Árpából: 30 000 mázsa

E gabonamennyiségnek kb. fele maradt Szegeden, a másik fele tranzitszállítmányként ment tovább őrölt állapotban.[36]

A Szegeden ezelőtt nagyban űzött sertéshízlaláshoz szükséges kukoricamennyiség 75%-át a Délvidék adta. A megszállás óta elmaradt kukoricabehozatal következményeként a sertéshízlalás is teljesen visszaszorult. Szegeden a délvidéki kukoricabehozatalra alapozva nagy disznóhizlaló akoltelepek létesültek, amelyek működésüket a megszállás óta teljesen szüneteltették.[37] Szegednek a Bánságtól és Bácskától való elzárása az elzárt déli területek lakóira is hátrányos, mert vízi út és vasút által diktált felvevőképes piac elvesztésével gabonájukat más, nehezebben megközelíthető, természetellenes felvevőpiacra kell vinni immár. Bácskában és a Bánságban szerezte be sertésszükségletét a Pick- és a Czinner-féle szalámigyár, valamint a Szegedi Híd- és Vásárpénztár Rt. is. Ezek a közül a Pick-szalámigyár évi átlagos behozatala a megszállás előtt 400 000 kg volt, a megszállás óta pedig teljesen megszűnt.[38]

A megszállás és a déli hátország elszakítása teljesen elpusztította Szeged addig oly neves fapiacát. Fekvése a Tisza és a Maros összefolyásánál a fa szállítása szempontjából a legfontosabb természeti adottságnak számított, s ennek köszönhetően a város a nyersfa természetes és hatalmas kikészítő telepévé fejlődött.[39] Jól kiépített vasúti hálózata segítségével bőségesen ellátta a környéket, de különösen a Bánság és Bácska északi részét épületfával és deszkával. A nyersfa, bárkié legyen is Felső-Magyarország és Erdély – gondolták –, a Tiszán és a Maroson ezután is leúszik Szegedre. Csakhogy a Délvidék elvesztésével elveszíti Szeged földolgozott épületfa- és deszkapiacát, ahol a termelt faáruk 70%-át helyezte el, mert a Szegedtől északra fekvő terület már Szolnok érdekkörébe tartozott. Így a szegedi fafeldolgozó telepek létjogosultsága meg fog szűnni, s munkáscsaládok százai maradnak kenyér nélkül.

A Délvidék kára abból fakad, hogy az is teljesen Szegedre szorul épületfa-szükségletének kielégítésében, mert a Bánság és Bácska északi része messze esik minden fatermelő területtől. Ellenben Szegedtől legtávolabbi pontja sincs messzebb 100-120 km-nél.

Nem lehet elhallgatni azt sem, hogy a szegedi iparvállalatok munkásainak nagy része Torontál megye felső részéből való. Az ottani munkások nagyrészt vonaton jártak be reggel Szegedre dolgozni, s este ugyanúgy tértek vissza otthonukba. Így pl. a Szegedi Kenderfonógyár Rt. munkásainak 25%-a származott a megszállás előtt a most megszállott területekről, akik, ha máskor nem is, de szombaton mindig hazautaztak, hogy hétfőn reggel a munkába újra visszatérjenek. E munkásoknak is érdekükben áll, hogy a várostól, mely megélhetésüket

[36] Fölterjesztés, 11.

[37] Felletár Zsolt: Az iparszerű szalámigyártás története Szegeden I. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2019. Szerk.: Bárkányi Ildikó. Szeged, 2020, 19.

[38] *Szeged története* 3/1, 479.

[39] Felletár Zsolt – Segesváry László: *Szegedi fűrészes história 1869–1949*. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.

biztosítja, el ne vágják őket. Mindezek oly természetű kapcsolatok, hogy megszakításuk ugyanúgy sújtaná a vállalatokat, mint az oda munkásokat kibocsátó vidéket is. A munkaalkalmak elmaradása szociális tekintetben nagyon kedvezőtlenül éreztetné hatását.

A természetrajz és a forgalom kohéziós ereje

Szükséges kitérni a határmódosítást igénylő természetrajzi adottságokra is. Ezek közül elsők a vízrajzi szempontok. A Duna–Tisza köze felső részén észak–déli irányban egy dombhát vonul végig, melyről a csapadék és talajvíz számtalan vízfolyáson délkeleti irányban húzódik a Tiszába. Ezek az ún. vadvizek, különösen nedves esztendőkben igen nagy veszedelmet jelentenek, ezért lefolyatásuk zavartalan és gyors biztosítása e vidék legfontosabb gazdasági érdeke. Azoknak a vadvizeknek, melyek Kiskunhalastól Horgosig gyülemlenek össze, természetes levezetőjük a Körös patak, mely Magyarkanizsa és Zenta között torkollik a Tiszába. A trianoni határmegállapítás azonban lehetetlenné teszi a vizek természetes levezetését, és 200 000 hektárnyi területet állandó belvízveszélynek tesz ki.[40]

Árvízvédelmi szempontból szintén elengedhetetlen a határmódosítás. Ugyanis szükséges, hogy a töltésfenntartási és fejlesztési munkálatok az algyői hídtól déli irányban a módosítani javasolt határig központilag, Szegedről irányítva, egy kézben maradjanak. A gátak mögött fekvő összes terület ugyanazon ártéri öblözethez tartozik, s ha a védvonalak bármely pontján gátszakadás támad, a mögötte fekvő belterületeket 200 000 főnyi népességükkel együtt elárasztással fenyegeti.

Vízrajzi igazgatási szempontból még komplikáltabb helyzet állt elő Felső-Torontálban, melynek árvízvédelmét és belvízszabályozását eddig három társulat, a Felső-torontáli Ármentesítő Társulat, az Aranka Belvízszabályozó Társulat és a Törökkanizsai Belvízlevezető Társulat intézte. Már az a körülmény, hogy a megszállás óta e társulatok működésüket teljesen beszüntetni voltak kénytelenek, tömérdek kárt idézett elő. Csapadékos években azonban egyenesen elemi csapásokra kell fölkészülni, ha az akkori határkijelölés szerint az Arankától északra elterülő rész három ország között oszlik meg. Technikailag elképzelhetetlen, hogy ilyen természetű munkákat három ország érdekeltjei külön-külön végezzenek. A három ország vízjogi törvényei nem egyezők, az érdek ellenben közös. Ha az Aranka felső folyásánál a szabályozási munkálatokat rendben nem végzik el, a víz elönti az aktuális határkijelölés szerinti magyar és szerb területet, és több százezer hold kerül víz alá. Kit lehetne ilyen esetben felelősség alá vonni az elszenvedett károkért? Egy állam közegei milyen címen dolgozhassanak egy másik állam területén, és ki legyen a felügyeleti és fellebbviteli hatóság? Az érdekek parancsolóan követelik, hogy az Arankának legalább az északi, jobban veszélyeztetett oldala, mely erősebb lejtésű, nagyobb vízveszedelemnek van kitéve, egy kézbe kerüljön. A magyar vízügyi igazgatás, s vele együtt a magyar állam mellett szól az a körülmény is, hogy Magyarországnak van modern vízügyi hatósága és gyakorlata az ilyen természetű védelmi munkákban.[41]

A vasútforgalmi természetű kérdésre is fontos utalni, mint lényeges földrajzi adottságra. Ez azonban Szeged városán túl a magyar vasútpolitika és gazdasági élet szempontjából is elsőrangú körülmény. A Szegeden összefutó vasúti hálózat és annak maximális megterhelése mutatja legjobban, hogy a most elszakított Délvidék minden tekintetben Szegedhez igazodott. A Szeged–Temesvár közötti vonalon közlekedett naponként 2 expressz, 4 gyors és 4

[40] Fölterjesztés, 14.

[41] Uo. 15., Takács Imre, 1989. 63–64.

személyvonat mint átmenő szerelvény és 4 helyi érdekű személyvonat. A teherforgalmat 5 gyorsteher és 12-16 tehervonat bonyolította le naponként. De ezeken kívül rövidebb távolságokban, mint pl. Szeged–Valkány, illetve Szeged–Szomolya között külön vegyes, illetőleg tehervonatok is közlekedtek, mindig a legerősebb kihasználás mellett. A Szeged–Nagybecskerek helyi érdekű vasútvonalon a személyforgalmat 4 gyorsított személy és 8 személyvonat látta el naponta, míg a teherforgalom lebonyolítására 2 tehervonat szolgált. Ez a forgalom pedig helyi érdekű vonalon oly erős volt, hogy párját az egész országban nem lehetett föllelni.[42]

A Szeged–Zenta közti forgalmat 6 vonat bonyolította le, de ugyanezt a célt szolgálta a Szeged–Csóka közötti személyvonatpár is, kapcsolódva a zenta–csókai hídon át rendszeresített omnibuszjáratokhoz. Mindegyik forgalmát azonban messze fölülmúlta a Szeged–Szabadka közötti. Nyilvánvaló, hogy a szerbek nem etnográfiai vagy gazdasági szempontból tartottak igényt Szabadkára és Horgosra, melyek magyar jellege és gazdaságának az ország belseje felé irányuló gravitációja kétségbevonhatatlan volt, hanem kizárólag azért, hogy e két fontos vasúti gócpont fölött rendelkezhessenek. E két városnak az elszakítása azonban vasútforgalmi szempontból teljesen természetellenes helyzetet teremtett. Szabadkán vezet ugyanis át a Duna–Tisza közének egyetlen transzverzális vasútvonala, amely az Alföld tiszántúli részének és a Dunántúlnak természetes összeköttetését biztosítja. Ez a vonal azóta tett szert igen nagy jelentőségre, amióta 1907–1909-ben a magyar kormány tetemes költséggel megépítette a Baja– Bátaszék közötti vasúti hidat, és így szakadatlan vasúti összeköttetést teremtett, mely a Tiszántúlt a Dunántúllal összekötötte. Különös szükséget orvosoltak ezzel, mert míg nem volt meg a bajai híd, az egész tranzitforgalom Budapesten át bonyolódott le, és az ottani pályaudvarok túlzsúfoltsága folytán állandóan torlódások és késedelmek következtek be. Ezt sikerült megszüntetni a magyar államnak a szeged–újdombóvári vonal teljes fővonalas kiépítésével. A Tiszántúl és a Dunántúl közötti forgalom nagy része ezután e vonalon bonyolódott le, melyen naponta 2 gyorsvonat, 16 személyvonat, 4 gyors tehervonat, és 10 tehervonat közlekedett rendszeresen. Szükség esetén akár napi 4-8 tehervonatot is beállítottak, vagyis naponként összesen 36-44 vonat közlekedett ezen a vonalon.

Szabadka és Szeged két teljesen egymásra utalt és egymással szoros kereskedelmi kapcsolatban álló város, amelyet híven igazol, hogy a két város között az utasforgalmat 10 átmenő gyors- és személyvonaton kívül 8, tisztán helyi forgalmat ellátó személyvonat bonyolította le. A békeszerződés területi intézkedései ennek a transzverzális vonalnak rövid, mintegy 30 km-es szakaszát elszakítják Magyarországtól, minek következtében ismét előáll az a helyzet, hogy az átmeneti forgalmat Budapestre, illetőleg a nagyon kis teljesítőképességű Szeged–Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas–Bácsalmás–Baja közötti kerülő útra kell terelni. Ez az út a Szeged–Szabadka közötti természetes útnak majdnem kétszeresét, utazási időben pedig több mint kétszeresét teszi ki. Figyelmen kívül hagyva azt, hogy a szeged–szabadkai vonalon át napi 36-44, egyenként 100 tengelyes vonat közlekedtetése könnyedén történt, addig Kiskunhalason át legfeljebb 12, egyenkint 50 tengelyes vonat haladhat.

Nyugat felé ez a szeged–szabadkai vonal volt az Alföld egész keleti részének legfontosabb közlekedési vonala. Világos, hogy ez a vonal sokkal nagyobb jelentőségű Magyarországra nézve, mint Jugoszláviára, ami természetes módon indokolta azt, hogy e vonalat a mellette el-

[42] Fölterjesztés, 16.

terülő vidékekkel együtt kapcsolják vissza Magyarországhoz. Ez azért is létfontosságú, mert a transzverzális szakasz része az alföld–fiumei vasútnak, amelyen viszont az ország nagy részének a behozatali és kiviteli forgalma zajlott, többek között az antant-államokkal fönnálló kereskedelmi összeköttetése is ezen a vonalon valósult meg. A transzverzális út a gyékényesi Dráva-hídnál lép magyar területre, s evidensnek tűnt, hogy innentől kezdve szakadatlanul magyar kézben maradjon, és a tarifaképzés joga a magyar államot illesse meg.

Átnézve a beadvány legfontosabb pontjait három, tendenciaszerűen érvényesülő szemléleti megközelítést figyelhetünk meg.

1) A határmódosítás jogosságát minden fölvetett probléma kapcsán a józan, logikus észjárás nevében az észszerűség szem előtt tartásával bizonyították.

2) Az illogikus határdöntéssel szemben a természettörvények által megteremtett téregységet hangsúlyozták, amit a „tétel – bizonyítás" módszer alkalmazásával hitelesítettek.

3) A javaslat racionális megmagyarázása mellett erkölcsi mozzanatokat is a döntéshozók figyelmébe ajánlottak, mint pl. a magasabb civilizációs szinten álló terület kulturális süllyedésének veszélye, illetve a javaslat kölcsönös érdekekre épülése.

Szeged város tanácsának fölterjesztésének hatására is megvalósult a már említett 9 torontáli falu visszacsatolása 1921. augusztus 20-án, de az életképesség egyéb hivatkozott tényezői közül semmi. S azért nem, mert a döntéshozók a szomszédok ugyancsak az „életképességgel" operáló szerzésvágyát honorálták. A győztes mindent visz! Nekik ez volt a „természettörvény".

TVERDOTA GYÖRGY

A legutolsó harcos

JÓZSEF ATTILA KÖZÖSSÉGI KÖLTŐSZEREPÉNEK SZÜLETÉSE

Ha elfogadjuk azt a klisét, amely szerint József Attila proletárköltő volt, vagy óvatosabban: hogy szocialista költő volt, akkor eleve elvetjük annak a gondját, hogy kiderítsük: mikor és hogyan került kapcsolatba a baloldali munkásmozgalommal, mikor hangolta össze költői világát a marxi ihletésű világképpel. Egy időben az uralkodó narratíva az volt, hogy a költő mintegy spontán belenőtt a szocializmusba. Sőt, hogy proletár származása ennek a szerepnek a vállalására predesztinálta, hogy magára talált benne. Ennek kezdetei homályban maradtak, de hallgatólagosan szinte a költő születéséig meg lehetett hosszabbítani a történetet. Ha azonban ezzel az automatizmussal nem értünk egyet, ha nem érjük be a beidegződéssel, amely szerint a személy és az irány összekapcsolódásának csak egyetlen kimenetele lehetett, akkor választ kell keresnünk arra, mikor és hogyan került sor erre a találkozásra. Ahhoz képest, hogy a kérdés lényeges, mert József Attila költői világa egy meghatározó tényezőjéről van szó, a kutatásnak máig sincs rá kielégítő válasza.

Szabolcsi Miklós becsületére legyen mondva, hogy ő minden tőle telhetőt megtett a tisztázás érdekében. A kezdetek azonban, ahogy ez lenni szokott, igen szerények, jelentéktelenek látszanak ahhoz, hogy a figyelem megfelelő erővel rájuk irányult volna. Talán ez a jelentéktelenség, az, hogy a közösségi szereptudat kialakulása derék, de középszerű versekben ment végbe, magyarázza, hogy a probléma megoldása nem kapott önálló figyelmet. Az erre vonatkozó megállapításokat a kutatás szétszórt pontjairól kell begyűjteni. Egy József Attila-monográfia megírásának munkálatai során, a költő pályakezdésének rekonstruálására törekedve találtam szembe magamat a feladattal, hogy egy pályakezdő költő botladozó kezdeti lépéseit, maga után hagyott nyomait megvallatva utána járjak e később döntő következményekkel járó irányválasztás legkorábbi visszakereshető jelzéseinek, s az olvasó tekintetét erre a kezdőpontra irányítsam.

Azzal a paradox megállapítással kezdem, hogy az ember előbb ír verset, előbb viselkedik költőként, mint hogy a költészetet hivatásként választaná. József Attila az emlékezések szerint kora gyermekkora óta rímelt. Makóra már kéziratos versesfüzettel érkezett 1920 őszén, de az 1922 karácsonyára megjelent *Szépség koldusa* után, 1923 első hónapjaiig kell várnunk, hogy betekintést nyerhessünk abba a folyamatba, amelynek során költői hivatása kialakult. Ámbár a hivatás genezise több gyökerű, a költővé válás több, heterogén faktorára, egész kezdeti stádiumára kiterjedő folyamat, különböző elemei nem egyszerre csíráznak ki. 1923 első félévében a hivatás egy sajátos változata szárba szökkenését, a küldetéstudatnak, a mandátumos szereptudatnak a születését figyelhetjük meg.

Ahhoz, hogy valaki költővé váljon, szükség van arra, hogy az alany érzékelje, hogy szinte spontánul rendelkezésére állnak bizonyos készségek, ügyességek, mint a szabályos forma használatában való feltűnő könnyedség, a nyelvvel való bánásmód olajozottsága, a megfo-

galmazás frappáns megoldásaira való rátalálás sikerélménye. Ehhez szükségképpen társul a versolvasás iránti vonzódás és az ennek nyomán már korán körvonalazódó jártasság, tehát annak felismerésére való képesség, hogy a költői példaképek verseiket írva milyen szabályokat követnek, milyen megoldásokhoz folyamodnak.

A készségek és a jártasságok szerencsés összetalálkozása révén születnek az induló költők első verses szövegei. A pályakezdő kipróbálja, tud-e ő is a választott mintákhoz hasonló termékeket előállítani? Ezek fogalmazgatása során keletkezik az a tapasztalat, hogy bizonyos felismerésekhez történő eljutáshoz a költő rendelkezésére állnak olyan ösvények is, amelyeken költői tehetséggel nem rendelkező alanyok nem járhatnak. Másképpen fogalmazva: ilyen gyalogutakat választva válik el, ki a rátermett az ilyen terepen való mozgásra, és ki nem. Aki rátermettnek érzi magát, tartósabban megmarad ezen az ösvényen. Az ilyen ösvények sem mentesítik a rajta közlekedőt attól, hogy a filozófiát, a tudományokat, a közös emberi tudás különböző más bejáratott vívmányait ne kelljen kiaknáznia, de a külön út tapasztalata arra figyelmezteti a pályakezdőt, hogy még a tudásnak ezekkel a módozataival is másképpen, szabadabban élhet, mint embertársai. Ha elég ügyes a versbeszédben, kifejtheti bölcseleti, szakmai tudását a megszégyenülés veszélye nélkül akkor is, ha filozófiából, tudományokból, ismeretekből nem olyan felkészült, mint a terület professzionista képviselői. Ennek a rejtekútnak a felfedezése nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy valaki költőnek, tehát egy különleges megítélésnek alávethető tudás birtokosának vallja magát.

Az indulás homályban történő tapogatózását, a tapasztalat puszta működését követheti a költői öntudatra ébredés, a hivatástudat születése. A gondolati lírában, a természet jelenségein meditáló versekben, az álomköltészetben, a vallásos ihlet esetében, a lélek belső bugyrainak titkait fejtegető poézisban és a költészet más területein ez a hivatástudat általában később, nehezebben ölt formát. A magyar költészeti hagyománynak azonban van egy tartománya, amelyben az öntudatra ébredés a többi területnél korábban bekövetkezhet. Ez a költői küldetéstudat terrénuma. Azé a tudaté, hogy az alany valahonnan talentumot kapott, amelylyel jól kell sáfárkodnia, s amellyel el kell tudnia számolni a közösség, a nyilvánosság, az őt útnak indító felsőbb instancia előtt.

A fölény tehát, amelyre a költő szert tesz a közönséges halandóval szemben, nem magától értetődő. Meg kell fizetnie az árát. Kötelezettségeket ró az alkotóra, próbatételek elé állítja őt. Mindent meg kell tennie azért, hogy többlet-tudását fenntartsa, megóvja, megújítsa és gyarapítsa. Be kell szállnia egy versenybe költőtársaival. Győznie kell a költői lovagi tornákon, és a győzelmében szerzett fölényét meg kell őriznie. Kivételes esetekben az elsőségért folytatott birkózást vehetjük szemügyre. Eleinte a tét kisebb: a versengés „csak" a „beérkezettek" közé tartozást veszi célba. Minden új mű bizonyíték lehet a sikerre vagy éppenséggel a kudarcra. A költőnek mindezt az olvasó, tehát egyfajta szakértő vagy legalábbis érdekelt nyilvánosság előtt minden alkalommal igazolnia kell. A küldetéstudat kialakulásának megértése érdekében ezért célszerű az elmondottakat az olvasó, a közönség felől közelítve újrafogalmazni.

A szabályosan, ügyesen, szellemesen fogalmazó, jó irállyal rendelkező verselgetőtől a hivatásos költőt egy határ választja el. Ha azt keressük, hogyan fogad el az olvasó hivatottnak egy költőt, azt látjuk, hogy a nyelvet birtokló, a megfogalmazás feladatát fölényesen végrehajtó személyek egyikét-másikát olyan különleges kompetenciával ruházza föl, amilyet a velük majdnem minden tekintetben egyívású társaitól megtagad. A lírai költő sok irányban emelkedhet ki pályatársai közül. Kitűnhet a lét végső kérdéseivel való viaskodásban, megdöb-

bentheti olvasóit a vallási tapasztalatról nyújtott beszámolóiban, utolérhetetlennek bizonyulhat a természet világában való otthonosság terén, felülmúlhatatlan lehet a lelkiismeret-vizsgálat kíméletlenségében, emlékezetes vallomásokat tehet szerelmi érzéseiről, a játszani tudás bravúrjaival káprázthatja el közönségét, és az irányok még sorolhatók lennének. És ha nem is minden téren, de több területen is egyszerre vagy felváltva tanúsíthatja felülmúlhatatlan teljesítő képességét.

Ezek közül a lehetőségek közül csak az egyik, ha társainál illetékesebbnek fogadjuk el megnyilatkozásait a széles közvéleményt tartósan és erősen foglalkoztató, súlyos nemzeti vagy társadalmi kérdésekben. Ha meg tud győzni bennünket, vagy el tudja hitetni velünk, hogy érvényes és hatékony tudással rendelkezik arról, amiben mi hiába keresnénk a megfelelő megoldásokat. Ilyenkor érezzük úgy, hogy a lírikus helyettünk beszél. Közösségi költőként elfogadtatni magukat, bizonyos korszakokban különösen vonzó lehet pályakezdők számára, mert a hangadó, az iránymutató szerepét biztosítja számukra, akinek versben megfogalmazott üzeneteit széles közösség veszi tudomásul, hagyja jóvá, igazolja vissza egyetértő bólogatással vagy zajos tetszésnyilvánítással.

Ez az ambíció válaszutak elé állítja a közösségi szerepre vállalkozókat. Az általuk megfogalmazott üzenetek egybeeshetnek a közvélemény felfogásával, ékes szavakkal körvonalazhatják, felerősíthetik azt, amit mindenki gondol vagy sejt. A szószóló vagy korifeus csak abban különbözik azoktól, akiknek a nevében beszél, hogy meggyőzőbben, hatékonyabban tudja megfogalmazni a közös tudást. Csakhogy a közvélemény képviseletét a maga számára kisajátító hatalom is igényt tart a közfelfogás irányítására. A költő ezért úgy dönthet, hogy egyezteti tudását a hivatalosságával, sőt, alárendeli magát a szuverén irányító akaratnak, egészen addig, hogy magára vállalja a professzionista vezetés propagandistájának szerepét. Ilyen egybeesés történt a fiatal József Attila Trianon-élményt megszólaltató, irredenta verseiben, amelyek a Magyarországot ért igazságtalan nemzetközi döntések tragikus következményei ellen tiltakoztak. Volt közöttük az irredenta propaganda szintjén maradó zsenge *(Nem! Nem! Soha!),* a *Kossuth-nóta* dallamára írt kesergő *(Esik eső magyar földre…),* Arany János ritmusmintáit követő veszteség-topográfia *(Bús magyar éneke),* az életének korábbi, a békeszerződés következtében határon kívülre került színtereit siratő *Juhász Gyulához* címzett köszöntő óda. Ez a küldetés bizonyításának legkönnyebb módja.

Mivel azonban a közvélemény számos fontos kérdéskörben mélyen megosztott, a költő kompetencia-többletét olyan álláspontok megfogalmazásának szolgálatába is állíthatja, amelyek eltérnek a hivatalosság által képviselt felfogástól, sőt, akár élesen szembe is fordulhatnak vele. A költő választhatja ilyen deviáns vagy alternatív mondandók megfogalmazását, akár azon az áron is, hogy ez a döntés számára komoly kockázattal jár. Vannak köztes helyzetek: a turanista (a keleti néperedetből következő „pogány") hagyományok élesztésére tett kísérletek legitim gyakorlatnak számítottak a nemzeti ideológia képviselői szemében, noha összeegyeztethetetlenek voltak a keresztény vallás követelményeivel. A tragikus magyarságélmény, igaz, Ady vagy Juhász modernebb nyelvére hangszerelve, 1923-ban, sőt, valamennyire még 1924-ben is *(Magyarok)* felbukkant József Attila költészetében mind – már említett – propagandisztikus (irredenta) változatában, mind nehezebben vállalható (turanista) mutációjában *(Pogányos hitvallás magyarul, A Szent Jobb ünnepén).*

1922 őszén és 1923 elején azonban közösségi szereptudatát egyre erősebben befolyásolta alacsony származását, szűkös körülményeit számításba vevő társadalmi identitástudata,

és így a közösségi költőszerep már nagyon korán nonkonformista, majd fokozódó élességgel ellenzéki színezetet kapott verseiben. A nonkonformista valamely közösségi mondandó problematikus mutációját állítja elő. Az ellenzéki viszont egy, a kötelező vagy sugallt változattól eltérő közösségi álláspont fedezetében fogalmazza meg nézeteit.

Honnan szerzik a költők a felhatalmazást ahhoz, hogy a szavakkal való tehetséges játék képessége hivatkozási alapul szolgáljon a közösség legsúlyosabb ügyeibe történő beleszólásra? Vallásos, mitikus örökségre (a vátesz, a próféta szerepére) támaszkodnak, esetleg a keleti, népvándorlás kori hagyományokat (a mágus, a táltos szerepkörét) viszik tovább, vagy a romantika korának közmegegyezéséhez (Petőfi: *A XIX. század költői*) nyúlnak vissza. Közvetlenül, az antik költészetet tárgyaló iskolai órákon, vallástörténeti ismeretszerzésük folyamatában, a nemzeti öntudatra nevelő olvasmányok mondakincset feldolgozó rétegében, a kötelező olvasmányok körében is rátalálnak erre az örökségre. Mivel azonban élő hagyományról van szó, amelynek folytonossága évszázadokon át nem szakadt meg, érintkezésbe juthatnak vele a költészettörténet láncán a közelmúltig, a félmúltig, a jelenig közvetített formában is. A fiatal József Attila a mintául választott Ady vagy Juhász Gyula verseiben ráismerhetett az antik, bibliai, prédikátori, reformkori küldetéstudat megújításaira. A nyelvvel, a formával való játszadozás nem lenne elég ok a költői hivatás melletti sorsszerű elköteleződéshez. Aki kitart a költői pálya folytatása mellett, abban a reményben teszi, hogy ezzel szert tesz erre a kompetenciatöbbletre, és el is tudja azt ismertetni közönségével.

Ennek az önnön mozgásterét közösségi irányban kiterjesztő ambíciónak első mozdulásait fedezhetjük fel már az *[Arany kalásztól…], A füst,* a *Fiatal életek indulója* című, 1922 nyarán írt versekben. Az 1922 tavaszán kelt *Erőének* című szabadvers utáni második kassákos avantgárd szabadversében, a *Proletárok!*-ban már 1922 őszén felbukkant a társadalmi küldetéstudat Ady jogkiterjesztő közösségvállalását mintának tekintő előformája. A lírai én egy szűkebb közösséghez intézi szavait, amellyel – úgy érzi – erősebb érzelmi kapocs köti össze. A „testvér" mivolt említése a versben nem tisztázza világosan ennek a kapocsnak a tárgyi alapját.

A „nagy hitem" kifejezés mind az *Ad sidera* című szonettben, mind a *Petőfi tüze* című, 1923 elején született klasszikus ódában egy lépéssel közelebb visz a küldetés megindoklásához, amennyiben úgy értelmezzük, mint a szocialista ideológiával való első találkozására tett utalást. E „nagy hit" tartalmára nézvést további eligazítást tartalmaz az utóbbi darabban „A jajgató nép s a süket Elnyomás" ellentéte. Benne történt meg a nemzetet megosztó osztályellentétek első megfogalmazása József Attila költészetében. A verskezdés korábbi szövegváltozata: „Csonka fal, ha mi megmaradt" még a békekötés nyomán a nemzet egészét sújtó közös csapásként elszenvedett területvesztést panaszolta, az idézett ellentét már az átfogó közösség éles belső megosztottságát tárta föl. Juhász Gyula gyakorlatát követve tehát a fiatal költő ekkor még reflektálatlanul összeegyeztethetőnek tartotta a nemzeti egység és a társadalmi megosztottság együttes képviseletét, a hazafias panaszt az osztály-elégedetlenség kifejezésével. A nemzeti egység és a társadalmi megosztottság együtt tartása a legteljesebb mértékben indokolt, de csak abban a reflektált formában, amelyben a költő élete utolsó évében született *Hazám* szonettciklusban megjelent.

„Ez az első eset a József Attila költészetében – fűzhetjük hozzá a *Petőfi tüze* című verset elemző Szabolcsi Miklóst idézve – a proletársors ilyen nyílt vállalására, büszke bevallására. Kétszer is próbálgatta ezt a motívumot: *Az elnyomottak az eszme csatára… mind…(?) / Oh ég*

a tüz még s én proletárutód… utóbb a magyarság képzetével vegyítette: *És égni fog, mert nagy hitem ójja meg, / Magyar… bus proletárszivem.* Végül kiiktatta az egész gondolatot; ekkor még nem tudta, hogyan kell a »proletár« szót s az egész képzetkört s szókincset ódai-klasszikus versbe beemelni". Míg tehát a *Proletárok!* című versben testvérükként kívülről és felülről küldte üzenetét (a korábbi címváltozat szerint) „ott lenn", a mélyben nyomorgó proletároknak, addig a *Petőfi tüze* fogalmazása során már megpróbálta magára ölteni ezt a társadalmi kategóriát. Az *Ad sidera* című csonka szonettben emlegetett „szép jövő" is a szocialista gondolatrendszerbe beilleszthető közösségi perspektívaként értelmezhető.

Adatszerűen ugyan nem bizonyítható, de valószínű, hogy a szociáldemokrata mozgalommal történő kapcsolatfelvétele, talán éppen *A munka* és *A munkásotthon homlokára* című verseket író Juhász Gyula javaslatára vagy az ő közvetítésével 1922 végére, 1923 elejére tehető. Az sem lehet véletlen, hogy a regionális sajtón túl, az országos lapok közül Nyigri Imre tollából az első ismertetést a Népszava jelentette meg a *Szépség koldusa* kötetről. A verseskönyvre irányuló figyelmet alighanem Juhász Gyula előszavának köszönhette a költő, akit Nyigri szövegszerűen idéz is. A „közös nyomorúságokat és fájdalmakat szemlélő fiatal harcosról" beszélő Népszava jellemzően az Ady proletár fiatalokhoz forduló biztatására visszhangzó *Fiatal életek indulójá*t emeli ki a kötetből. A fiatal költő talán nem volt megelégedve az ismertetés hangnemével vagy terjedelmével, mert nővérének írt levelében így fogalmazott: „illő volna, hogy egy József Attila első lépéséről ha legalább szerényen megemlékezzenek". De épp ez az elégedetlenség árulja el, hogy valami okból úgy érezte, igényekkel léphet fel a szocialista napilappal szemben. Érdekes, hogy a liberális Világ hasonlóan rövid, a költő fejlődése iránt ugyancsak bizakodó, de egészében távolságtartóbb méltatásával szemben József Attila nem tanúsított hasonló elégedetlenséget.

További lépésre társadalmi önazonosságának tudatosítása terén 1923 tavaszán, *A legutolsó harcos* című versének sajátos, olfaktorikus születés-mítoszában került sor. A versnek három, számottevően eltérő változatát közlő kritikai kiadás jól szemlélteti, hogy a változások szinte csak a nyitó strófát hagyják meg eredeti formájában: „Valami forró, nyári éjszakán / Gyárfüst ölelt át lomha földszagot / S a legnagyobb lélek szökkent belém: / Az ucca és a föld fia vagyok." A forró nyári éjszaka fogantatásának feltételezett, 1904. augusztusi időpontját jelöli. A „Mikor mozdulok, ők ölelik egymást" szellemében az anyai oldalt a „lomha földszag", a természet lehelete, az apai elvet, a városi közösséget az apa munkahelyére, a gyárra utaló „gyárfüst" képviseli, s a fogantatás, mint a két elem: a falu és a város szagának összevegyülése áll elénk. Érdekes, hogy a *Hazám* kezdő szonettje megismétli ezt a képletet, „e részeg ölbecsaló anyatermészet" és „férfitársa", „a közösség" ölelkezését, amelyből a versbeli beszélő eszmélete születik meg. *A legutolsó harcos* tehát már tartalmazza a paraszti, népi és a proletár osztály-hovatartozásra épített küldetéstudat alapján megfogalmazott versek ősképletét.

Ősképletről beszélni annyiban is jogosult, mert 1923-ban ennél tovább még nem jutott a költő. Nem „a jajgató nép és a süket Elnyomás" ellentétének szocialista vagy kommunista osztályharcos szellemben történő kiélezésére törekedett. Küldetéstudatának kiépítése ebben a költeményben is, és a körülötte született darabokban is az ideális anarchizmus szellemében történt. Támpontok hiányában csak feltételezhetjük, hogy a szocialista tájékozódás továbbra is érvényben maradt, de ehhez társult, és első időkben a szociáldemokrata irányultságot háttérbe szorító mértékben, az anarchista elköteleződés első változata. Ezt az utat követve tehát a korábbi kutatás sietős, rövidre záró igyekezetének ellenállva, amely József Attilát minél ko-

rábban proletárköltőként, osztályharcos szellemű poétaként igyekezett láttatni, az ideális anarchizmus vargabetűjét kell beiktatnunk.

Egyetlen olyan helyet ismerünk József Attila megnyilatkozásai között, ahol erről az elköteleződéséről említést tett. Abban a Fábry Zoltánnak írt, 1931. szeptember 3-án kelt levélben, amelynek hitelessége nem teljesen kétségen felül álló: „ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatot tettem a mozgalomnak" – utalt itt a költő az 1925-ös évre. Az adat olyannyira fontos, hogy hangsúlyoznunk kell: a kijelentés hitelét az sem rendítené meg végletesen, ha kiderülne, hogy a gépelt szöveget Szántó Judit fogalmazta meg, mert ideális anarchista múltjáról az élettárs csakis a költőtől szerezhetett tudomást.

A jelzős szerkezet jelzett szava: az anarchizmus. A szónak a széles közvéleményben a múltban is és ma is negatív konnotációja van: egyfelől az erőszak, a terror fogalmát azonosítják vele. Annyiban nem alaptalanul, hogy az anarchista mozgalmak a véres egyéni terror, a gyilkos merényletek megtervezésének és elkövetésének ideológiai hátterét képezték. A legnagyobb visszhangot a XIX. század végi orosz anarchisták terrorakciói keltették. Másfelől anarchián a törvényes rend felbomlását, az ennek következtében kialakuló káoszt, zűrzavart értik. Ez utóbbi jelentést József Attila is ismerte. Épp az anarchizmus felé történt tájékozódása kezdetén, *A Kozmosz éneke* 4. szonettjében az agyában munkálkodó gondolathadról írja, hogy kiszabadulva gyárbörtönükből, föllázadnak és „bősz anarkiába / Szétkujtorognak részeg-boldogan".

Az anarchisták vagy a velük rokonszenvezők, akik le akarták mosni a mozgalomról a megbélyegző minősítést, rámutattak a görög szó etimológiai jelentésére. Az *an archia* se erőszakot, se zűrzavart nem kíván előidézni, hanem ideális állapotot, *uralom nélküli*séget jelent, azaz a szabadság állapotát, amikor az ember nincs alávetve embertársa akaratának, érdekeinek, hanem „a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezetében", szabad egyetértésben „rendezik közös dolgaikat". Az anarchizmus nem harcias fenyegetés, hanem békés ígéret a szenvedő emberiség számára. Ellenségei a kiváltságosak, a társadalom kedvezményezettjei, akik előjogaik, gazdagságuk megtartása érdekében az erőszak legaljasabb vagy legrafináltabb eszközeitől sem riadnak vissza. Azaz az anarchisták visszafordították a vádat, és arra törekedtek, hogy az erőszak, a bűn bélyegét vádlóikra süssék rá.

A századforduló évtizedeiben Schmitt Jenő Henrik, a németmagyar filozófus, Tolsztoj nagy tisztelője volt az ideális anarchizmus egyik legfőbb hazai ideológusa. Ő is az államhatalmat, a jogrendet tekintette minden rossz melegágyának. A polgári demokrácia állama az ő felfogása szerint a törvényesített erőszak állapotát jelenti. A háború: legalizált gyilkosság. A rendőrség, katonaság: fegyveres testületek az emberek féken tartására, és szükség esetén akár végzetes megbüntetésére. Az állami vezetők: a legsúlyosabban emberellenes bűntettek végrehajtására felhatalmazott bűnözők. A jogrend, az igazságszolgáltatás és általában az állami szervek a szabadság eltiprásának jól kifejlesztett intézményei és végrehajtói. Schmitt 1897-es sajtóperében, amely az izgatás vádja alól történt felmentésével végződött, azt jósolta, hogy az emberiség nagy fordulat előtt áll: az emberek, ha eredményesen felvilágosítjuk őket, hamarosan lerázzák magukról az erőszakszervezeteket, megszüntetik az államot, és a testvériség és az egyetemes szeretet jegyében rendezik be életüket.

A közvádló perbeszédében azt hangoztatta, hogy Schmitt „a gonosz szellemek egész légióját támasztja fel, melyek vak fanatizmusa egymagában felér a dinamit feszerejével és a bomba halált okádó robbanásával." Egyebek között Nyecsajevre, „a tett propagandájának

leghírhedtebb képviselőjére" hivatkozott. A vádlott és ügyvédje felháborodottan tiltakozott az ellen, hogy az ügyész a szeretetet és erőszakmentességet hirdető Schmittet az erőszakra való buzdítással vádolta meg. Mai tudásunk szerint azonban a közvádló érvelése sok megfontolandó érvet tartalmazott. A filozófus írásai kétségkívül kimerítették a verbális agresszió kritériumait. Nem volt ugyan rábizonyítható, hogy konkrétan bárkit megtámadott volna szavaival. Nem agitált a magyarországi állapotok erőszakos megváltoztatása mellett. Támadásának célpontja az állam volt a maga egészében, és minősítései válogatottan a legsúlyosabb erkölcsi elmarasztalásokkal sújtották a célpontként kijelölt intézményeket és funkciókat. Azokat, akik Schmitt gondolatainak hatása alá kerültek, csak egy vékony határvonal választotta el attól, hogy az államtól elszenvedett erőszakra erőszakkal válaszoljanak.

Schmitt gondosan ügyelt arra, hogy ezt a határvonalat ne lépje át. A jelzett szóhoz fűzött „ideális" jelző részben az általa képviselt anarchizmus békés, erőszakmentes jellegének nyomatékosítására szolgált. Az ideális anarchizmus alapkategóriája a joggal, a törvénnyel, az igazságossággal, az akarattal, a hatalommal (mint az erőszak vonzáskörzetébe tartozó elvekkel) szemben álló fogalom, a *szeretet* volt. A szeretet parancsa minden mást felülírt. Az ideális anarchizmus erkölcstana: szeretet-etika volt. Könyörületet hirdetett a bűnösök iránt, mert a bűnt betegségnek tartotta. Szolidaritást várt el embertársainkhoz való viszonyulásunkban.

Fölmerül a kérdés: hogyan akarta Schmitt gyökeresen megváltoztatni a világot erő alkalmazása nélkül? Hogy elgondolásai nem a levegőben lógtak, azt nemcsak a kései Tolsztoj tanainak a kortársakra gyakorolt hatása mutatja, hanem egy másik, az akkori világot foglalkoztató jelenség, Gandhi fellépése és gyakorlata is. Mahatma Gandhi a passzív ellenállás, a polgári engedetlenség következetes gyakorlása révén igyekezett az angol gyarmattartókat engedékenységre kényszeríteni. Schmitt azonban, akinek filozófiai gondolkodását a gnoszticizmus is befolyásolta, nem erre, hanem az őskereszténység példájára, Krisztus alakjára és tevékenységére hivatkozott. Az őskeresztények önfeláldozó, a mártíriumot önként vállaló passzív ellenállása kényszerítette meghátrálásra – úgymond – a hatalmas Római Birodalom adminisztrációját. Ezt a gyakorlatot szándékozott megújítani Schmitt az ideális anarchizmus mozgalmával. Az „ideális" jelzőnek a szeretetkultusz melletti másik indoka ez a sajátos, rendhagyó, Krisztus alakja köré kiépülő „teológia" volt.

József Attila 1923–1925 közötti gondolkodásának legfőbb forrásvidéke az ilyen értelemben vett ideális anarchizmus. Beállítottságát már azt megelőzően jellemezte a szeretet hangsúlyozása, mielőtt feltételezhetnénk nála ennek az elméletnek megjelenését. Ilyen a *Mámor* című verse: „Szeretném felverni lelkem dalával / A szomorúk szívét, a világot. / Most megbocsátok annak is, / Aki bántott." vagy a *Szeretném, ha vadalmafa lennék!:* „S ha csakugyan vadalmafa lennék, / Volna öröm a földön és / Sehol semmi bú, szenvedés". Ha nem érjük be azzal, hogy ezt a beállítottságot az általánosan elterjedt filantrópiára vezessük vissza, elég, ha Juhász Gyula költészetében keresünk rá korábbi precedenst. *Juhász Gyulához* című alkaioszi ódájában a tanítvány nem véletlenül nagyon korán erre kéri mesterét: „És vagdald föl meleg nagy szíved / S oszd ki közöttük az éheseknek."

Ha azonban megelégszünk azzal, hogy ez a fajta gondolkodás benne volt a kor levegőjében, akkor elsiklunk a szeretetkultusz érdemi kérdései fölött. Juhász Gyula esetében is több volt a jóságkultusz, mint alkati szelídségének megnyilvánulása. A szegedi költő a kései Tolsztoj nagy tisztelője volt, és tudni lehet róla, hogy egyetemi hallgató korában ő is hatása alá került Schmitt tanításainak. Tárgyi bizonyítékkal nem rendelkezünk róla, de igen nagy a való-

színűsége annak, hogy a filozófus álláspontját Juhász közvetíthette tanítványának. Nem lehetetlen, hogy ő maga adta tanítványa kezébe a *Krisztus istensége a modern ember szellemében* című könyvét, amely az 1923 első felében írott versek közül legnyilvánvalóbban meghatározó befolyást a *Lázadó Krisztus* koncepciójára gyakorolta.

Nem kevésbé mély nyomot hagyott a kis könyv a hányatott sorsú költemény szomszédságában született *A legutolsó harcos*ban sem. A vers harmadik, legkésőbbi változatában találjuk meg a szelídség fegyverével vívott harc paradoxonának jelszóvá tömörített megfogalmazását: „A simogatás az én lobogóm". A vers címe is meggondolkodtató: Harcosról beszél, hiszen egy jövőbeli győzelemre készülő sereg katonájaként szólal meg: „S a legutolsó harcos én legyek" – de miért legutolsó? Talán éppen azért, amiért harci cselekedete nem az ütés, hanem a simogatás. Azért harcol a vers beszélője, hogy egyszer s mindenkorra véget lehessen vetni az erőszaknak. Ugyanez a paradox harcra készség hatja át az 1923 júniusában született *Harc a békességért* című, Tettamanti Bélának, „a békés harcosnak" ajánlott, aszklepiadészi strófában írt költeményt. *A legutolsó harcos* változatainak egyik konstans eleme: „Kaszárnyát, börtönt romboljanak el / A lelkes, forró igelavinák!" az erőszak uralmát képviselő állami intézmények felszámolására való jellegzetesen anarchista felhívás.

Ennek a logikának az átvétele magyarázza azt a gyakoriságot és hangsúlyt, amellyel József Attila 1923 tavaszán Krisztus alakját és példáját felidézte. Felületesen szemlélve ezeket az említéseket, azt gondolhatnánk, hogy csak az istenes versek egy újabb válfajáról van szó. József Attila már korábban is írt istenes verseket, elsősorban Ady mintájára. Az Istennel való beszéd mindig is érzékeny terület volt. A legfelsőbb instanciához csak óvatossági rendszabályok betartásával volt szabad fordulni. Az Istenhez fohászkodás legitim formája az ima, még ha az imádkozó is tehet óvatlanul a Mindenhatóval szemben megengedhetetlen kijelentéseket. Ennek veszélye talán még fokozottabban fenyegeti a zsoltárhagyományt követő világi költészetet. De a modernség sérült istenhite teremtett alapot olyan költői megnyilvánulásokra, amelyek személyesebb, disszonánsabb módon mutatják meg ember és Isten kapcsolatát. Az istenes versekben mégis sértetlenül fennmaradt az egyenlőtlenségi viszony a transzcendens égi hatalom és a jelentéktelen, szánalomra méltó, okvetetlenkedő emberi lény között.

Vannak azonban versek, ahol a transzcendens szférát nem az Ószövetség szigorú, büntető Istene képviseli, hanem Krisztus, aki emberi alakot öltött, vállalta az emberi sorsot, s az emberek világában járt-kelt: *A legutolsó harcos* „Világszabadság-zengő Messiás"-ról beszél, majd kijelenti: „Ha én sirok – a Krisztus vére hull". Aztán felszólítja a megváltót: „Szivbéli Krisztus, tégy még egy csodát". Ő az, akit a kaszárnyák és börtönök „elrombolására" kér. Csak a legutolsó, a Népszavában megjelent változatban helyettesíti Krisztust „Szívbéli Urunk" kifejezéssel. A szonettkoszorú élére illesztett, Juhász Gyulának címzett köszöntő szonett utolsó sorában is ezt olvassuk: „Bátyám, Krisztusig emelkedem!"

A Krisztust szerepeltető versekben ugyanis módosulások történhetnek a hagyományos istenes versekhez képest. A fiúistent választani a vers hőséül, egyáltalán nem precedens nélküli. A modern ember gyakran nem éri be Krisztus utánzásával, az „imitatio Christi"-vel, hanem arra vetemedik, hogy a lírai ént Krisztussal azonosítja. József Attila Ady verseiben találkozott az „önkrisztusítás" gesztusával, például a *Júdás és Jézus*ban, az *Egy régi Kálvin-templomban* című versben és *A föltámadás szomorúsága* című darabban. Az ön-felnagyítás hübrisze már önmagában is visszatetszést kelthetett. De ennél sokkal súlyosabban eshetett latba az emberré vált isten túlságosan is emberi vonásokkal való felruházása, Istenhez mél-

tatlan összefüggésekben történt emlegetése. Ezt a korabeli vallási közfelfogás szerinti vétséget követte el József Attila a *Lázadó Krisztus*ban. „Fáradt baromként reszket lelke, teste" – írta az önmagával azonosított Megváltóról. A vers csattanója különösen profánra, provokatívra sikeredett: „kilógatja fakult, sápadt szivét, / Mint akasztott ember szederjes, szürke / Nyelvét."

Eljárása egyáltalán nem véletlen ügyetlenség volt, hanem hűen követte a schmitti „teológiát": „Az azonban, ki a szeretetnek és az istenségnek teljességét önmagában szemlélvén az első volt, ki az embernek isteni voltát felfogta és ezen tudatával az emberiséget megvilágította, az számunkra az örök Krisztus" – írta említett könyvében a filozófus. Isten tehát nem valahol a túlvilágban trónol, közömbösen vagy szinte ellenségesen az emberiség iránt, hanem az isteni elem az emberben lakozik. Ezt az isteni voltunkat, a parányban rejtőző végtelenséget fedezte föl Krisztus és példázta a maga életével, szeretetközpontú tanításával és sorsával. A *Lázadó Krisztus* tehát olyan istenes vers, amelynek beszélője a magát Krisztussá felnagyító ember, aki lázad mennyei atyja ellen, számadásra hívja őt. Itt többről volt szó, mint ember és Isten perlekedéséről. József Attila a Szentháromság két tagját, az Atyát és a Fiút állította vitapozícióba. A vallási hagyományban, már a Bibliában is, természetesen ennek is van előzménye. Jézus az Olajfák hegyén azért fohászkodik atyjához, hogy ne kelljen feláldoznia magát a kereszten. Majd haláltusájában kétségbeesetten kiált föl: „Éli, Éli lamma szabaktani", „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?"

A *Lázadó Krisztus* azonban nem marad meg az ilyen, magyarázatra szoruló rejtelmes krisztusi kijelentések körében, hanem kifejezetten szembeállítja az Istenről az emberiségben kialakult kép két, ellentmondó változatát, Schmitt Jenő Henrik szellemében, aki *Krisztus* című kis könyvében így ír: „Krisztus nem lehet annak a régi értelemben vett istennek valami emberformába bujtatott mesebeli lénye; nem lehet fia valami telhetetlen, bizonyára minden emberi határokat felülmúló, megtorlásra és bosszúra sóvár menyei önkényuralkodónak, mely képes az ő gyönge teremtményeit gyermekes eltévelyedésükért minden jövendő nemzedéküket is büntetve örökké gyötörni; fia egy olyan kényúrnak, akinek vérszomjasságát – legalább bizonyos mértékben – csak saját fiának értékes vére olthatná! És ugyanennek a fiúnak végtére egy rettenetes pokolbíró szerepét kellene átvenni." József Attila ugyanígy konfrontálja a szigorú, büntető Istennek az állam, a jogrend, a könyörtelen igazságszolgáltatás szolgálatába állított égi kényurát és a szeretet, a könyörület anarchista alakját. A *Lázadó Krisztus*ban az így értelmezett Megváltó válik az ideális anarchizmus főhősévé.

Így válik érthetővé, miért beszél a költő *A legutolsó harcos*ban „szívbéli Krisztus"-ról, azaz a minden ember szívében rejlő Megváltóról, miért köti össze ilyen közvetlenül önnön lelki szenvedését Krisztus mártíriumával: „Ha én sirok – a Krisztus vére hull". S ez magyarázza, hogy a Juhász Gyulának írt köszöntő versét is az emberistennel történt azonosulásra hivatkozva fejezi be a „Krisztusig emelkedem!" felkiáltással.

Ezen a ponton térhetünk vissza a költői hivatástudat kérdéséhez. Az ideális anarchista vargabetű hozadéka a fiatal költő számára az volt, hogy társadalmi identitásának, a megalázottak és megszomorítottak közösségéhez tartozásának, s a fennálló világgal szembeni lázadásának mintegy „teológiai" megalapozást tudott biztosítani. Az áldozatiság szerepébe helyezkedett, de a totális jóság-akarás öntudatával, a Hegyi beszédet tovább gondoló tolsztoji „Ne állj ellen erőszakkal a gonosznak!" parancsa, Gandhi passzív rezisztenciája és Schmitt szeretetkultusza jegyében. Ez a gondolkodásmód viszonylag tartósan jellemezte a költőt. Az

ideális anarchizmus kettőssége figyelhető meg 1923-ban, 1924-ben írt verseiben: egyfelől a leleplező indulat, az erkölcsi rossz, a bűn, a hatalom megbélyegzése, a nélkülözőkkel való szolidaritás, sőt, azonosulás vállalása, másfelől ennek a jóság, a szeretet által történt legitimálása. Az agresszió jámborsággá történő átváltozása. A leleplezés, megbélyegzés, a szegényekkel való azonosulás felerősödése és a jóság, a szeretet illuzórikus voltának belátása bomlasztotta fel ezt a képletet, és nyitott 1925-ben újabb utat egyfajta radikalizmus kibontakozásának irányába, ami már valóban a szocialista osztályharcos költői szereptudat kialakításához közelítő anarchoszindikalista felfogás vonzerejét mutatja.

LENGYEL ANDRÁS

József Attila Cigánydala

EGY SORSFORDÍTÓ ÖNMEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETRŐL

József Attila „Nincsen apám, se anyám" kezdetű, *Tiszta szívvel* című verse 1925. március 25-én jelent meg a Szeged című – nomen est omen – szegedi napilapban. (Ez a lap korábban is, később is Délmagyarország néven jelent meg, s hosszú időn át a legjobb „vidéki" magyar újság volt, a maga nemében emblematikus médium. 1925-ben vezető munkatársai olyanok voltak, mint például Juhász Gyula és Móra Ferenc, vagy az akkor rövid ideig Szegeden élő és dolgozó Szabó Dezső.) A vers egyike a költő legtöbbet emlegetett, legnevezetesebb, személyes sorsát is messzemenően befolyásoló költeményeinek. Botránykővé vált, s ugyanakkor hírét s nevét is megalapozta. A szegedi egyetem neves nyelvészprofesszora, Horger Antal emiatt a vers miatt „tanácsolta el" a tanári pályától, de ez a vers szerezte meg számára olyan neves és befolyásos irodalmárok elismerését, mint Hatvany Lajos (akinek mecénási „allűrjei" később sokszor segítették át nehéz helyzeteken) vagy Ignotus Hugó (aki akkor már külföldön élve is gondoskodott arról, hogy a vers *reprezentatív* nagy versként kerüljön be a Nyugat olvasóinak horizontjába). Írásaikon túl cikkek, elismerő jegyzetek sora is született e versről, s mint később Tverdota György észrevette, e vers fogadtatástörténete József Attila költői szereptudatát is messzemenően befolyásolta – e nélkül nem az a költő formálódott volna ki, mint akit ma ezen a brand-néven ismerünk.

*

Amikor ez a vers megszületett, a költő még csak húszéves volt. Irodalmi debütálása persze már megtörtént; már 1922-ben kötete is jelent meg, sőt a költőt költővé ütő, rangot adó folyóiratban, a Nyugatban is letette már névjegyét. Később azonban, tudjuk, első két kötetét hallgatólagosan „valorizálta" – „első" könyvének az 1929-ben közzétett *Nincsen apám, se anyám*at tekintette. Az addigiakat, ha ezzel demonstratíve nem is tagadta meg, leminősítette. Döntését az irodalomtörténet-írás is visszaigazolja, hiszen sokan – ahogy elsőként Tverdota György tette – az „igazi" József Attilát 1928-tól számítják. Költőnek és méltatóinak ez az egybehangzó ítélete annál élesebben emeli ki a kontrasztot: az 1925-ös vers alkotói periódusa és maga a vers, bizonyos, le nem tagadható inkongruenciáját. S ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy az „első igazi" könyv, az 1929-es ennek az 1925-ös versnek az első, erőteljes fölütéseként megszólaló, emblematikus sorát („Nincsen apám, se anyám") tette meg kötetcímmé, – a probléma még markánsabban jelentkezik: a *Tiszta szívvel* a maga eredeti időrendi helyén rendhagyó vers, kiemelkedik környezete színvonalából, váratlan, eruptív teljesítmény.

Miért s hogyan lehetett azzá?

A válasz utólag, közel száz év távlatából sem könnyű. A József Attila-filológia időközben elég nagyra nőtt, a költő életéről is, műveiről is elég sokat tudunk, sőt a József Attila-kutatóknak immár nemcsak az első nagy nemzedéke, a Szabolcsi Miklós és Péter László ne-

vével jelezhető vonulat lépett le az értelmezés színpadáról, de lassan a második, sőt a harmadik, a Tverdota György fémjelezte értelmezői közösség (azaz saját nemzedékem) is búcsúja előtti, összegző fázisához ért. A *Tiszta szívvel* egyediségének természetét mégsem sikerült igazán jól meghatározni. Az értelmezésből, úgy tetszik, valami még mindig hiányzik.

Pedig maga a vers egyáltalán nem látszik nagyon bonyolultnak. „Egyszerű" forma, jól áttekinthető, világos kijelentőmondatok sora. És semmi ezektől elütő, túlbonyolító „spekuláció" – minden kijelentés szinte életrajzi filológiaként is olvasható (sokan és sokszor így is olvasták). A jobb filológusok persze tudják, ez az evidenciaélmény legalább annyira a poiézisz eredménye, mint amennyire életrajzi faktum. Az élet tényei, mint minden valamire való műalkotásban, itt is értelmezettek, azaz alakítottak. A filológia nagy kérdése éppen a tények és az alakítás viszonyára irányul. Nem csak azért, mert a gyanú hermeneutikája teljesen soha el nem hallgattatható, de azért is, s azért elsősorban, mert a tények és az alakítás közötti rések kínálják föl a műalkotásba való racionális behatolás csaknem egyedüli lehetőségét. Ez az esztétikai „penetráció", bármily erőszakos is, megmutat valamit a vers tudattalanjából. (Ami, szögezzük le mindjárt, nem teljesen azonos a költő személyes tudattalanjával, de nem is idegen attól. A költő és verse valamiképpen összetartozik, csak ennek az összetartozásnak a miként je nem nyilvánvaló, vagy csak hozzávetőlegesen írható le.) Az értelmező számára azonban az egyetlen bizonyosság a *költő*, a *vers* és az *értelmező* „Bermuda-háromszöge". Minden más csak bizonytalan alapú, durvább vagy finomabb projekció.

Kiindulásnak mindenesetre csak a versszöveg kínálkozik. Valami, amit meg akarnánk érteni, a szövegben képeződik le, s az értelmező is *közvetlenül* csak e szöveggel találkozik. Minden más csak másodlagos, csak közvetve érvényesülő percepció lehet.

Érdemes tehát az egész verset magunk elé idézni (hogy semmi ne vonja el figyelmünket a szövegtől):

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húszesztendőm hatalom,
húszesztendőm eladom.

Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.

Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.

*

Ha „kívülről", a naiv, de racionális – azaz formalista, technicista – olvasó módján közeledünk a szöveghez, két dolog azonnal nyilvánvaló lesz. (1) A forma „egyszerű": a vers négy négysoros strófából áll, rímképlete is a lehető legegyszerűbb. (2) A tizenhat sor logikai szerkezete hasonlóképpen világos, jól lekottázható. Helyzet- és állapotrögzítés, intellektuális (mentális) pozicionálás, a pozícióból adódó potenciális cselekvési lehetőségek fölvázolása és minősítése, s az ebből szükségképpen következő társadalmi „bukás", majd mindezek erkölcsi igazolása.

A verstani – formai – sajátosságokra nem érdemes itt sok időt fordítanunk; a vers truvája nem itt keresendő. Szerepe csak az egyszerűség aurájának, a „jól olvashatóságnak" a biztosítása. A szöveg logikai építkezése már árulkodóbb. A tizenhat sorból az első hét egy hiányleltár, annak sorolása, mije nincs a vers alanyának: apja, anyja, istene, hazája, bölcsője, szemfedője, csókja, szeretője – s ennivalója. („Harmadnapja nem eszek / se sokat, se keveset.") Ez a hiánylista retorikailag igen erősen hangsúlyozott hiányleltár: a „nincs", a „se" (amely a hét sorban nyolcszor ismétlődik!), a „nem" megadja e fölsorolás alaphangját. A hiányzó – s a versben pontosan meg is nevezett! – dolgok sorozata (és sorrendje) egy történetileg szituált személyes értékkatalógus. A hiányzóként megnevezett valamennyi dolog *(res)* evidensen érték, a személyes élet – s a kor nyilvános, uralkodó értékrendje szerint egyaránt. A megnevezett – részben konkrét, részben metaforikus – értékek sorozata kettő kivételével, a személyes élet alapértékei (apa, anya stb.), *minden* emberi élet föltételei. Nélkülük emberi élet elképzelhetetlen, így érvényességük megkérdőjelezhetetlen. A harmadikként és negyedikként említett két *res* (isten, haza) voltaképpen a többihez hasonlóan evidencia, de ezek specifikuma uralkodó, korspecifikus „közösségi" pozíciójukból adódik. Az „isten" és a „haza" – azon túl, *amik* – a korszak politikai szisztémájának, az úgynevezett „kurzusnak" a két, talán legjellegzetesebb, de mindenképpen a legitimitást adó ideologémája. A megfogalmazás (megnevezés) is az uralkodó politikai idiómához igazodik. Mindkettő megnevezhető lett volna másféle, filozofikusabb, az uralkodó politikai fölhangoktól mentesebb szóhasználat keretében is. De az opció, a szóválasztás itt külön jelentéssel bír: a kor, a kurzus értékrendjébe köti bele az érvelést. Az „isten" és a „haza" hiányként való megnevezése így legitimáció-megkérdőjelező funkcióba kerül. A vers alanya ezzel nemcsak egy személy, egyéni létező, hanem az adott történeti szituációban élő és mozgó, a „korral" viszonyban álló, mondhatnánk, történetileg (is) szituált szereplő.

A hiánylista egyes tételeinek értelmezésére még vissza kell térnünk; itt s most azonban elegendő annyit rögzíteni, ezek a tételek, bármily „spontánul" hangzanak is, egyáltalán nem véletlenszerűen kerültek egymás mellé. Koherens értékrendet alkotnak.

A vers 7–8. sora mindehhez képest merőben más természetű: a vers – hiányait soroló – alanya itt önmagát pozicionálja: „Húszesztendőm hatalom, / húszesztendőm eladom." Ez a pozicionálás is belesimul az életrajz, vagy ha úgy, a szigorúbb értelmezésnek jobban megfelel, a kvázi életrajz eseménytörténetébe. Életrajzilag „hiteles" (ti. a verset a költő csakugyan közvetlenül 20. születésnapja előtt írta, s opciója („eladom") is szubjektíve hiteles, kétségbevonhatatlan. Érzéseit senki – sem „egyszerű" olvasó, sem profi értelmező – nem vonhatja kétségbe. Már csak azért sem, mert ez a sarkos önpozicionálás szinte logikai kényszerítőerővel következik a hiánylistából. Az életkor, a húsz esztendő *hatalomként* való meghatározása, bár nem nélkülözi az önbizalmat, az emberi élet szociológiai realitása, antropológiai sajátosság, amelyet egyebek között a gazdasági élet tapasztalatai is folyamatosan visszaigazolnak, –

s összhangban áll a hiánylista lényeges relációkat kifejező erejével. Aki ilyen listát tud összeállítani, az rendelkezik a fölismerés szubjektív – intellektuális – hatalmával. S ennek a hatalomnak az áruba bocsátása is az egyik, történetileg determinált, s a korra gazdaságilag is, politikailag is mélyen jellemző alapviszonyulás. A fizikai bérmunkás a munkaerejét, az „értelmiség" a szakértelmét és „meggyőződését", a politikus (mind közül a legamorálisabb bérmunkás) a hatalomgyakorlás – önmagát is leértékelő, diszkreditáló – képességét „adja el". A szabadság, ha van, viszonylagos, illuzórikus, voltaképpen csak a törvényszerűségek (trendek) érvényesülésének a szubjektív föltételét adja meg. A saját döntés illúzióját, amely a totális kiszolgáltatottsághoz képest akár mint „szabadság" is megélhető. A 8. sorban megfogalmazott kijelentés maszatolás nélküli, lapidáris tömörsége azonban így sem szokványos. A kijelentés nemcsak illúziótlan és tárgyilag hiteles, de az adott viszonyok közt már-már provokatívan nyílt. Az ilyen nyíltság mindig, minden körülmények közt az uralkodó hipokrízis megsértése. Szembehelyezkedés a próteuszi formában jelentkező „örök" képmutatással, amely minden nagy rendszer legitimációjának legfontosabb, persze leplezett (rejtett) eszköze.

Ilyet, bár tudjuk, vagy legalábbis tudható, nem illik kimondani. A kimondás már önmagában is destabilizáló. Romboló. Vagy ahogy akkoriban hívták: „destruktív".

S a *Tiszta szívvel* logikája nem áll le e ponton. Végigmegy a logisztika kijelölte úton. Az egyén számára adódó lehetőség szélső pontjáig, a nyílt szembefordulásig, illetve a szembefordulás történeti-szociológiai „következményeiig", egészen az egyén megsemmisüléséig.

A vers második fele, a 9–16. sor így föltételes, de radikális gondolatkísérlet. A 9. sor nagyon erős, de – ismételjük meg! – föltételes hipotézissel áll elő: „*Hogyha nem kell* senkinek" (tudniillik a húsz esztendőből fakadó, s az előbbiekben, a leplezett szokásrend szerint, de azt mégis leleplezve, *eladásra* fölkínált „hatalom"), akkor valami más történik. Micsoda? *„hát az ördög veszi meg"*. Itt egy pillanatra célszerű megállnunk. A fontos sort, a tizediket, József Attila, a stilisztikai balhiedelemre rácáfolva, ám rá nagyon is jellemző módon, *hát*tal kezdi. A *hát* itt 'tehát' szerepben áll, a következtetés nyelvi-retorikai jelzése ez. Azaz a 9–10. sor egy úgynevezett „ha akkor" típusú szillogizmust alkot. Magyarán: *ha nem* jön össze a konvencionális, a kor gyakorlata szerinti adásvétel (márpedig az előzményekből, a hiánylistából erre lehet következtetni), *akkor* egy negatív alternatíva, egy szélsőséges lehetőség realizálódik. Az *ördög,* amely/aki szemantikailag mindig negatív attribútum, *vevőként* lép föl. A vevőnek ördögként való megnevezésében szilárd erkölcsi ítélet fejeződik ki. A beszélő, a vers alanya *tudja* és *jelzi* is, hogy az ördög belépése a folyamatba negatív szerepű. De azt is jelzi (s a vers egész logikája ebbe az irányba visz), hogy az ördög belépése a folyamatba az adott körülmények között szükségszerű és elkerülhetetlen. Nem alanyi önkény, pláne nem szeszély, hanem – más lehetőség híján – meg nem kerülhető, nem eliminálható törvényszerűség. Legalábbis az önmagát megőrizni akaró személyiség lelki realitásai közepette.

A vers gondolati-morális radikalitása innentől kezdve váratlan módon paradoxonok sorában, de logikailag simán, mondhatnánk gördülékenyen bontakozik ki. József Attila ekkor magyar–francia–filozófia szakos egyetemi hallgató, de még *nem* filozófus volt – radikalizmusa azonban „filozófiai". A végletes, a lehetőségek szélső határáig elmenő intellektuális *alternatívaképzés,* a paradoxonokba való (azaz az ellentmondásokat kiélező s nem elmarasztaló), tömörítő lehetőségrögzítés tiszta, világos képletként jelenik meg. A 11–12. sor, nagyon éles, logikailag tiszta paradoxon: „Tiszta szívvel betörök / ha kell, embert is ölök." E két sor végletes szélsőségeket fog egybe, s roppant bonyolult magatartás fejeződik ki benne. Szemben áll

az írott joggal, és a „szokásos", mondhatnánk hétköznapi jogérzékkel. Ez a *betörés* és az *ölés* programba emelése. Mindkettő jogi értelemben bűncselekmény, morális értelemben pedig súlyos anomália. Nem hogy nem eszmény, de – akár tetszik ez, akár nem – deviancia. Nem lehet másként, csakis normasértésként, szociológiai anomáliaként olvasni. E program azért válik érdekessé, mert manifeszt paradoxitása „belezavar" a képbe, megnehezíti az ítéletet. Az ugyanis, aki itt bejelenti, hogy „betör", ezt a bűncselekményt „tiszta szívvel" tervezi elkövetni, s „ölni" is csak akkor akar, „ha kell". Ezzel a szándék, a szubjektív motiváció szembekerül a tervezett tettel, a paradoxont kiteljesítő 12. sor pedig (s ez egy újabb paradoxon) egyszerre radikalizálja a normasértést, már embert is ölne, de csak „ha kell", azaz, mondhatnánk: kötelességből.

Mi ez a sajátos paradoxon, amely a versben itt megjelenik? Hogyan viszonyuljunk hozzá? Az ilyen jellegű ellentmondás, bár nyilvánvalóan normát sért, méghozzá súlyosan, nem véletlenszerű, esetleges és főleg nem csak személyiségfüggő gesztus. Sőt, kimondható, nem ritkán kollektív, közösségi gyakorlatot modellez. Vannak történeti helyzetek, amelyekben a lehetséges cselekvés egy-egy csoport számára csak ilyen formában nyílik meg. A kérdés ilyenkor csak az, az illető csoport elfogadja-e vagy fölrúgja a számára történetileg adott aszimmetrikus viszonyt? Az emberiség története során, tudjuk, sokszor és nagyon hosszú periódusokon át, a „belenyugvás", az aszimmetria kényszerű elfogadása volt az általános, de időről időre, ha többnyire csak a peremen is, fölmerült az adott viszonyok fölrúgásának, erőszakot is vállaló lelki-szociálpszichológiai igénye. Ilyenkor az aszimmetria tarthatatlanságának tudata és a normasértésre kondicionáló föltételek (ideiglenes) szinkronizációja következik be. E folyamat sokféle változatban tetten érhető a történelemben, a közvetlen motiváció is, e motiváció verbális tudatosulása is sokféle lehet, következésképpen a morális és az amorális szempontok konkrét kombinációja is nagyon különböző lehet, de az ilyen „deviancia" történetileg szignifikáns fejlemény. Jellemzésükre, itt és most két, nagyon különböző, de végső soron mégis összetartozó alakváltozatot érdemes megidéznünk. Az egyik a nagypolitika fősodrában képződött meg, s mint forradalmi gyakorlat jelent meg. Ennek az alapváltozata a francia forradalomban, közelebbről a *nagy terror*ban érhető tetten, amelynek csúcspontja a jakobinus diktatúra volt. E változat megítélése persze máig nem jutott nyugvópontra, a „terror" máig végletes megítéléseket vált ki. De hogy valami személyi paranoia állna a hátterében, és, mondjuk, Robespierre esetében elvitatható volna a morális megfontolás, senki nem állíthatja. S az a gyakorlat sem igazolható ennyi idő után sem, ami ellen ez a terror kialakult, ami ilyen végletes és véres reakciókat váltott ki. Az antinómia szülőanyja a történelem. S akinek ez a jakobinus „megoldás" nem tetszik, márpedig ilyenek sokan vannak, az miért nem oldotta meg vértelenebbül és jobban az adott problémát? A másik változat a perem fejleménye, és máig kanonizálatlan maradt, sőt újra és újra stigmatizálódik. Pedig szabadságvágy és bűn ebben az „alantas" változatban is együtt jár, sőt szétválaszthatatlanul összefonódik. E változat példái a „civilizált" társadalmakba beilleszkedni nehezen vagy egyáltalán nem tudó, szabadságvágyukat a folyamatos represszió, nyomor és (az uralkodó társadalmak normái szerinti) „bűnelkövetés" megszüntethetetlen jelenléte ellenére is föladni nem tudó vagy/és nem akaró posztnomád populáció, például az ún. sátoros cigányok története. Történetükben a kriminális szál vörös fonálként húzódik végig. S róluk szólva a rasszista „magyarázatok" semmit nem magyaráznak meg, semmiféle rassz-jegy nem magyarázza e populációk sorsának megszakíthatatlanságát. Az okok, tetszik vagy sem, történetiek, s a történelem mindig különböző megelő-

ző és egyidejű fejlemények összjátéka. Az alávetett embert az alávetők legalább annyira alakítják mindenkor, mint maguk az adott helyzetre reagáló alávetettek. (Az egyes embert természetesen saját szűkebb környezete is formálja, de e közösség sem zárul el hermetikusan a környező közösségek gyakorlatától, közvetlen és közvetett hatásuk hálójában mozog.)

Egyszóval: az ilyen paradox devianciák egyáltalán nem egyedi-esetleges választások eredményei.

Csak tudatosulásuk egyéni teljesítmény.

*

A vers utolsó strófája, a 13–16. sor az egész gondolatmenet záróköve. A kibomló paradoxonsor logikai-morális betetőzése, az illúziótlan számvetés és ugyanakkor az önérzet és az önmegerősítés gesztusa. A vers alanya tudja és kimondja: „Elfognak és felkötnek". Ez világos beszéd, egyértelmű diagnózis, a vers alanya még csak nem is tiltakozik ellene. Nyilván ő maga is törvényszerűnek tartja sorsát. De a rend, amely elfogja és felköti, nem igazolódik itt sem, s nincs jele a megbánásnak, a „mea culpának". Valami meglepő mégiscsak történik azonban a versben. Egy új ellentét pólusai jelennek meg. A felkötött ember holtteste „áldott földbe" kerül. S e jelzős szerkezetnek nagyon fontos jelentésalakító szerepe van. A vers első két sorában azt olvashatjuk, hogy a vers alanyának „nincsen" „se istene, se hazája". Most viszont, felköttetvén, „áldott földdel elfödnek" – ami nem egyebet jelent, mint hogy a *haza* földjébe temetik el, s ez a föld „áldott", vagyis szent, pontosabban *megszentelt*. A hazátlan tehát mégis a haza földjébe kerül, ezzel a hazához való viszonya megváltozik. Ennek az összefüggésnek a jelentése kettős. A hazátlan a sírban hazára talál. (Itt nem lehet nem gondolni a kései versre: „Íme hát megleltem hazámat, / a földet, ahol nevemet hibátlanul írják fölébem, / ha eltemet ki eltemet".) Másrészt az istentelen mégsem isten nélküli, egy – nomen est omen – „mélyebb" értelemben, legalábbis ekkor, a halál után, létrejön – vagy helyreáll – e viszony. A szakrális dimenzió nem csak negatívban, de ha szemérmesen, elrejtve is, pozitív indexű változatban is tetten érhető. Az 'isten- és hazatagadó' viszonyulás újraértelmeződik, diszkrét ám jelzett formában felülíródik. És ezt a felkötött, kivégzett embert az utolsó sor „gyönyörűszép szív"-vel minősíti. Ez, akárhogy nézzük, a vers alanyának önaffirmáló gesztusa. De nem csak az, több is annál, ismétlődő központi motívum, amelynek versépítő szerep jut, a *szív* motívum alkotja a vers gerincét. A 16. sor „gyönyörűszép szív"-e a 11. sorban megjelenő „tiszta szív" folytatása, megerősítő fokozása, s hogy a szív mennyire központi motívum, mi sem mutatja jobban, mint hogy a vers címe is e motívumra épül, ezt emeli ki: *Tiszta szívvel*. A motivikus gerinc ilyetén alakulása a „tiszta" és „szép" szándék, az erkölcsi pozíció kinyilvánítása.

De ez a pozíció, s ez nem is lehet másképp, a *halállal* kapcsolódik össze, közvetlen perspektívája a halál. A vers alanya, „ha kell", maga is öl, ezért megölik (felkötik), és szívéből „halálhozó fű terem".

A tiszta, világos artikulációjú versnek ez a „halálhozó" jelző a leginkább enigmatikus eleme. Állítólag a későbbi színházi rendező, az ekkor még költőként jelentkező Homályos (későbbi, ismertebb nevén: Hont) Ferenc egyik leleménye volt ez a szó, itt egyszerű átvétel tehát. Ha a szóhasználat forrása nem Hont volt, hanem Róheim Géza könyve, vagyis ha már ekkor ismerte *A varázserő fogalmának eredetét* (1914), a helyzet ugyanez. S nem kizárható, hogy ez az átvétel, az elsődleges költői intenciótól némileg függetlenedve, önálló életre is kelt. Azaz zárvány a versben. De azt hiszem, ez csak kegyes értelmezői önáltatás, valójában többről s másról van szó. A „gyönyörűszép szív" fölött kisarjadó fű jelzője, a „halálhozó" *a ha-*

lál perspektíváját vetíti a versben megjelenő – végig gondolatkísérletként előadott – *alternatíva* fölé.

Mindezt másképp meg- és újrafogalmazva: a *Tiszta szívvel* nem a gyilkossági szándék verse, hanem *a halál anticipációja*, a történelmi viszonyok és trendek értelmezéséből elvont *perspektíva*: versben elbeszélve. Személyes vallomás is persze, a személyben föléledő agresszió kifejezése és szublimációja. A potenciális agresszió – az életrajz tényeiből is tudjuk – József Attila lelki háztartásának nem elhanyagolható súlyú komponense volt, ismételten küzdenie kellett ellene. De igazolhatóan küzdött e késztetései ellen, s ezek csaknem mindig csak szuicid formában adtak hírt magukról. Személyisége játékos, kedves, szeretetreméltó vonásai – élete kései, tragikus fázisáig – mindig felülírták, azaz „kifelé" elnyomták ezeket az adottságait. A versben, rendhagyó és váratlan attitűdjében mindez a jelek szerint együtt van. Attitűdje a szó hétköznapi értelmében nem a halálvágyé, de kétségtelenül túl van az óvatos, helyzethez igazodó kalkulatív racionalitáson. Más, erős impulzus vezérelte, az érzelem gondolatilag is radikalizálta. De a vers – úgynevezett „szélsőséges" gesztusai ellenére – nem az agresszív indulatok verse, hanem alternatívaképző gondolati teljesítmény.

Az esztétikai teljesítményt ez az összetettség, pontosabban ennek az összetettségnek a lapidáris tömörségű sűrítése adja.

De arra csak utal a vers, hogy mi volt az a közvetlen impulzus, ami kiváltotta a *Tiszta szívvel*t generáló érzelmi, sőt indulati fordulatot, mi adta a lökést a gondolati radikalizálódáshoz, s így a vers megírásához.

*

Két lehetséges motívum minden értelmező számára kézenfekvőnek látszik. Az egyik az egyetemista szűkös, az alkalmi éhezést is kiváltó anyagi körülményei. Erre maga a vers is utal („harmadnapja nem eszek"), de egyáltalán nem bizonyos, hogy ez az utalás a versírás előtti közvetlen életrajzi tény volt-e, vagy/és csak poétikai funkciójú érv. Erre is, arra is lehetne hozni adatokat, az étkezési rendezetlenség, a „napokat evés" frusztráló élménye mindazonáltal bizonyosan ott van a háttérben. S ez a frusztráció semmiképpen nem a költő lelki stabilitásának fönntartását segítette. Sőt egész élethelyzetében volt valami megalázó, lelkileg destabilizáló elem. Mindez pszichológiai alapot teremtett az alkalmi, renitens kitörésekhez, s magyarázza a környezetet meglepő, vagy akár irritáló gesztusait. (Egyik hajdani makói gimnáziumi osztálytársa szimptomatikus véleményt mondott ki, amikor – sok évtizeddel később – azt mondta Stoll Bélának: „lehetetlen fráter volt ez az Attila".) A másik mozzanat, amely versírásra, méghozzá aktuális összegző vers megírására ösztönözhette, bizonyosan közelgő huszadik születésnapja volt. (A vers március 25-én jelent meg, születése napja pedig április 11. A vers megírásával mintegy önmaga fölköszöntésére, megünneplésére készült – tudjuk, így tett később, 32. születésnapja alkalmával is.) Erre az életrajzi tényre, a „húszesztendőre" a vers is utal, sőt ennek a „húszesztendőnek" versépítő, poétikai szerepe is lett.

Magát a versmagatartást azonban önmagában egyik mozzanat sem magyarázza kielégítően. Mindkettő valóságos motiváció, de nem elégséges motiváció, a vers ilyen módon való megalkotásához. A döntő impulzus bizonyosan valami más volt.

Ez az impulzus a jelek szerint, *egy irodalmi inspiráció* és egy rejtett, frusztráló, de nagyon meghatározó, bár nyíltan vállalni soha nem mert *életrajzi mozzanat* összecsengése, *egymást erősítő interferenciája* volt. S itt érdemes egy kicsit elidőznünk.

*

A vers, láttuk, így kezdődik: „Nincsen apám, se anyám”. Ez a József Attila-költészet egyik, ismételten felbukkanó alapmotívuma, s nem mellékesen a József Attila-mitológia egyik fontos alkotóeleme. Ráadásul a közhiedelem szerint mindkét kijelentés életrajzi tény is. Jellemző recepciótörténeti adat, hogy költőnket a tagadhatatlanul okos és szenzibilis, de az értést és a félreértést sajátos kombinációban prezentáló, *gyanakvó* Németh László is „apátlan, anyátlan Kakukk Marcinak” látta. Magyarán, azt hitte el róla, ami éppen nem evidens életrajzi elem. Az persze tény, 1925-ben József Attila édesanyja már évek óta nem élt – már 1919-ben meghalt. Apja azonban, ma már tudható, 1925-ben még élt, csak 1937-ben hunyt el. A „nincsen apám” kijelentés azonban ennek ellenére nem csak esztétikailag, de lélektanilag is hiteles: a több nevű, a szakirodalomban József Áronként számontartott apa 1908-ban, fia hároméves korában magára hagyta családját, fia igazában nem is ismerhette. Sorsa – „kivándorlása”, eltűnése vagy éppen esetleges halála – csak a magára hagyott család önvédelmi mitológiáját alkotta. Ennek a mitológiának az építéséből, ma már tudható, maga a költő is kivette részét. Az életrajzi realitással nem volt könnyű szembenéznie, nyilvánosan elismernie pedig egyáltalán nem lett volna célszerű. A reáltörténet frusztráló potenciálja igen nagy, romboló erejét közömbösíteni nem lehetett, csak szőnyeg alá lehetett söpörni. A fedőtörténet csak „kifelé” szolgáltatott magyarázatot, benső feszítő, destruáló szerepe mindvégig megmaradt.

S József Áron származásának volt egy úgynevezett „sötét foltja”. Fia, sok évvel később, versben, azt írta róla, hogy „félig székely, félig román vagy tán egészen az”. Ez a meghatározás, azonnal észrevehető, önellentmondó, maszatoló. Valaki vagy „félig” vagy „egészen” román, egyszerre ez is, az is nem lehet. De a költő, aki egyébként joggal jelenthette ki magáról, hogy tud *szabatosan* fogalmazni, egyszerre akart kimondani valamit és elleplezni azt. Nem a fogalmazás, hanem a lelki helyzet volt vállalhatatlanul ellentmondásos, „zavaros”. S még emögött is ott lappangott a titok, amelyet akkor, (ahogy ma is) nem volt célszerű nyilvánosan elismerni: az apa a jelek szerint nem egyszerűen „román” volt, hanem – ugye, még ma is sokakat meghökkent?! – „oláh cigány”. Ezt a származást ugyan átszínezte az erdélyi, majd budapesti (egészében sikertelen) asszimilációs kísérlet, amely 1908 után disszimilációs fordulatba csapott át (erdélyi „román” lett, aki egy cigánytelepen élt), de az etnikai, nyelvi és szociokulturális képlet meglehetősen zavaros. József Áron eredetét, onomasztikai elemzés alapján, a ciganológusok „oláh cigányként” határozták meg. (Vö. Spiró 2002; s így tudja Bari is.) Helyét nem találása, bizonyos jogi normákon való „rugalmas” átlépése (például még élt első felesége, akitől soha nem is vált el, amikor már – igaz, Erdélyben – újranősült!), életvitelbeli nyughatatlansága stb. jellegzetes posztnomád habitusra vall. Rosszul integrálható, „deviáns” alkat volt. S nem kétséges, habitusából fia is örökölt valamit. Ha mást nem, lelki labilitását, nehezen reguláz hatóságát, s egyáltalán nem utolsó sorban elnyomhatatlan szabadságvágyát. (Költői tehetsége viszont alighanem anyai öröksége volt.)

Nem volt könnyű örökség ez, de akárhogy nézzük, ez az örökség is egy kiemelkedő intellektusú, nagy alkotó megképződéséhez adott genetikai és szociálkulturális alapokat.

*

Mit tudott minderről József Attila? Nehéz pontosan megmondani, nyilvános megnyilatkozásaiban ez a történet mindvégig elfedve maradt. De a „lényeget” bizonyosan ismerte. Nővére, Jolán, aki mint „nagylány” egyre inkább átvette az anya szerepét a családban, bár nagy legen-

dagyártó volt, sok mindent tudott apjukról is. Az „eltűnés" után személyesen is találkozott még vele, beszéltek egymással, majd később, amikor lehetősége lett rá, nyomoztatott is utána. De ami a legfontosabb, neki autopsziás ismeretei voltak, személyes benyomások alakították képét apjáról. S Jolán, alkalomtól függően, sok mindent „elfecsegett" testvéreinek is. Ha nem is összefüggő történetként, de alkalmilag ki-kiteregette a „családi szennyest", amelynek elleplezésére „kifelé" oly nagy erőket mozgósított.

A szűk család, a József-gyerekek egymásra utalt triásza, a képmutatás és a titok körül szerveződött, de a „törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol", s a titok – így vagy úgy – föltárul.

Hogy József Attila már 1924/25-ben hozzávetőlegesen ismerte apja – s így saját maga – eredetét, arra több fontos jel is utal. Így, egyáltalán nem utolsó sorban, az egyetemista egyik, egyébként teljesen váratlan és meglepő választása: fölvette Herrmann Antal professzornak ciganológiai előadásait. A professzor, aki egyáltalán nem mellékesen, az első volt, aki magyar egyetemen (előbb Kolozsváron majd Szegeden) cigány néprajzot adott elő, nemcsak kitűnő, tájékozott szakember volt, de rendhagyó, extravagáns személyiség is. Mint életrajzából tudható, beépült például, s hosszú ideig élt vándorcigányok („sátorosok") körében. Élte mindennapi életüket. (Extravaganciája másik pólusa: egy, a cigányok iránt elkötelezetten érdeklődő Habsburg főherceg ciganológiai bizalmasa, tanácsadója is volt, s mint ilyen, gyakran megfordult a cigányok integrálását megkísérlő felcsúti főhercegi uradalomban.) A húszas években már különc alakja gyakran föltűnt Szeged utcáin is – egyetemi pozíciójára rácáfoló öltözékben, például madzaggal átkötött nadrágban. S ami nem mellékes: a cigány folklórról akkor tudható ismeretek jelentős része tőle, az ő publikációiból volt ismert. Ő írta egyebek közt a Pallas Nagy Lexikona negyedik kötetének mellékletében a cigány folklórt bemutató szócikket is, *A cigányok népköltészete és zenéje* címmel. Ebben, érdemes fölfigyelni rá, ilyen verset is idéz: „Nem ismertem az apám, / Nincs barátnak gondja rám, / Édesanyám rég meghalt, / A szeretőm rég megcsalt." (Idézi ÖV. III. 2005.136.) (Az ismerős ritmusnál és fordulatnál is figyelemre méltóbb, hogy e szöveg szinte kimondja a húszesztendős József Attila – *élethelyzetét*. Illik rá. S ha olvasta, szinte lírai önéletrajzként is olvashatta.) Egyes motívumok, bizonyíthatóan az ő közleményeiből kerültek át József Attila költészetébe. A költőnek ez a ciganológiai érdeklődése aligha lehetett teljesen véletlen. Választása ez esetben nem általában a néprajzra, hanem speciálisan a cigány néprajzra – népismeretre – irányult.

Nota bene: költői felfedezője, mentora Juhász Gyula iránti vonzalmában is ott lehetett egy cigány szál. Anyai ágon (Káló) ugyanis Juhász Gyulában is volt némi „cigány vér". S az sem teljesen véletlen, hogy az akkor már halott nagy szegedi író, Tömörkény István iránt is megmutatkozott rokonszenve. A népélet jeles megörökítője ugyanis nem csak jó író volt, de jelesül a cigány népélet empatikus és tárgyias megörökítője is. A muzsikus cigánynak, Dankó Pistának barátja, föltétlen tisztelője, aki – jellemző mozzanat ez – haláláig őrizte Dankó koporsójának kulcsát.

*

A *Tiszta szívvel* megszületésének a kulcsa pedig egy intertextuális utalásban érhető tetten. A vers, ahogy erre többször is utaltunk már, a „Nincsen apám, se anyám" sorral indul. Vagyis az első hiány, amit leltárba vesz a vers: *az apa hiánya*. Ez a választás aligha becsülhető túl. Édesanyja, aki pedig idővel költészete egyre nagyobb, egyre fájóbb – és sokféle változatban meg-

jelenített – hiánya lesz, itt még csak a második helyen áll. Ez a vers valamiképpen az apa személye és öröksége körül forog.

S ami meglepő, az életrajzi tényként elkönyvelt versindító hiányok mögött egy versinspiráció húzódik meg, Babits Mihály 1912-ben írott *Cigánydal*a. Mint a kutatás már észrevette (bár nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget), Babits versében egy sor motívum – „párhuzam" – a *Tiszta szívvel* felé mutat. Babits dala egy cigányasszony és rajkója fájó és keserű, együttérző megjelenítése. Nomád vagy félnomád, még a „kék ég" alatt élő „szabad" emberek ezek, anyát és gyerekét együtt látjuk, de a rajkóját dajkáló anya szólamában markánsan kirajzolódik a rajkó kiszolgáltatottsága is: „Ne felejtsd, hogy ágrul lettél, / szederfa alatt születtél, / s mint a röpke mag az ágrul, / úgy leszakadsz majd anyádrul, / *se apád,* / *se anyád,* / *se országod, se tanyád*." A frazeológia egyezése és rokon karaktere kétségtelenné teszi, József Attila ismerte, s a maga módján föl is használta ezeket a motívumokat saját verse megalkotásakor. De az átvételnél fontosabb, hogy a *Cigánydal*ban tematizált szituációban saját helyzetére, veszteségélményére ismerhetett: „s mint a röpke mag az ágrul, / úgy leszakadsz majd anyádrul". Árvasága mondódik itt ki, s önmaga cigányként való – szimbolikus vagy/és reális – azonosítása történik itt meg. Az azonos és rokon motívumok átvétele révén nem csak utal egyik szöveg a másikra, de az 1925-ös vers alanya *azonosítja* is magát az 1912-es versben rögzített létszituációval. A magára maradó cigány rajkó árvaságával, akiről az derül ki: *„se apád, / se anyád, / se országod, se tanyád."* Tudjuk, a *Tiszta szívvel* is ezzel indul.

A *Cigánydal* idézett részlete egyébként refrénszerűen kétszer is megjelenik Babits versében. A 3. és az 5. strófában. S hogy fontos összefüggés ölt itt alakot, amelynek alkotója maga is súlyt akart adni, azt jelzi az idézett részlet mellett a *Cigánydal* zárlata is.

Babits verse más szempontból is inspirálója lett a *Tiszta szívvel*nek. A *Cigánydal,* bár hangsúlytalanul és minden megrovás nélkül utal a bűnre és a szexualitásra. Egyiket sem minősíti, de – mint természetes, vagy ha úgy tetszik: törvényszerű fejleményt – jelzi őket. „Erdőn, hogyha zsidót látsz, / meg se nézed, nekilátsz." „Mezőn, hogyha lányra lelsz, / meg se kérded, úgy ölelsz." Az 5. strófában ez a két, egymást követő utalás a konvenciókból kilépő, normasértő, „cigány" praxis jelzése. Mindkét motívum, átírva és hangsúlyossá téve, fölbukkan József Attila versében is. A szexualitás mint hiány, a bűnelkövetés mint lehetőség. (Utóbbi, mint láttuk, nagy nyomatékot kapott, a vers centrumába került. Ez Babits dalához képest már radikális versszerkezeti változtatás; hangsúlyáthelyezés. Ami természetes, hiszen József Attila verse nem Babits versének reprodukciója, hanem teljesen új alkotás.)

*

A *Tiszta szívvel* a fiatal József Attila váratlan és eredeti önmeghatározási kísérlete. Hatása, kimondatlanul is egy társadalmon kívüli, félreszorult populációval való személyiségtörténeti jelentőségű morális azonosulás. Ez, mielőtt bárki félreértené, nem etnikai, hanem magatartásbéli, habituális identifikáció. A lázadás – és lehetséges következményeinek – tudatos vállalása, és végiggondolása. Elsődlegesen érzületi és nem gondolkodástörténeti premisszákból folyó döntés ez. Mintát és inspirációt hozzá a „cigányságára" való rádöbbenés szolgáltatott – egy, szociológiai értelemben „külső", deviáns, de „szabadságát" legalább érzületében őrizni akaró populációval való implicit azonosulás. E gesztusban alkat és sors viszonyának újrarendeződése zajlott le. S új perspektíva nyílt meg általa.

A hatás, amelyet a vers kiváltott, nemcsak váratlanul erős és szélsőséges volt, de mindent átrendezett a költő körül.

Ő maga erre később, pályaösszegző írásaiban is reflektált. Nem véletlen, két fontos ilyen önmeghatározása is e vers utólagos (ön)értelmezésére épül. Előbb a 32. születésnapjára írott, olvasóit máig jelentősen orientáló önköszöntő költeményében, a *Születésnapomra* című műben szólt erről, majd „alkalmi" önéletrajzában, a *Curriculum vitae*-ben, amely az alkalmiság álarcában is a végleges definitív önmeghatározássá vált. Ha tetszik, ez lett a József Attila-mitológia alapszövege. Mindkét szöveg viszonylag rövid, s mint ilyen, kevés életrajzi tényt említ meg, de a tömörség mindkét esetben súlyt ad ezeknek az említéseknek, s a valóban fontos eseményeket emeli be a fénybe. Mindkét szöveg nyilvánvalóvá teszi, a vers és hatástörténete élete és pályája végső szakaszában is megkülönböztetett fontossággal bírt a költő önképében.

A *Születésnapomra* retrospektíve is sorsfordító eseménynek láttatja a *Tiszta szívvel* megírását és megjelentetését: „Lehettem volna oktató, / Nem ily töltőtoll koptató / szegény / legény. // De nem lettem, mert Szegeden / eltanácsolt az egyetem / fura / ura. // Intelme gyorsan, nyersen ért / a «Nincsen apám» versemért / a hont / kivont // szablyával óvta ellenem / Ideidézte szellemem / hevét / s nevét: // »Ön, amíg szóból értek én / nem lesz tanár e féltekén« / gagyog / s ragyog." A vers zárlata pedig – s ez az őt eltanácsoló professzor minősítésénél sokkal fontosabb – magát a számára adott költői szerepet is pozícionálta: „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!" (ÖV II. 2005. 446–447.)

Ez a *Tiszta szívvel* köré épülő pályaív nem akármilyen ívet rajzol föl.

A *Curriculum vitae* ugyanezt a történetet prózában mondja el, de a hangsúlyokat értelemszerűen máshová helyezi – nem a lírai, hanem a narratív logikát hagyja érvényesülni. „Horger Antal professzor, kinél magyar nyelvészetből kellett volna vizsgáznom, magához hívatott, s két tanú előtt – ma is tudom a nevüket, ők már tanárok – kijelentette, hogy belőlem, míg ő megvan, soha nem lesz középiskolai tanár, mert »olyan emberre – úgymond – ki ilyen verseket ír«, s ezzel elém tárta a Szeged c. lap egyik példányát »nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését.«" Az elbeszélés e pontig Horger professzor elleni vádiratként is olvasható (sokan és sokszor így is olvasták), ennél az – egyébként érthető és jogos – „bosszúnál", költői elégtételnél azonban a folytatás, amely a másik oldal reakcióit idézi föl, és új perspektívát nyit meg, fontosabb: „Sokszor emlegetik a sors iróniáját, s itt valóban erről van szó: az a versem, Tiszta szívvel a címe, igen nevezetessé vált, 7 cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben »a kései korok számára«, Ignotus pedig »lelkében dédelgette, simogatta, dünnyögte és mormolgatta« ezt a »gyönyörűszép« verset, ahogyan a Nyugatba írta róla és ezt a verset tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává" (ÖM IV. 1967. 36–37).

Nem is kétséges, a vers valamit nagyon eltalált, polarizálta a szellemi életet. A „konzervatívokat" (például Horgert) maga ellen fordította, a „progressziót" (vagy legalább annak régi, intranzingens szárnyát, Ignotusékat) maga mellé állította. A versmagatartás személyen túli/fölötti reprezentativitásra tett szert. Természetesen a fiatal költő további életét és alkotói lehetőségeit is meghatározta. Egzisztenciálisan beszűkítette, intellektuálisan kitágította. Ráállította egy, addig nemigen érzékelhető pályára. A lehetőségeknek ez az átrendeződése azonban már benne volt választott magatartása logikai és morális szerkezetében.

Azaz mind Horger, mind Ignotusék jól döntöttek, a maguk diametrálisan ellentétes nézőpontjához jól igazodtak. Aki olyan verset írt, mint a *Tiszta szívvel*, annak – ha komolyan vette

saját szavait – ezzel számolnia kellett. Egy ilyen, természete szerint megosztó verssel nem lehetett egységes, osztatlan sikert elérni.

E vers gondolkodástörténeti érdeme egy föloldhatatlan ellentét szerkezetének fölmutatása és leírása. És az ilyesféle vállalkozásnak mindig ára van, ameddig egy társadalmat és az azt fönntartó hatalmi mechanizmust antagonisztikus ellentétek osztják meg. A fiatal József Attila ezt a saját bőrén érzékelhette és tanulhatta meg.

A versért meg kell szenvedni.

Jegyzet: A *Tiszta szívvel* szövegét lásd *József Attila összes versei. Kritikai kiadás*. Közzéteszi Stoll Béla. Budapest, 2005. Maga a vers: I. 386., megjelenése adatai: I. 387; tárgyi, például szövegpárhuzamokat is hozó jegyzetei: III. 136–137. – A költő pályaképvázlata: Lengyel András: József Attila. = Uő: Mutatvány az 1945 előtti magyar ellenkultúra kislexikonából. Ötvenöt címszó. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* új folyam 6. 2019. 218-221. A szegedi pályaszakasz úttörő, sok szempontból máig meg nem haladott földolgozása: Péter László: *József Attila Szegeden.* Szeged, 1955 (újabb kiadása is van). A háttérhez: Szabolcsi Miklós: *Érik a fény. József Attila élete és pályája* 1923–1927. Budapest, 1977. (Mindkét mű tárgyalja a *Tiszta szívvel* körüli fejleményeket; a későbbi szakirodalom csak ezek adatait hasznosítja, értelmezi újra.) – József Áronról a legtöbb adatot Szabolcsi Miklós adja: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése.* Budapest, 1967. 15–25, 33–34, 46–47, 52–54. (A cigány eredetről hallgat.) József Attila „félcigány" származásáról: Spiró György: Válasz egy dicséretre. ÉS, 2002. márc. 22. A kérdésről többször konzultáltam Bari Károllyal, a magyarországi cigányság legsokoldalúbb és legalaposabb ismerőjével; ő ugyanilyen értelemben beszélt e kérdésről. (Újabban mások, például Háy János is utal erre az életrajzi tényre.) – A cigányság történetének és néprajzának akkori legjobb, reprezentatív összefoglalása: Pallas Nagy Lexikona negyedik kötetében a *Cigányok* című melléklet (Wlislocky Henrik, Herrmann Antal, József főherceg és mások tollából). Újabb, gazdag anyagú, reprezentatív áttekintés: Bari Károly: *A cigányokról.* Az Amaro Drom 2009. decemberi számának melléklete. Tanulságos az a kép is, amelyet a kortárs Tömörkény István rajzolt a posztnomád cigányságról, beilleszkedéséről, integrációjuk problémáiról. Vö. Lengyel András: „Európa utolsó nomádjai." A cigány nép Tömörkény írásaiban. = Uő: *Tömörkény-tanulmányok.* Szeged, 2019. 173–229. – A *Tiszta szívvel* cigány vonatkozásaihoz lásd Herrmann Antal: A cigányok népköltészete és zenéje. A Pallas Nagy Lexikona negyedik kötetének *Cigányok* című mellékletében: XXXIII–XXXIX. Herrmannról: Lengyel András: József Attila népköltészeti ismereteinek forrásaihoz. Herrmann Antal szegedi egyetemi előadásai. Csongrád Megyei Hírlap, 1977. aug. 14. 7. Újraközölve: *Néprajzi Hírek,* 1989. 1–3. sz. 122–126. – Babits Mihály *Cigánydal* című verse 1912-ben született, megzenésítve kupléként is előadták, szövege a Babits Összesekben hozzáférhető. A *Cigánydal* és a *Tiszta szívvel* összefüggésére utal Rába György: *Babits Mihály költészete.* Budapest, 1981. 332, majd az ő nyomán Stoll Béla (ÖV III. 2005. 137) is. Stoll, Herrmann közlése alapján a *Tiszta szívvel* és a cigány népköltészet összefüggéseire is utal. – A *Születésnapomra* (vö. ÖV II. 2005. 446–447) és a *Curriculum vitae* (*József Attila Összes Művei IV. Novellák, önvallomások, műfordítások.* Pótlások az I–III. kötetekhez. Sajtó alá rend. Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Budapest, 1967. 34–37) közismert szövegek, több kötetben is hozzáférhetők. A „hét cikk"-ről, amelyet verse kapcsán a költő önérzettel említ meg, lásd Péter László: Hét cikk egy versről. Csongrád Megyei Hírlap, 1980. márc. 9., kötetben: Uő: *14 írás József Attiláról*. Szeged, 2005. 68–74. (E cikk regisztrálja Ignotus Hugo nevezetes Nyugat-béli méltatását is.)

ZIMONYI ZOLTÁN

Féja Géza curriculuma[1]

SZÜLETÉSE 120. ÉVFORDULÓJÁRA

Féja Géza a Lévához tartozó Szentjános-pusztán, a Schoeller-uradalomban született 1900. december 19-én. Öccse Féja Tibor (1906–1968) néptanító, népiskolai igazgató, fia Féja Endre (1930–2019) gimnáziumi tanár, irodalomtörténész.

Római katolikus vallású, elszegényedett köznemesi családból származott. Őse kuruc Feja Dávid, protestáns mártír kassai főbíró. A család rekatolizált. 1720-ban Féja János alapította meg Léván a csizmadia céhet, a foglalkozás apáról fiúra szállt. A család homo novusa Féja Géza édesapja, aki Magyaróvárott végezte felsőfokú agrártanulmányait.

Szülei 1900. március 19-én kötöttek házasságot. Apja Féja Kálmán (1863–1910) mezőgazdász, a lévai Schoeller-uradalom intézője, Léva képviselő testületének és Bars vármegye törvényhatósági bizottságának virilista tagja. Anyja Lokota Anna (1879–1967), Lokota Adolf nyugalmazott királyi főmérnök lánya. Géza Sándor szüleinek első gyermeke. Három testvére: Erzsébet (1902–1919), Tibor (1906–1968) és Sára (1908–1969).

Egy éves, amikor Szentjános-pusztáról[2] leköltöztek a városba. Gyermek- és ifjúkorát *Bölcsődal* (1958) című életregényében dolgozta fel. Tragikus élménye apja öngyilkossága és a magyar államiság széthullása. Féja Kálmán 1910. május 31-én a temetőben, édesanyja sírján lőtte főbe magát. Öngyilkossága összefüggött a parlamenti választásokkal – halálhíre bejárta az országos sajtót, a feszített politikai légkör áldozatának tekintették. Féja Géza szülőföldje, Léva 1919-ben került idegen uralom alá.

Semmi jele, hogy Feja Dávid sorsa gyermek- és ifjúkorában a családi legendárium része lett volna. Az 1920 évek kuruc mítoszát Ady ihlette. „Sohasem jutott volna magamtól eszembe, hogy családom mélymúltjába tekintsek. […] Békéscsabai könyvtároskodásom idején azonban fölötte gazdag történelmi könyvanyag került gondozásomba. Tanulmányozása közben véletlenül bukkantam családom múltjának a nyomaira, melyek érdeklődésemet nemcsak fölébresztették, hanem egyre növelték."[3]

Mártír őséről azonban korábban kellett tudomást szereznie. Talán Fényes Samu *Kurucz Feja Dávid* című drámájából, a Vígszínház „nagysikerű és állandó vonzerejű"[4] darabjából, amely 1902-ben könyv alakban is megjelent. De egész bizonyosan Kerekes György kassai tanár *Kuruc Feja Dávid tragédiája* című tanulmányából, amely folytatásban a Tátra 1937. ápri-

---

[1] Féja Géza életrajzát elsődleges források, eredeti okiratai, az író és fia személyes közlései, publikációi alapján állítottam össze még az 1980-as években. Az író születése 120. évfordulója alkalmából néhány adattal frissítettem.

[2] Az uradalom népe Nixprótnak hívta: Nix Brot, azaz nincs kenyér.

[3] Féja Géza: *Bölcsődal,* Magvető, Budapest, 1958, 18.

[4] Budapesti Napló, 1902. március 21., 11.

lisi és júniusi számában jelent meg, ugyanabban a számban Féja is publikált. Akárhogyan is volt, a *Viharsarok*-perek idején többször is hivatkozik rá: „Szegény ősöm, Kurucz Féja Dávid, akit Caraffa végeztetett ki, ő nyilván sohsem gondolt arra, hogy kései utódját bizonyos frissen-sült icz-micz-magyarok nem tartják majd elég jó magyarnak."[5] „Gróf úr, mi már találkoztunk a kuruc időkben! Az én *ősanyám* kivégzett *ősapám ruháit adogatta el s abból tengődött*, amikor Önök *Nagy-Majtény* után igen gyorsan emelkedni kezdtek. Most ismét találkoztunk."[6]

Féja Géza az elemi népiskolában magántanuló, középiskolai tanulmányait 1911 őszén kezdte meg a lévai római katolikus kegyesrendi (piarista) főgimnáziumban. Az intézet felekezeti és nemzetiségi összetétele vegyes, a vidékiek voltak túlsúlyban.[7]

Kitűnő tanuló. V. osztályos korában tagja a Mária Kongregáció vezetőségének (ún. konsulter). Már diákkorában jelentkező egyház- és klérusellenessége hívő vallásossággal társult. V–VII. osztályos korában ösztöndíjas, a Sántha György-féle alapból részesült. VII.-ben vezető szerepet játszott az önképzőkörben, a kör megválasztott hadba vonult elnökét helyettesítette. Ugyancsak VII. osztályos, amikor pályázatot nyert *A palóc lélekrajz és milieau Mikszáth műveiben* című dolgozatával (40 K jutalom). Szónoki képessége diákkorában is megmutatkozott. 1918. március 15-én (VII. osztályos) az önképzőköri ünnepség szónoka. A *Bars* című helyi lap beszámolt az eseményről: „Utána Féja Géza mélyen szántó, tartalmas ünnepi beszéde következett, melyet szívélyes ovációval fogadtak."[8] 1918 szeptemberében a tanítványok nevében ő vett búcsút a főgimnázium egyik spanyolnáthában elhunyt tanárától.

A háborús évek, a forradalmak, a járvány és az államfordulat miatt felborult az oktatás rendje. 1916-ban például 3 hónapos a nyári vakáció, az 1916/17. tanév csak októberben kezdődött el, az 1918/19-es tanévben alig volt tanítás.

1919. január és július között Léva hadiesemények színtere. 1919. január 8-án a magyar katonák kivonultak, a polgárőrség tartott rendet, tagjai felsőbb gimnazisták, vélhetően Féja Géza is. 1919. január 21–22. között 200 főnyi cseh-szlovák csapat szállta meg a várost, a polgárőrséget lefegyverezték. Ilyen körülmények között érettségizett 1919. május 3-án színjelesre. Ez volt az utolsó érettségiző osztály a lévai piarista gimnáziumban. 1919. június 1-jén a cseh megszállók harc nélkül elhagyták a várost, bevonult a magyar Vörös Hadsereg. A helyi sajtó beszámolója szerint Léva katonai táborhoz hasonlított. A városházán, a polgármesteri hivatalban szinte éjjel-nappal folyamatosan ülésezett a direktórium. 1919 júniusában a cseh repülők naponta köröztek Léva fölött, hol bombákkal, hol gépfegyvertüzeléssel támadták a várost, állandósult az ágyúzás is. 1919. június 15-én heves gyalogsági harc kezdődött, 29–30-án elvonultak a vörös csapatok. Három napig ismét polgárőrség vigyázott a rendre. 1919. július 3-án a cseh csapatok ismét megszállták a várost. A továbbtanulás reménytelennek tűnt.

1919. december 29-én újabb gyász sújtotta a családot. Hosszú szenvedés után 17 éves korában szívbillentyű-elégtelenségben elhunyt Féja Géza húga. Első publikációja a halálára írt *Erzsébet* című verse volt.[9]

---

[5] Látó Anna: *Új utakra lépett a magyarországi ifjúság*. Beszélgetés Féja Gézával, a Viharsarok szerzőjével, In Brassói Lapok, 1937. máj. 9., 9.

[6] *Válasz gróf Károlyi Imre durva rágalmára,* In Magyarország, 1938. ápr. 15., 5.

[7] L. Tóth György: *A lévai kegyes tanítórend gymnáziumának története 1815–1895,* Léva–Nyitra, 1896., illetve az iskola évkönyveit.

[8] Bars, 1918. március 17.

[9] Lévai Őrálló, 1920. május 15.

1920 januárjában megalakult Léván a Keresztény Szocialista Munkás Egyesület, ennek ifjúsági tagozata, a Keresztény Szociális Ifjak Szabadszervezete január 30. és március 11. között 7 matinét szervezett, amelynek Féja Géza aktív szereplője. Az első összejövetel (január 30.) az ő „lendületes bevezető szavai után" kezdődött, melyben „mélyen járó felolvasását hallottuk Boros Ferenc költészetéről" – írta a Bars. A 2. matinén (február 8.) „Féja Géza »A komikus majmokat«, a mondva csinált verskovácsokat persziflálta". Az 5. matinén (február 29.) „Laczkó Géza hajszálfinom lélektani megfigyeléseit mutatta be Féja Géza felolvasása." A matinékon Szabó Dezső, Sík Sándor, Gyóni Géza, Juhász Gyula műveit adták elő, illetve elemezték.

Életregénye szerint elcsatolt szülőföldjéről 1920 februárjában az Ipolyon átszökve, illegálisan menekült Budapestre. A matinékről beszámoló Bars alapján valószínűleg erre csak március első napjaiban került sor. Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakára iratkozott be, a teljes (1919/20.) tanévét igazolták. Az Eötvös Kollégium szintén 1919-től tartja nyilván a tagságát. Barta János irodalomtörténész szobatársa volt.[10] „Az irodalom megszállottjai hivatott irányítóra, akár eszményképre találhattak a kollégiumban, de annál nagyobb hiányérzések keletkeztek bennünk az egyetemen. Komoly útravalót egyedül Riedl Frigyestől kaptam; sajnos rövid ideig hallgathattam. […] Riedl az európai magyarság fia volt" – emlékezett vissza Féja. Kollégiumi tanárai közül a „nagyon képzett és felvilágosodott" osztrák Hugo Kleinmäyert dicséri: „Európai színvonalú filológiára oktatott szigorú módszerességgel, kitűnő ízléssel és bölcseleti távlattal. Mindaz, ami legtöbb honi tudósunknál sivár és száraz volt, nála izgatóan érdekes lett."[11]

Az idegenrendészeti hatóságoknál csak 1920. október 6-án jelentkezett be, kiutasításának okát tanulmányaiban jelölte meg. A magyar állampolgárságot 1923. június 11-én kapta meg.

Egyetemistaként az ún. „művész-lelkek" közé tartozott, újságírói, írói pályára készült. 1921-ben hazatért a hadifogságból idősebb lévai iskolatársa, Bányai Kornél. Néhány évig szoros kapcsolatban álltak, Bányai révén szövődtek irodalmi kapcsolatai a Nyugattal, ahol 1922 decemberében meg is jelent az első verse.[12] Költőként indult, azonban nem túl sikeres. Ő maga is bizonytalan: „jól tudom, hogy még nem találtam meg a formámat […] Azt sem vallom, hogy föltétlenül a lírában fogom tudni kifejezni mondanivalómat, lehet, hogy mindez csupán kísérlet, sőt, az is lehet, hogy félbetörik minden."[13] Egy kisnyomtatvány[14] szerint

---

[10] *Membra et alumni. A Báró Eötvös József Collegium magyarországi tagjai (1895–1950).* (Online dokumentum) Szobatársuk volt még Péch Zoltán (1902–1990), a budapesti Vörösmarty Gimnázium legendás tanára (Péch Géza 1956-os forradalmár, a megtorlás mártírja nagybátyja és nevelőapja); továbbá Marssó József (1901–1990) középiskolai tanár, a filozófia doktora és Salacz Gábor (1902–1978) egyháztörténész, egyetemi magántanár.

Barta János professzor úr szakdolgozatomnak és doktori disszertációmnak a témavezetője volt. A halála előtti években elosztotta tanítványai között irodalmi hagyatéka egy részét, így kaptam meg tőle Féjáról 1920. XII. 9. és 1921. III. 1. között írt feljegyzéseit.

[11] Féja Géza: *Szabadcsapat*. Életregény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965. A 17–59. oldalon idézi fel egyetemi és kollégiumi éveit, az idézetek a 25. és a 29. oldalon.

[12] Féja Géza: *Óda,* In Nyugat, 1922. december 1., 1318.

[13] Babits Mihálynénak írt levele. Ld. *Féja Géza levelezése,* Nap Kiadó, Budapest, 2003, 6.

[14] A Bartha Miklós Társaság 1929. február 21-én a Vigadóban tartott irodalmi estjének a meghívója. Féja az esten költőként szerepelt.

1928-ban *Egy arcú lélek* (1928) címmel verseskötete jelent meg. A téves adatot a *Magyar irodalmi lexikon* (Akadémiai, 1963) is átvette, a szócikk szerzője minősítette is a soha meg nem jelent könyvet: „*Egyarcú lélek* c. kötetét a dunántúli táj meleg színei és fényei hatják át." Féja nekrológjaiban és másutt is tovább burjánzott a tévedés. Verseskötete csak 1975-ben jelent meg *(Kráterarc),* noha költeményeket egész életében írt, legtöbbet békéscsabai száműzetése idején.

A pódiumról pódiumra száguldó Szabó Dezső szinte minden előadását meghallgatta. 1923 februárjában személyesen is megismerkedett vele, a vonzásába került, lapjai, az Auróra, majd az Élet és Irodalom munkatársa lett, főként tanulmányokat közölt. Az első Móricz Zsigmondról jelent meg 1923 februárjában, az Aurórában.

1921. április 28-án letette a tanári alapvizsgát, teljesítette az 1922/23. tanévet. Egyetemi tanulmányait azonban nem fejezte be. Ősztől néhány hónapig házitanító Irsán [ma Albertirsa]. 1924–1939 között polgári iskolai tanár, előbb Esztergom-táborban, a Katholikus Patronage Szalézi Fiúnevelő Intézetben.[15] 1933. március 15-i hatállyal Bajcsy-Zsilinszky Endre közbenjárására Pesterzsébetre, a gr. Széchenyi István Polgári Fiúiskolába helyezték át. 1934-ben órakedvezménnyel heti 14 órában tanított, két szabadnapja volt, amelyet (a vasárnapot is hozzátéve) falujárásra fordított. Ekkor gyűjtötte a *Viharsarok* anyagát.[16] A *Viharsarok*-per miatt 1938 októberében felfüggesztették, 1939-ben elbocsátották állásából.

Esztergom-táborba Bányai Kornél hívására ment, ahol barátja akkor testnevelőként működött. 1924. február 1. és 1929. szeptember 1. között helyettes óraadó. 1928. június 9-én tanári oklevelet szerez, miután magánúton elvégezte a magyar és német szakcsoport polgári iskolai tanításához szükséges tárgyakat. Az 1928/29. tanévben igazgatóhelyettes. 1929. szeptember 1-jei hatállyal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kinevezi rendes tanárnak. Az 1930/31. tanévvel befejezte tényleges tanári működését Esztergom-táborban, 1931. szeptember és 1933. március között részben fizetés nélküli, részben betegszabadságon van. Teljes energiáját az országjárásra, írásra, Bajcsy-Zsilinszky politikai mozgalmának segítésére fordíthatta.

Féja Géza Esztergom-tábori éveinek jóformán minden epizódját ismerjük. Életregénye, a Szabadcsapat (1964) hosszú oldalakon idézi a fiúnevelő intézetben eltöltött évtizedét. Pályakezdésére visszatért a *Lapszélre* (1982) című kötetben is. Gyergyai Albert találóan jellemezte Várkonyi Nándornak 1925 decemberében írt levelében: „egyike a legszerencsétlenebb, legfatálisabban bohém magyaroknak. Néhány tanulmánya Szabó Dezső lapjában, pár verse a *Nyugat*ban jelent meg egy-két éve, azóta hallgat, betegeskedik és nyomorog – talán jól esne néki, ha verset kérnének tőle, van neki pár igen szép dolga, Hölderlint és Novalist bújja évek óta. Ha gazdagabb volnék és független ember, akkor a *Symposion*nak sok pénzt adnék, és ennek a három embernek [Ajtay Miklós, Simon Ernő és Féja] (többek közt) még módot, hogy kihozza magából mindazt, ami belülrekedt és kifelé vágyódik."[17] Nem mellesleg Féja korai és döntő Bartók-élményét Gyergyai Albertnek köszönhette, aki az Eötvös Kollégiumban kezébe nyomott egy jegyet, hangversenyre küldte. „Ennek az estének az élménye máig bennem lobog

---

[15] Katholikus Patronage Polgári Iskolai Nevelő Otthon évkönyvei.

[16] A pesterzsébeti magyar királyi állami gr Széchenyi István Polgári Fiúiskola értesítői.

[17] 1925. december 1-jén kelt levelében. Ld. Várkonyi Nándor: *Pergő évek*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2004, 240.

olyan erővel, mintha imént léptem volna ki a Zeneakadémia kisterméből”[18] – emlékezett vissza évtizedek múlva.

Féja Gézának többször is sorozóbizottság elé kellett állnia, tanulóként 1918 januárjában, 1924. június 15-én Esztergomban, 1941-ben Budapesten. Mindháromszor alkalmatlannak találták általános testi gyengeség miatt. Egész életében sokat betegeskedett, különösen a békéscsabai nélkülözés éveiben. A sorozás igazolja kortársai leírásait: magas volt, 182 cm.

Az Esztergom-tábori években kiszakadt Szabó Dezső bűvköréből, újra a Nyugat és Babits felé tájékozódott. Bányai Kornéllal együtt részt vett Esztergom szellemi életében, a Balassi Társaság tagja, a *Forrás Antológiá*t szerkesztették. Kezdettől bekapcsolódott az 1925-ben megalakult Bartha Miklós Társaság munkájába is, amely fiatal, főként az elszakított területekről származó értelmiségiek szervezete volt, a népi mozgalom törekvéseit készítette elő. Publikált a Híd című lapjukban. A Társaság tagjaként egyre inkább Bajcsy-Zsilinszky Endre irányában tájékozódott. 1927 táján közel került Ajtay Miklós (és a George-kör) gondolatvilágához. Szerepet vitt két generációs táborszervezési kísérletben (Párizsi Magyar Akadémia, esztergomi Forrás Antológia).[19]

Bányai Kornél 1929. szeptember végén Tiszaföldvár mellé, Homokra költözött, a szaléziak ottani intézetébe. Kapcsolatuk megszakadt, valami történhetett közöttük. Féja Török Sophie-nak (Babits Mihály feleségének) írt mentegetőző, magyarázkodó levele alapján nem zárható ki, hogy Féja pletykálkodása teremtett tarthatatlan helyzetet Bányai Kornél számára.[20]

1926-ban megnősült, felesége, Farkas Gizella (1902–1930) délvidéki, csantavéri származású polgári iskolai tanárnő. Az 1923–24. tanévben került az iskolába okleveles rendes tanárként. Számtan-mértan, természettan, földrajz tárgyakat tanított heti 18 órában, ő volt a természettani szertár őre. Az intézet, amely az első világháborús hadifogolytábor bázisán létesült, akkor még teljesen szervezetlen volt, nélkülözte a legszükségesebb felszereléseket, így a tanítás mellett önzetlen iskolaépítő munka várt a tanárokra.

1930. október 27-én fiúgyermekük született, Bajcsy-Zsilinszky iránti tiszteletből Endre névre keresztelték. 1930. november 30-án felesége 28 éves korában gyermekágyi lázban elhunyt Budapesten. Bajcsy-Zsilinszky szállíttatta kórházba. 1930. december 2-án temették a Farkasréti temetőben, az intézet igazgatójának vezetésével megjelent a Fiúnevelő egész tanári kara és növendékei. A haláláról Szabó Pál az Előőrs 1930. december 14-i számában emlékezett meg.[21] Az újszülöttet – akinek Bajcsy-Zsilinszky Endre titkárnője, későbbi felesége, Bende Mária adott vért – Budapesten, a Vas utcai anyátlan csecsemők otthonában helyezték el 6 hónapig, utána Léván a nagymama nevelte 1938-ig, Féja Géza újabb, Supka Magdolnával (Manna) kötött házasságáig (1938. április 25.).

A gyors írói, költői sikereket elért „művészlélekként” ismert Eötvös-kollégista csak a ’20-as évek vége felé talál rá tehetsége igazi természetére Bajcsy-Zsilinszky Endre oldalán, illetve

---

[18] Uő: *Szabadcsapat,* i.m., 24.

[19] A Párisi Magyar Akadémia könyvtára, 1. sz., szerk. Ajtay Miklós, Paris, 1927, 106; Forrás Antológia (szerk. Bányai Kornél), Budapest, 1927, 116. L. B. Bernát István „HÍD! ÚT, AHOL NINCSEN ÚT. (A „Híd” című folyóirat és a Bartha Miklós Társaság: 1927–1928). Filozófiai Szemle, 1986. 5–6 sz. 659–689.

[20] OSzK Kézirattára, Babits-hagyaték.

[21] Szabó Pál: *Magyar élet temetése.* Féja Gézának, kedves barátomnak

majd a népi írók között. A tanári munka mellett 1929–1933 között részt vesz Bajcsy-Zsilinszky Endre mozgalmában. 1929-től rendszeres munkatársa az Előörsnek, irodalmi kritikákat, majd művelődési, művelődéspolitikai cikkeket ír. Alárendeli magát Zsilinszkynek, baráti-elvi kapcsolat alakul ki közöttük, bizalmas híve, alvezérféléje. 1930 áprilisában Tamási Áronnal együtt részt vesz Bajcsy-Zsilinszky Endre választási kampányában.

1930. november 1-jén zászlót bontott a Nemzeti Radikális Párt, Féja családi okok miatt nincs jelen, egyébként Zsilinszky táborában ő a pártalapítás egyik legkövetkezetesebb híve. Családi tragédiája után teljes energiával veti bele magát a Nemzeti Radikális Párt szervezésébe. 1931 februárjában megjelent az Előörsben az első kifejezetten politikai cikke *(Országépítés vagy junkerpolitika),* ebben Bajcsy-Zsilinszky Endre *Nemzeti Radikalizmus* című programját élete „legfontosabb, legútmutatóbb élményének" nevezte. 1931-ben az Előörs melléklapját, a rövid életű Kohó című irodalmi és művészeti szemlét is szerkeszti.

1931. március 15-én tette közzé Féja az Előörsben *Márciusi pontok. A magyar fiatalság figyelmébe!* című kiáltványát. Tettekre mozgósít. Egyesületesdi helyett az ifjúság „legyen ott minden méltó harcban, üsse meg minden intézményünkben és életszervünkben az új élet, új célok, új feladatok hangját." Álljon a dolgozó tömegek mellé, foglaljon állást minden „érdekcsoport és szervezet ellen, amely Magyarországot vissza akarja süllyeszteni a tegnapba. Az Ady-generáció s az utána jövő nemzedék tudatossá tette a magyar faji szellemet. Ezt a szellemet s legelső hordozóit: Csokonait, Kölcseyt, Széchenyit, Kossuthot, Arany Jánost, Adyt, Szabó Dezsőt, Juhász Gyulát, Móricz Zsigmondot a legszélesebb szolidaritás, tiszta humanizmus és az emberiséggel való együtt haladás jellemzi. A nagy történelmi bűnök a felemás labanc-szellemet terhelik. Építse be a fiatalság az egész magyar életbe ezt a faji szellemet, így fogja igazán szolgálni nemzetét és az emberiséget." Szakítani kell az egyetlen égtáj felé tájékozódással. „A mai világválságban azoké a jövő, azoké a népeké a holnap, amelyek a legtágabb horizontot építik ki maguknak. Bele kell mélyednünk Kelet-Európa életébe is, meg kell indítanunk a kelet-európai népek szellemi kincseinek kölcsönös kicserélését."

1932. március 27-én az Előörs új formában jelent meg, Szabadság néven, Féja vette át a szerkesztését, ő irányította a pártirodát is. Az előző évben közreadott *Márciusi pontok* szellemében a Nemzeti Radikális Párt védőszárnya alatt megszervezte és vezette a Márciusi Fiatalok Szemináriumát. Néhány intellektuel, kisgazda és munkás aláírásával március 15-én tették közzé a munkaprogramjukat.[22]

1932-ben cikksorozatot írt az Előörsben Szekfű ellen.

Az év vége felé kezdett eltávolodni Bajcsy-Zsilinszkytől, a harmonikus viszony személyes érzelmi természetű okok miatt lazult fel, elvi ellentét ekkor még nincs közöttük.

1933 márciusától társszerkesztője az 1932. október és 1933. szeptember között megjelenő, antifasiszta, polgári jellegű Álláspont című Irodalmi-művészeti- társadalompolitikai havi szemlének.[23]

---

[22] *Mit akarnak a Márciusi Fiatalok?* Előörs, 1932. március 15. Az aláírók: Féja Géza, Boromissza Tibor, Talpassy Tibor, Illés Endre Wágner Antal, Emődy Zoltán, Basilides Barna, Katona Jenő, dr. Surányi-Szortsik János, Fekete Gábor, Simándy Pál, Hajdú Dénes, Kállai Gyula, vitéz Csóré Áron, vitéz Major Imre, Varga György.

[23] Kiadta Springer József. Szerk. Kovách Ákos. Ld. Vígh Károly: *Az Álláspont története*. In: *Terjesztését megtiltom,* Magvető Kiadó, Budapest, 1970, 265–271; M. Pásztor József: *„Az író beleszól…",* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980, 248–252.

1933-ban újra irányítja a Nemzeti Radikális Párt irodáját. Feléleszti a hónapok óta alvó Márciusi Fiatalok közösségét. „Ismét életre hívom ezt a csoportot, hogy eredetileg kitűzött céljainkat folytassuk. De a mai naptól kezdve a márciusi fiatalok csoportja szerves része a Nemzeti Radikális Pártnak. Nincs semmi értelme magában imbolygó és külön fiatalsági utakon járni, amikor örök nagy magyar kérdések néznek reánk és méregetik erőinket."[24]

A Szabadságban hitet tesz Bajcsy-Zsilinszky Endre mozgalma mellett: „Én magam szívvel-lélekkel összeforrottam a Nemzeti Radikális Párttal, s úgy elvileg, mint pedig személyileg mindvégig ott fogok maradni vezére, Zsilinszky Endre mellett, de mindezen túl, ha akarnék sem mehetnék más párthoz. Nincs párt most Magyarországon, mely olyan gyökeres, átfogó és tisztult nemzeti gondolatot hirdetne, mint ez a párt s emellett az elsikkasztott szociális és demokratikus Magyarországért olyan határozottan és őszintén síkra szállna. A Nemzeti Radikális Párthoz elsősorban az fűz engem, hogy messze túllépte a szokott magyar pártkereteket, igazán országalapító, nemzetalkotó párt s az egész magyarság és az egész emberiség nagy igényeit építi az élők és az eljövendők szívébe."[25]

Szabó Pál felfedezője. Sinka első verseskötetének ő a bábája. Első sajtópöre is erre az időre esik.

A nyilvános elköteleződése ellenére 1933 májusában lemondott a Szabadság szerkesztéséről, de Bajcsy-Zsilinszky kérésére szeptemberig még ellátta a feladatát. Egyre inkább önállósodik, lazább kötelékek fűzik csak Zsilinszkyhez. Az év végén háttérbe szorul a lapban, nevével főmunkatársként találkozunk. 1934 áprilisától már csak alkalmi szerző.

1934. március 4-én Zilahy Lajos vette át a Magyarország című napilap szerkesztését. Féja csatlakozott hozzá, bekapcsolódott az Est-lapokhoz, a Magyarország állandó külső munkatársa lett. Ez évben vette át Miklós Andor özvegye és örököse, Gombaszögi Frida a vállalat, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. az Est-lapok irányítását.

Az 1934/35-ös tanévben „irodalomtörténeti kutatásaira tekintettel" órakedvezményt kapott az iskolában. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízta egy népszerű irodalomtörténet megírásával, ebből születik a *Régi magyarság,* amely azonban túl jakobinus szellemű, nem kerül iskolai használatba. Ekkor ki sem adták, csak 1937-ben jelent meg, ráadásul Pozsonyban, ami politikailag kedvezőtlen színben tüntette fel a művet és a szerzőt.

Az 1930-as évek elején Féja bekapcsolódott a Felvidék irodalmi életébe: a Kazinczy Szövetkezet lektora, a Magyar Írás pesti szerkesztője, Győry Dezsővel és Tamás Mihállyal megalapítják a pozsonyi Tátra Kiadót. 1936-ban a Kazinczy Szövetkezet megjelentette a *Fiatal magyar líra* című kötetet Féja Géza szerkesztésében.

1935-ben ismét cikkeket írt a Szabadságba, újra támogatta Bajcsy-Zsilinszky Endrét a parlamenti választási kampányában, ezért márciusban kiutasították a vásárosnaményi járásból.

Részt vett az ún. Új Szellemi Frontban. 1935. április 16-án ő is jelen volt Zilahy Lajos villájában a Gömbös Gyula miniszterelnökkel való találkozón.

1935 decemberében intrikák miatt személyes összezördülésre került sor a Szabadság szerkesztőségében. Zsilinszkytől végleg eltávolodik, ekkor már politikai, elvi és alkati okok miatt is.

---

[24] *A Márciusi Fiatalokhoz!* Szabadság, 1933. március 19., 5.

[25] Uo.

1935–1937: Féja Géza „baloldali fordulata", leszámol a Gömbös-féle reformillúziókkal, fogékony a polgári liberális és radikális irányra, útja új szövetségek és kézfogások révén egyenesen a Márciusi Fronthoz vezet. A sokszínű népi írói mozgalomban sajátos szerepet tölt be: „lobogó tüzű igehirdető" (József Attila), „hatalmas gége" (Németh László) a népi gondolat terjesztésében, tud a tömeg és a közösség nyelvén szólni és írni.

1936 januárjában a Válaszban felvetette egy szegényparaszti, agrárproletár jellegű nemzeti parasztpárt megalapításának szükségességét *(Magyar parasztpártot!).* A parlamenti formák mellett a tömeghatás és az osztályharc egyéb módszereit is elfogadja. Megjelenik a *Jóslások Magyarországról* című válogatása Ady magyar sorskérdésekről írt tanulmányaiból, cikkeiből. Éles szélsőjobboldali támadások érik.

1936-ban a nyár jó részét Békés, Csanád és Csongrád megyében tölti, anyagot gyűjt készülő szociográfiájához. 1937. március 10-én a *Magyarország felfedezése* sorozat zengő nyitányaként megjelenik *Viharsarok* című szociográfiája. Forradalmi rendszerváltozást sürget.

1937. március 15-én a Márciusi Front egyik vezetőjeként a nemzeti múzeumi ünnepség szónoka. A Front a Válasz áprilisi számában közreadja 12 pontját. Követelik az ország demokratikus átalakítását, a gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot, az általános, egyenlő és titkos választójogot, az 500 holdon felüli birtokok kisajátítását, a bankok, kartelek és monopóliumok magyarságsorvasztó uralmának megszüntetését, a progresszív adórendszer és a 40 órás munkahét bevezetését, a létminimum feletti minimális munkabérek megállapítását, a gazdasági szervezkedés szabadságát, az alsóbb néposztályok érdekében a progresszív tandíjrendszer és a minőségi szelekció bevezetését, a magyar revíziót, a pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi népek önrendelkezési jogát és konföderációját.

1937. október 3-án Makón a Márciusi Front nevében Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter újabb kiáltványa konfirmálja a tavaszi téziseket.[26] Izgatás miatt pert indítanak ellenük.

Még áprilisban, a *Viharsarok* megjelenése miatt a budapesti királyi ügyészség nyomozást rendelt el izgatás, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen sajtó útján elkövetett vétség miatt. Féja lakásán házkutatást tartanak, a könyvet elkobozzák. Jobboldali sajtóhajsza követeli, hogy fosszák meg tanári állásától; ez meg is történik. A baloldal kiállt mellette, tiltakozott a kobzás és az ügyészi eljárás ellen. Csongrád és Békés megye, Szentes város bűnvádi feljelentést kezdeményezett a könyv miatt. 1937 májusában, majd szeptemberben megjelent a *Viharsarok* 2. és 3. kiadása, mindegyik ellen vádiratot adtak ki.

1937 szeptemberétől 1940. májusig: a Viharsarok-per időszaka. A budapesti királyi büntetőtörvényszék 1937-ben elítélte. 1938. szeptemberben a budapesti királyi ítélőtábla felmentette. 1939-ben a kúria a felmentő ítéletet megsemmisítve elítélte, kegyelmi kérvényét az ügyészség nem támogatta. 1940 májusában a kormányzó feltételesen elengedett szabadságbüntetés kegyelemben részesítette, büntetése újabb ítélet esetén végrehajtható.

Közben 1938. március 15-én közreadták a Márciusi Front kibővített programját, egyik készítője Féja Géza. A Márciusi Fronton belül ellentét alakul ki: politikai vagy irodalmi mozgalomként működjön-e tovább. Féja ez utóbbit támogatja, szembe kerül Kovács Imrével.

---

[26] *A Márciusi Front kiáltványa,* In Válasz, 1937. 11. sz., 697–700.

1938. június és 1939. június között a Kelet Népe társszerkesztője Szabó Pállal. *Építés* címmel közli programját. A folyóirat „biztosítani kívánja a népi gondolat európai színvonalát, magyar vérét és emberi tartalmát. Eleven kapcsolatot létesít a fiatal írónemzedék és a népi tömegek között. Kidolgozza a magyar társadalmi átalakulás terveit. Őrködik az irodalmi és a szellemi élet színvonala felett."[27] A cikk gazdasági, erkölcsi, politikai és kultúrnemzetről ír.

1937-ben szövődik kapcsolata Supka Magdolnával (1914–2005). 1938. április 25-én összeházasodnak. Felesége művészettörténész, Supka Géza leánya. 1941 októberétől már külön élnek, 1943. május 21-én hivatalosan is elváltak, de életük végéig „lélekben társak" maradtak. Levelezésük nemcsak kor-, hanem megható emberi dokumentum.[28]

1938-ban Féja egyik aláírója és aláírások gyűjtője az értelmiségiek és művészek tiltakozásának az első zsidótörvény ellen.

1939. januárban 300 paraszt delegátus jön Budapestre, Szabó Pál tízéves írói jubileumára, a *Néppel a népért* mozgalom zászlóbontására. Féja Géza az egyik szónok, irodalomról beszél. 1939-ben megjelenik *Dózsa György* című könyve.

Felfüggesztése, majd az iskolából való elbocsátása után 1939–1944 között a Magyarország belső munkatársai közé fogadta. A zsidótörvények miatt Gombaszögi Frida kényszerűen eladta a vállalatát az államnak, a Magyarország kormánypárti lett. Féja Teleki Pál politikai irányvonalát követte. Egyaránt támadta a nyilasokat és a szociáldemokrata, kommunista baloldalt. Német- és szovjetellenes. A háború kitörése, főként belépésünk után – a nyilasokat és kommunistákat kivéve – valamennyi ellenzéki erő visszafogottabb lett, s ahol lehetett, összezárt a kormánnyal. 1946. március 23-i kihallgatásán a békéscsabai politikai rendőrségen erről is vallott: „Alapvető meggyőződésem volt, hogy a német megszállást minden erőnkből el kell hárítanunk. Ugyanis szerencsétlen társadalmi szervezetünk és értelmiségünk idült német fertőzése folytán az országban mindig készen állott nem is egy politikai garnitúra, mely a fennálló kormányzatnál többet adott volna a németeknek, sőt: egész katonai és biológiai erőnket szállította volna. […] Nyilvánvaló volt tehát, hogy német megszállás esetén azonnal alakul a kormány, mely teljes mértékben kiszolgálja őket, s tartani lehetett attól is, főként a pillanatnyi nagy győzelmek idején, hogy a középosztály döntő többsége is a németek oldalára sodródik. Ezért tartottam szükségszerű rossznak ama kormányok létét, melyek egyelőre el tudták hárítani a német megszállást, s a magyar erő teljességét sem vetették harcba. […] Nem láttam más utat, mint azt, hogy a középen maradjunk, akkori politikai és társadalmi viszonyaink mérlege késztetett erre az álláspontra."[29]

Az első és második bécsi döntés után, illetve 1941-ben tudósítóként járta be a visszacsatolt országrészeket.[30] Ekkor találkozott újra néhai felesége családjával Csantavéren.

---

[27] Kelet Népe, 1938. VI., 322.

[28] *Lélekben társak. Supka Magdolna és Féja Géza levelezése 1937–1976*. Válogatta, összeállította, a jegyzeteket írta: Féja Endre. Nap Kiadó, Budapest, 2013.

[29] 1946. március 23-án hallgatták ki, a jegyzőkönyv dátuma április 5. HU BFL – XXV.2.b – 2454 – 1946 Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Népügyészség iratai. Büntető iratok ide egyesítve: 4894/1946.

[30] Ezeket a cikkeit Féja Endre gyűjtötte kötetbe. Ld. Féja Géza: *Visszacsatoltan*. *Szülőföldem, Felvidék*. Szerkesztette, utószó: Féja Endre, Szépírás és Felső-Magyarország Kiadó, Szolnok–Miskolc, 2007; Féja Géza *Tündérkert. (A visszacsatolás évei) Erdély emlékezete*. Szerkesztette: Féja Endre. Éghajlat Könyviadó, Budapest, 2011.

1939-ben megjelenik monográfiája Móricz Zsigmondról, 1942-ben a temetésén mond búcsúbeszédet. 1940. április–augusztus között népfőiskolai tervezeteket készít. 1941–1943 között Püski Sándor kiadja háromkötetes irodalomtörténetét, amelyen tanárnemzedékek nőnek fel.

1942. november 20–22-én részt vett és felszólalt a lillafüredi írói értekezleten.[31] Fájó emlékként idézte fel 1918 őszét, amikor „felelőtlen lelkek azt a végzetes jelszót dobták a nagybeteg ország légkörébe, hogy nem akarnak katonát látni." Az emberségességről, és meglepő módon a magyar nyelv oktatásáról beszélt, „megmaradásunkért hoztunk akkora áldozatokat, amekkorával más népek imperializmusokat építettek ki." Bessenyei György szövegét idézte. „Soha a magyar természet ragadozást nem mutatott. Nem kívánta szomszédainak országát elfoglalni és csak ezen célból velük háborúra kikelni. Verekedése majdnem mindig kénytelenségből esett. […] Örökké csendes tüzet viselt és amellett állandó erőt mutatott. Engedett, kegyelmezett, valahol arra kérték, és annak helyét látta. Soha vitézi indulat emberségének megvetéséig el nem tagadta. Győzelem kegyetlenné nem tette. Ki nála igazabb, emberségesebb, vitézebb?"

1943 augusztusában részt vett a szárszói konferencián, hozzá is szólt, de nem előadó, nincs végig jelen, a mozgalmon belül mintha perifériára sodródna.

1944. március 19., a német megszállás után a Magyarországban óvatosságból már csak névtelenül publikál, történelmi témájú, hazafias cikkeket. A nyilas puccs után elbocsájtják.

A Lakatos-kormány megalakítását követően, 1944 augusztusától a külügyminisztérium propagandisztikus akciót kezdett, összhangban a kiugrási szándékkal. Magyarország múltját, történelmének progresszív vonulatait, demokratikus hagyományait kívánták megismertetni az országgal hadban álló hatalmakkal. A legnagyobb titokban szervezett akcióba Féja Gézát is bevonták. 1944. október 3-án megbízást kapott egy Kossuth-tanulmányra és egy politikai olvasókönyv szerkesztésére, amely szemelvényekben ismertette volna a magyar haladás, főként a reformkor, 1848/49 és a XX. század nagy személyiségeinek életművét. 1944-ben elkészültek *Az igazi Kossuth Lajos* címmel tervezett könyv egyes fejezetei. Noha a külügyminisztérium propagandisztikus terveit „túlszárnyalták az események" (ahogy Féja írta a kézirathoz csatolt kis jegyzetében), tovább folytatta a munkát, Buda ostroma idején is – immár hangpróbaként, megszólalásra készülődve az új Magyarországon. 1945 februárjában levélben jelenti Püski Sándornak, hogy Kossuth könyve utolsó fejezete hiányzik, „egy újból száz lap kész." Maga a könyv 1987-ben jelent meg *Kossuth Lajos* címmel Féja Endre gondozásában a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

Féja Kossuth politikai örökségét a Kiutahiában[32] írt alkotmánytervben, az önkormányzatiságban és a Duna menti népek társulásáról szőtt elképzeléseiben látta.

1942-ben megjelent Öngyilkosság (Stefan Zweig) és Razzia „Mekkában" (úgynevezett „negresco") című és más cikkei miatt a baloldali, liberális, szocialista oldal anatéma alá vette, kiközösítésük végleges. 1945-ben Magyar irodalomszemlélet című brosúráját indexre tették. 1945. március elején Püski Sándor Békésre menekítette, de március 15-én (Németh László-

[31] A találkozó jegyzőkönyve Kristó Nagy István szerkesztésében és kiadásában, a Lukács György Alapítvány támogatásával jelent meg a Z-füzetek sorozatban *A lillafüredi írói értekezlet (1942 november) Jegyzőkönyv* címen, é. n. internet. Az összeállításban nem található Féja Géza felszólalása, a Történeti Hivatalban viszont fennmaradt. TH A-705, 2–10.

[32] Kütahya: Török város, tartományi székhely Nyugat-Anatóliában

val együtt) letartóztatták, átkísérték Békéscsabára, kihallgatták, s csak egy hét után engedték el. 1946. január 2-tól egészen 1949. február 9-ig tartott ellene a nyomozás és a népbírósági eljárás népellenes bűntett miatt, ekkor a vádat ejtették. Major Róbert miniszteri tanácsos szerint az illetékes körök nem akartak irodalmi vétségekből bűnügyet csinálni. Ugyanakkor kifejezésre juttatták azt is, hogy „nem volna kívánatos, ha akár az ifjúság, akár a felnőttek szellemi irányításában és nevelésében szerepe volna".[33] A „Viharsarok" (Békéscsaba, Békés megye) baloldali vezetői mellette álltak.

1945–1956 között kirekesztődött az irodalmi életből. Békéscsabán élt fiával együtt, aki 1949 őszén a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar nyelv és irodalom–muzeológia szakán kezdte meg tanulmányait, volt nevelőanyjánál, a Supka családnál lakott.

Féja elszakadt a családjától is. Útlevélhez nem juthatott, édesanyjával és Sára húgával csak 11 év után, 1955 karácsonyán találkozhatott újra Léván.

Ezekben az években névtelen cikkeket írt a Viharsarok című helyi lapban, amelyet Cseres Tibor szerkesztett. Ismeretterjesztő előadásokat is tartott. 1945. május 2-án megbízták a békéscsabai városi könyvtár szervezésével, népkönyvtárőr lett. A környék elhagyott kastélyainak állományát mentette, szállította be Békéscsabára. 1945–1952 között a városi könyvtár, 1952–1956 között pedig a Békés megyei könyvtár munkatársa. Supka Magdolnának és fiának írt leveleiből ismerjük mindennapjait. Sokat betegeskedett. Elterjedt, hogy lakhelyelhagyási tilalom alatt állt, valójában kezdettől sokfelé járt a megyében, az ötvenes években egyre többet utazhatott, Budapestre is könyvtárosi értekezletekre. Ezek az utak alkalmat adtak írótársaival való találkozásokra, őt is sokan meglátogatták Békéscsabán. Közben szüntelenül írt, főként tanulmányokat és naplószerűen verseket, az íróasztalfióknak. 1956-tól, a Magvető Kiadó megszületése után már a megjelenés reményében novellákat. A békéscsabai évek életanyagát azonban lényegében nem tudta irodalommá sűríteni. Tompa Kálmán, Jékely és Zelk Zoltán társaságában 1958. januárjában erről panaszkodott: „12 évig csináltam ezt a rémregényt, amit talán soha életemben nem fogok megírni, mert a 12 évem olyan rémes, hogy akárhogy csinálnám, írnám, csak rémregény lenne belőle."[34]

Illyés Gyula ezekben az években anyagilag is segítette. Emberségének, tisztességének szép bizonyítéka 1945. szeptember 11-én írt levele: „Egyet azonban lelkiismeretesen s a köztünk való viszony világossága érdekében meg kell mondanom. Mi szemben állottunk egymással. Nem ez a mai az ideje, hogy ezt boncolgassuk, és semmiképp sem én tehetem, veled, a pillanatnyilag védtelenebbel szemben. […] Amiben rendelkezésedre állhatok, a legnagyobb készséggel megteszem – a benned lévő értéknek akarok szolgálni vele. De kettőnk személy szerinti dolgairól halasszuk el az én mondandómat arra az időre, amidőn cselekvőképességünk teljesen egyforma lesz."[35]

1956 őszétől újra bekapcsolódhatott az irodalmi életbe. Szeptemberben az Írószövetség visszavette tagjai közé, októberben behívták a választmányba, a vöröskeresztes ügyekhez delegálták. A nemzeti felkelés mellé állt, ő szólalt meg elsőnek a magyar függetlenséget hirdető Békés megyei Szabadság rádióban. Mérsékelt, higgadt beszédét az adó október 31-én felvé-

---

[33] Egy azonosítatlan miniszteri tanácsos szakvéleménye, 1946. március. HU BFL – XXV.2.b – 2454 – 1946 Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Népügyészség iratai. Büntető iratok ide egyesítve: 4894/1946.

[34] Dr. Tompa Kálmán lakásának lehallgatása 1958. január 23-án. TH O-11803/12

[35] *Féja Géza levelezése*. i. m., 182.

telről sugározta; nyomtatásban is megjelent az Új Magyarország 1956. november 2-i számában. Október 31-én távollétében kinevezték a Petőfi Párt néven újjászerveződő Nemzeti Parasztpárt napilapja, az Új Magyarország főszerkesztőjének. Tagja lesz a párt írókból álló irányító testületének Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron társaságában.[36] Ő maga csak november 1-jén érkezett a fővárosba. Másnap a Magyar Írók Szövetsége taggyűlésén beválasztják a Forradalmi Bizottságba. „A taggyűlés üdvözli és lelkesen helyesli a november 1-jén este elhangzott miniszterelnöki nyilatkozatot: az ország semlegességének kikiáltását, mint a magyar írók régi vágyának teljesülését, a Varsói Szerződés felbontását és a kormánynak azt a kérését, hogy az ENSZ mostani ülése tárgyalja meg országunk helyzetét."[37]

A Magyar Írók Szövetsége 1956. december 2-án elnökségi ülésén véglegesítette és elfogadta Tamási Áron *Gond és Hitvallás* című fogalmazványát. Az utolsó simításokat egy bizottság végezte el, részt vett benne Benjámin László, Illyés Gyula, Féja Géza és – az erről jelentő ügynök emlékezete szerint – Németh László is. Állást foglaltak a forradalom mellett. A *Gond és Hitvallás*t december 28-án az Írók Közgyűlése vita nélkül elfogadta, 250-en szavaztak mellette, nyolcan ellene, öten tartózkodtak.

Féja a későbbiekben is részt vett az eseményekben. Ismerte Bibó kibontakozási javaslatát, segítette Püski Sándor szövetkezeti lapalapítási tervét, a Magyar Írás kiadóvállalkozást,[38] ő maga is gyűjtötte a támogatókat. A Bibó István elleni nyomozás során kihallgatták. A Történeti Hivatalban – főként Püski Sándor és dr. Tompa Kálmán lakás-lehallgatásából – nagy anyaga van. Megfigyelés alatt tartották, számolhatott azzal, hogy eljárás alá vonják.

1960-ig formálisan Békéscsabán maradt könyvtárosi állományban. 1957. január 1. és 1960. április 1. között fizetés nélküli alkotószabadságot kapott. 1960. április 1-jén lépett munkába a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban mint tudományos főmunkatárs. 1961. január 24-től nyugdíjas. Élete alkonyán fia családjával közös háztartásban élt Budán, a Szőlő utcai házgyári sávházban.

1957-ben, 14 év után újra könyve jelenhetett meg, a *Bresztováczy és az ördög* című elbeszéléskötet a Magvető Kiadónál. A novellák zöme 1956 előtt született.

1957-ben Bodnár György, a Magvető Kiadó irodalmi vezetője művei sorozatkiadásáról tájékoztatta. A megállapodás szerint 1958-ban évi két könyv megjelenésével indul a program. Novelláit sajtó alá rendezi, és a *Viharsarok* új kiadását készíti elő, átdolgozza irodalomtörténete első kötetét is. A sorozatos kiadásra és havi átalány szerzői jogdíjra kötött szerződését azonban felbontják, átdolgozott irodalomtörténete kiadását elutasítják. *A „népi" írókról* című MSZMP-állásfoglalás 1958-ban a mozgalom szélsőjobboldalához sorolja: „Féja, Sinka, Kodolányi stb. nem ismerték el morális felelősségüket a tragikus eseményekért, nem voltak képesek szembenézni saját hibáikkal, sőt néhányan – mint például Kodolányi is – a fiatal magyar demokráciát támadó írásokkal jelentkeztek a sajtóban. Ezzel Féja, Sinka és Kodolányi önmagukat szorították ki a felszabadulás után az erjedni kezdő demokratikus szellemi életből."[39]

---

[36] TH V-1503591956.

[37] Irodalmi Újság, 1956. november 2., 4.

[38] TH O-11803/5.

[39] *A „népi" írókról.* Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása, In Kortárs, 1958. 7. sz., 15.

A népi írói határozat „szabadulólevél" számára. Publikálhat, de a szélsőjobboldaliság priuszával. A Kortárs és az Új Írás közli az írásait, hamarosan a vidéki folyóiratok, az Új Forrás, a Tiszatáj, a Napjaink, az Alföld is.

Még Budapest ostroma idején kezdte írni *Bölcsődal* című életregényét.[40] Békéscsabán folytatta, 1957-ben Budapesten fejezte be, s 1958-ban meg is jelent, majd ugyancsak 1958-ban a *Viharsarok* 4. kiadása. Amikor nem írhatott, az „életéből csinált irodalmat."[41] „Orosházán nyitottuk meg Darvassal a könyvhetet, s Csabán volt a szállás. Enyém volt az éjszaka, bejártam a helyeket, ahol laktam, megállottam az ablakok alatt, melyek éjszakánként halkan és biztosan megnyíltak, miután három halkat koppintottam. Néha annyira megrázott bévül valami, hogy karomra fektettem fejem és a falnak dőltem. Asszonyok arca, teste villant, örömök és gyötrelmek íze támadt fel bévül, sajnáltam, hogy nem tudok zeneszerszámon játszani, és egy hegedű húrjain nem vallhatok a csöndes csabai éjszakákról."[42] Pedig vallott, vallott bizony, megírta a gótikus szent, Báth Mihály kóválygásait. Novelláskötete és életregénye indulatokat kavart. A város „kibeszélése" miatt Léva kiátkozta. Elhúzódó bírósági pör indult ellene, amely felmentéssel végződött. Az eseményeket sajtóvisszhang is követte. Békéscsaba is megharagudott rá,[43] csak élete végén és posztumusz bocsátott meg neki. Ugyancsak bajt gyűjtött a fejére a *Juhász Gyula rejtélye* című írása is,[44] amelyben Eőrsi-Tóth Júlia két könyve ürügyén Juhász Gyula Oidipusz-komplexusát sejtette. Irodalomtörténészek tiltakoztak és cáfolták „Féja Géza alantas női pletykákra alapított állításait."[45]

Az 1960-as években megjelennek történelmi tárgyú (*Kuruc idő,* 1962; *Csillagok vigyáznak,* 1968) és önéletrajzi (*Szabadcsapat,* 1965) regényei, valamint szociográfiái (*Sarjadás,* 1963; *Embert becsülő Őrség,* 1966). A mezőgazdasági szövetkezeti eszme híve, közel állt Fehér Lajos agrárpolitikájához. 1967-ben az *Arcok és vallomások* sorozatban kismonográfiát ad ki előző évben elhunyt barátjáról, Tamási Áronról.

Az 1970-es években kiteljesedik írói pályája. Tanulmánykötetei (*Lázadó alkonyat,* 1970; *Törzsek, hajtások,* 1978) esztétikai érzékét, a legújabb irodalom iránti fogékonyságát bizonyítják. Megírja legjobb, nagy sikert hozó regényét (*Visegrádi esték,* 1974), 1975-ben megjelenik a *Kráterarc* című verseskötete, 1976-ban a *Sűrű, kerek erdő* (elbeszélések).

1978. augusztus 14-én este 7 órakor a Kútvölgyi Kórházban hunyt el. Csák Gyula (1930–) író és Csohány Kálmán (1925–1980) grafikusművész búcsúztatta augusztus 23-án a Farkasréti temetőben. Feleségével, Farkas Gizellával közös sírban nyugszik a 25/I, N/A, 1, 66 sz. parcellában, amely 2002 óta védett.

---

[40] Egyik fejezete az életregény tervét jóval megelőzve keletkezett. Második házassága után feleségével Lévára látogattak, az út hatására született meg a *Dzsentri-polgári szertartás* című írása, amely a Kelet Népe 1938. októberi számában jelent meg.

[41] Balogh Ferentz: *Beszélgetés Féja Gézával,* In Békés megyei Népújság, 1975. december 25.

[42] *Halott évtized*, In Békés megyei Népújság, 1975. december 30.

[43] L. pl. Sándor Magda pamfletjét: *Czéda és az angyal*, In Békés megyei Népújság, 1958. március 19. 5–6.; Féja Géza: *Modellek lázadása*, *Lázadó alkonyat,* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 437–457.

[44] Kortárs, 1958. 2. sz., 250–256.

[45] Magyar László: *Féja nász a zavaron, és a londoni rádióban,* In Pest Megyei Hírlap,1958. március 20., 3.

Írói hagyatékát fia, Féja Endre gondozta 2019-ben bekövetkezett haláláig. Kiadta apja befejezetlen emlékezéseit. (*Lapszélre,* 1982).[46] Összeállította újságírói munkásságának nagy gyűjteményét (*Magyar haláltánc,* 1984). *Márciusi Front* címmel (2003) tematikus válogatást tett közzé. A hagyatékból került elő a *Kossuth Lajos* című történetpolitikai esszé (1987), *Féja Géza levelezése* (Nap kiadó, Budapest, 2003), *Lélekben társak. Supka Magdolna és Féja Géza levelezése* (2013). Apja javításai alapján sajtó alá rendezte a háromkötetes irodalomtörténet ún. „utolsó kéz" változatát is, de csak a halála után, 2019-ben jelent meg az Égtájak Kiadónál.

Féja Géza munkásságát életében és posztumusz is elismerték. 1936-ban elnyerte a székesfőváros Rákosi Jenő újságírói bizottsága díját. 1966-ban József Attila-díjat kapott. 1968-ban Kiváló Népművelő címmel tüntették ki. 1970-ben és 1975-ben megkapta a Munka Érdemrend Arany fokozatát. 2019 szeptemberétől *Magyar Örökség-díjazott,* laudációját Medvigy Endre tartotta.

Esztergom-tábor (ma Esztergom-Kertváros) Közösségi Háza 1987 szeptemberében felvette Féja Géza nevét (előtte Kultúrotthon, Kultúrház, illetve Ady Endre Filmszínház néven működött). Békéscsaba is megbocsátotta neki elbeszéléseit. Halálának 10. évfordulóján teret neveztek el róla. Portréja – Szalatnyay József festőművész alkotása – a Békés Megyei Könyvtárban található. 1989. augusztus 18-án Vésztő–Csolt Mágori monostor szoborparkban felavatták mellszobrát, Gáti Gábor szobrászművész alkotását. 1992. október 22-én Békéscsaba fehér márványtáblán örökítette meg a Szent István tér 3. számú ház falán, hogy „Féja Géza szózatával 1956. október 31-én ebben az épületben kezdte meg adásait a Békés Megyei Szabadság Rádió."

[46] „*Lapszélre* címmel – ami eszembe jut a múltamból – mozaikszerűen le-lejegyzem" – nyilatkozta az író halála előtt néhány évvel. Zimonyi Zoltán: *Kráterarc, vulkános élet. Beszélgetés a 75 éves Féja Gézával,* In Napjaink, 1975. 12. sz.

GOROVE ESZTER

Kőzáporban sellőt kutatni

DARVASI LÁSZLÓ: MAGYAR SELLŐ

Magvető Kiadó
Budapest, 2019
198 oldal, 3499 Ft

Repülnek a kövek. A kezek szinte soha nem láthatóak, ám Darvasi László *Magyar sellő* című regényében a köveket mégis hajítják valakik. Noha arctalanok, megbízottak, talán kényszerítettek is, és – mint a történetből kiderül – az is igaz, hogy nem olyan nehéz eltaláltból hajítóvá válni, vagy fordítva. A *Magyar sellő*t olvasni néhol éppoly gyomorbavágó, mintha magunk is ott állnak a kőzápor közepén. Túl ismerős, közel jön, még ha nagyon absztrakt és távoli is, miközben a végletekig feszíti az abszurd és kegyetlen helyzeteket.

A *Magyar sellő* helyszíne egy elképzelt német kisváros, ahol néhány központi szereplő történetén keresztül kapunk benyomást a város működéséről, a regnáló hatalom abszurd vonásairól és a polgárok kiszolgáltatottságáról. A regény alakjai egyszerű polgárok, de mindegyikük fenyegetettségben vagy megbélyegzettségben igyekszik túlélni a város mindennapjait.

A valaha szénégető, mindenki által bolondnak tartott Jonas a regény jelenében már inkább csak hullagödröket ás, és letépett körmei elárulják, hogy volt találkozása Jeremias Mozart tortúramesterrel. Jonas legidősebb fiát, Jakabot is gyakran látjuk, akit a sellő különösen vonz, és meg is van győződve arról, hogy megtalálta, végül apjához hasonlóan ő sem menekülhet a kínzókamra elől. Vagy éppen Korn mészáros tragédiájával (később pedig bosszújával) szembesülünk, akinek felesége a gróf ágyasa lesz, és Nacht kovács incidense sem éppen megnyugtató, mikor a hatalomnak való ellenállás egyetlen eszközeként saját testét kényszerül megcsonkítani. Eközben a hatalom oldaláról főként Henrik intéző beszédeiről olvashatunk, Livius Apolló fél- (és bot)fülű költő és Jeremias Mozart tortúramester működését láthatjuk. Fenyegetők és fenyegetettek állnak egymással szemben a könyvben, ahol mindvégig érezhető, hogy a szerepek közti határ nem is olyan éles – hiszen a regény egy pontján még a kődobálásokat levezénylő Henrik is válhat célponttá.

Darvasi nem is annyira egy történet elmondására vállalkozik, hanem sokkal inkább egy atmoszférát teremt meg, amely nyomasztó légkör a könyv minden sorát áthatja, és amelytől az olvasó ugyanúgy szabadulna, mint a kisváros polgárai. A fő konfliktus is szimbolikus: eltűnik egy Magyarországról a grófságba szállított sellő. A misztikus teremtés – melynek létezése is kétségbe vonható – annak a megfoghatatlan és megragadhatatlan, leginkább csak nyelvi szinten létező, de a diktatúrákban jól ismert fenoménnek a szimbólumává válik, amelynek létezéséről semmi bizonyos nem áll rendelkezésre a polgárok számára, mégis meghatározza a közbeszédet és a hatalom nyelvét is.

Az élő sellő illékonyságát és jelenlétének hiányát jól ellenpontozza a főtéren álló sellőszobor, egy vízköpő. Ezen a szobros főtéren tartja a polgárokhoz intézett beszédeit a gróf első embere Henrik. A vízköpő csobogása a beszéd idejére elnémul, kikapcsolják. Az elnémítás, szóhoz jutás és a szavak felhasználásának módja a regényben jelentős szerephez jut, a hatalom nyelvének megszólalásmódjai, illetve a hatalom által elnémított vagy elhallgattatott nyelv nemegyszer kerül középpontba. A szó ott van, ahol a hatalom van, a mások hangadásának a lehetőségét pedig mindenkor kontroll alatt tartja – s ez alól még a kínzás sem kivétel, hiszen az ordítás is a tortúramester mozdulatai révén hangzik fel.

A polgárok (és az olvasó) szemében a hatalom Henrik intézőn keresztül testesül meg, és a téren elmondott beszédei, valamint váratlan látogatásai révén válik hozzáférhetővé. Henrikről a következő rövid jellemzést kapjuk:

> „A gróf intézőjét Henriknek hívták.
> Henrik intéző úr.
> Szeret öltözni, kedveli a csipkét.
> Kőarca van.

[…] A Henrik név az emberi nagyságot idézte, uralkodást és birtokot jelentett, és ki ne szeretne magának, kinek ne dagadna büszkén a keble, ha efféle megszólítások révén, minthogy:

> Henrikem,
> Henrik barátom,
> Henrik fiam,
> lenne jelen a világ csapongó forgatagában.
> A név tehát hatalmat jelentett." (14)

A Henrik név egyszerre jelent tehát felhatalmazást és ugyanakkor végtelen személytelenséget, amely a fenti jellemzésben a kőarccal válik leírhatóvá. Nem az a fontos, hogy ki áll a Henrik név mögött, hanem a Henrik elnevezéssel járó pozíció látható itt, ami a kemény, határozott, de mozdulatlan, embertelen kőarccal párosul. Az, hogy az intéző személye mennyire lényegtelen, milyen könnyen lecserélhető, és hogy mit is jelent a regényben a név és a hatalom közti egyenlőség, akkor válik igazán világossá, amikor Korn mészáros feleségéért bosszúból megvakítja Henriket, és helyébe kénytelen a gróf egy másik intézőt keresni, akit ugyancsak Henriknek neveznek. Henrik tehát volt és lesz, üres alak, akiknek tartalmát csak a regnáló hatalom adja.

Arctalanságánál azonban az elhangzó szavai jobban érintik a város lakóit, Henrik intéző beszédei pedig a kiszámíthatatlanság, elrejtés, tagadás, abszurditás jegyeiből állnak össze, mely néha azt jelenti, hogy szárazságban örvendezni kell a lehullt esőnek, máskor meg az

esőzés közepette kell a ragyogó napot dicsérnie népnek – és természetesen kockázatot vállal, aki nem ezt teszi (21–22).

A szavak és különösen a hatalomnál lévő szavak működésmódjáról a regény éppen Henrik azon beszéde kapcsán árul el a legtöbbet, amit a sellő eltűnése okán intéz a polgárokhoz:

> „Arról nem beszélt, hogy a grófság határában az a kurva dög elszökött.
> Arról beszélt, hogy
> *miféle csoda a szavak jövése-menése, áramlása, hullámzása, patakcsobogása!*
> Szépen beszélt a kissé sápadt Henrik intéző úr, már-már Livius Apollo művészetét idézte!
> Az ember egyik legnagyobb találmánya
> *a kerék, a piszkafa és a kötelességtudat mellett,*
> hogy szavakkal szólhat a másikhoz, a szavait megválogathatja, színezheti, forgathatja, párosíthatja, rendezheti, röptetheti, vagy mint magokat elvetheti.
> A beszéd híd két ember között." (26–27)

A szavak tehát a hatalom gyakorlásának eszközeként jelennek meg, a nyelv formálható, átírható és néha semmitmondóbb a csöndnél. Ugyanakkor a nyelvi kijelentésekkel a másik testi épségét, puszta létezését is fenyegetni lehet. Nem véletlen, hogy Jeremias Mozart tortúramester saját tevékenységére költészetként utal. Ahogy a nyelvi kijelentések formálhatók, Jeremias Mozart úgy alakítja a testeket, a másik teste anyagként vagy hangszerként is feltűnik kezei között – a másik ember hangadását is uralja a kínzás során:

> „Amikor egy kevésbé pallérozott elméjű paraszt elszellentette magát, az inzultus nem járt különösebb fölfordulással, egy efféle faragatlan alakot könnyen ki lehetett emelni a csoportosulásból. Ki is emelték, mint a halacskát. Úgyhogy ez az illető hamar közelebbi ismeretséget kötött Jeremiás Mozart művészetével, aki különben titokban verseket írt, jóllehet zenét semmiképp nem szerzett, bár erről némely görögöknek vagy északi bölcselőknek árnyaltabb lehetett volna a véleményük. Nem ért a zenéhez az emberek többsége, mégis tud zenélni. Hát nem zene az is, ha mérhetetlen fájdalmában fogait csikorgatja és a világ végéig elordít az ember?" (23)

A nyelv formálása és a test formálása így minduntalan párhuzamba kerül a regény folyamán, noha úgy tűnik, hogy a nyelv növekszik, minél többet akar elrejteni vagy tagadni, annál cirádásabb, dagályosabb lesz, míg a test a csonkolások által fogyatkozik.

Ezen a ponton érdemes kitérni a regény nyelvére is, a *Magyar sellő* nyelvezete ugyanis egyszerre profán és költői, szikár és körülményeskedő, vagy alkalomadtán egyszerűen csak trágár, miközben dolgoznak benne a Kleist-szöveghatások (tudvalevő, hogy Kleist átiratokból formálódott végül a könyv regénnyé). Az ismétlés és a cirkuláció rendkívül erős szervezőelemnek tűnik, Henrik újra és újra kiáll a nép elé, Jeremiás Mozartnak mindig akad kit kínozni, Korn feleségének is minduntalan meg kell jelennie a grófnál, és a gróf úr alfelét is „illetnie" kell valakinek időről időre – a hatalmon lévőt az ismétlődő nyelv és gyakorlatok tudják legitimálni és megszokottá tenni az abszurdumot.

A „seggnyalás" mint a gróf előtti hódolat, alázat és alávetettség kifejezése visszatérő eseménye a szövegnek, melyről az olvasó az első pillanatban hajlamos azt gondolni, hogy átvitt

értelemben értelmezendő, ám szó szerinti jelentése mindinkább működésbe lép. Darvasi szövegének szarkazmusa, abszurd vonásai talán a seggnyalás rítusa kapcsán érhetők leginkább tetten – de kiemelendő az az egyszeri eset is, mikor „szarládikát" szögelnek az egyik alattvaló fejéhez –, a bizarr szokás egyszerre világít rá hatalom végtelenül elnyomó, megalázó, ugyanakkor rendkívül primitív természetére. Nem utolsó sorban az is fontos, hogy az alattvaló az uralkodó arcát ebben a helyzetben sem pillanthatja meg.

A hatalom tehát arctalan Darvasi könyvében – a gróf éppen annyira tűnik az olvasó számára is távolinak, mint a regény szereplőinek, csupán a fenyegetettség érzésében lehet közeli –, ám az arctalanság motívuma nem csak a hatalmat képviselőkkel kapcsolatban jelenik meg. Az arcokról általában keveset tudunk meg a szövegből, mimikákról, arcformákról, szemszínekről nem kapunk tájékoztatást. Az is szembetűnő, hogy inkább csak testrészekről olvashatunk, ezekkel is a csonkított formában (Nacht kovács kivágja saját nyelvét, Korn mészáros kinyomja Henrik szemét – és mind a nyelv, mind pedig a szemek kis csomagokban a hatalom képviselőinek kezeibe jutnak). Mindeközben nem feledendő, hogy a sellőnek is az egyik legfontosabb tulajdonsága, ami hozzáférhetetlenségét tovább növeli, hogy nincs arca.

Az arctalanság és hozzáférhetetlenség révén a sellő idea marad, Jakab tóparti merengéseiben pedig ennek az ideának a megvont arca érzékletesen jelenik meg: „Gyakran üldögélt a tavacska partján, és újabban gyakran keresett a kicsiny, csapongó hullámaiban, a fodros fecsegésében egy olyan arcot, ami voltaképpen nem is volt, tudta ezt, jól tudta, hogy egy nincsenarc után kutakodik, amit elgondolása szerint mégis meg lehetetett találni valamiképpen." (58) Az idézett mondatban szembetűnő, hogy a tó is a „fecsegésben" rejti el a sellőt, a beszéd a regényben szinte minden esetben a megismerés ellenében hat – még ha a megismerni kívántat is éppen csak a sellő szó teremti meg. Jakab pedig megérti, hogy diktatúrában élni tulajdonképpen az örökös bizonytalanságot jelenti, ahol nincsen biztosíték vagy jó stratégia a túlélésre, hiszen „[a mozdulatok] se különbek, mint a szó, a jelentésük éppen az ellenkezője lehet, mint amit mutatnak máskülönben" (58–59).

Darvasi László regénye három, a könyv nyelvi felépítettségét jól megalapozó mottóval kezdődik (Kleist, Örkény-idézet és az oratórium definíciója), amelyek közül a kötet végén az oratórium lexikoni meghatározása, az imahely kerül bővebben kifejtésre: „Az oratórium az, hogy marad valamennyi híja, de azért meg van csinálva, valami csöndes kis helyre visszük az egészet. Betesszük a mindet egy kicsiny szobába. Teremtés. Bazmeg, kisfiam, az a teremtés, hogy mindig lehet az embernek egy szobája, ahol azért imádkozhat, hogy ne úgy legyen, ahogy pedig van." (188)

A *Magyar sellő* sokáig az olvasóval marad, a könyv atmoszférája nehezen engedi el a befogadót, bár az utolsó lapok olvasása után a föld alól kimászó Jonasszal együtt könnyebbülünk meg, hiszen még azt is túl lehet élni, ha élve eltemetnek. A minduntalan záporozó kövek fenyegető jelenléte, a sehol nincs sellő utáni kutakodás és az imahely iránti vágy, ahol a szó nem az elnyomás része, hanem a kiszakadás és egy másik, túlélhető valóság teremtésének vágyáé, azonban mind arra utaló jel, hogy a túlélés csak időleges lehet.

DECZKI SAROLTA

Gyilkos fajta

BABARCZY ESZTER: A MÉRGEZETT NŐ

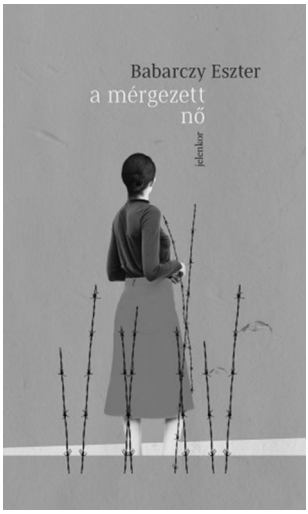

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2019
251 oldal, 2999 Ft

Az utóbbi évek egyik legmegosztóbb kötete *A mérgezett nő*. Noha a kritikusok általában inkább pozitívan nyilatkoznak róla (bár sokan fenntartásokkal), az olvasók egy része már korántsem ennyire lelkes, bár úgy tűnik, más az, amit nem szeretnek. A szakmabelieknek a szövegek megformálásával van általában problémájuk, az olvasóknak pedig jobbára a téma idegen. Erre azért is fontos felfigyelni, mert ezek szerint rosszul gondolhattuk azt, hogy a női test, a női tapasztalat regisztereinek leírása már nem képes komolyabb ellenérzéseket kiváltani.

Holott az ember azt gondolná, hogy ezek a témák már inkább a kortárs irodalom fősodrába tartoznak, hiszen az *Éjszakai állatkert* és a *Szomjas oázis* című antológiák óta jócskán megnőtt azoknak az irodalmi műveknek a száma, melyekben a női létezés olyan oldalai mutatkoznak meg, melyekről azelőtt nem volt szokás írni. Sőt, manapság inkább az jelent gondot, hogy a „női irodalom" skatulyává vált, és már kevésbé vonja magára a kortárs irodalmi ügyekben tájékozottabb olvasó figyelmét, ha még egy, ide sorolható könyv jelenik meg. Ha ez nem is annyira, Babarczy Eszter neve azért felkeltheti az érdeklődést, hiszen a hazai köz- és irodalmi élet ismert figurájáról van szó, akinek ez az első szépirodalmi kötete. Melynek egyes darabjaival már találkozhattunk máshol, akár a már említett antológiákban.

22 hosszabb-rövidebb novellát olvashatunk a kötetben, és mindegyiknek egy nő a főszereplője – akár kislány, akár idősebb asszony. Ahogyan haladunk a kötet elejétől a végéig, arra lehetünk figyelmesek, hogy egy életív rajzolódik ki: az első novellák főszereplője kislány volt, míg az utolsókban már egy idősebb, bölcsebb nő szólal meg. Akár folytonosságot is tételezhetnénk a novellák között, ám ennek első látásra ellentmond az, hogy a szövegek hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyben szólalnak meg, valamint formailag is mutatnak némi változatosságot. Ezt azonban

magyarázhatja az, hogy az adott élettapasztalat leírására éppen melyik szám és személy, illetve forma látszott a legalkalmasabbnak.

A kötet fogadtatását jellemző megosztottság abban is tetten érhető, hogy az olvasók másmás novellára mondták, hogy gyengébbnek tartják, kihagyták volna, és mást tartottak kiválónak. (A minta nem reprezentatív, a saját ismeretségi körömre hivatkozom, illetve az ÉS kvartett facebook-oldalán kommentáló olvasókra.) Abban azonban mintha konszenzus lenne, hogy egyenetlen kötetről van szó – bár elég nehéz olyan novelláskötetet találni, melynek minden darabja kiváló lenne. Mindezzel együtt én is úgy gondolom, hogy érdemes lett volna szigorúbban válogatni.

Nekem a címadó, *A mérgezett nő* című novellával is voltak problémáim – noha mások pedig éppen ezt tartották remeknek, és kétségtelen, hogy vannak benne nagyon erős mondatok (ez a kettősség egyébként más novellákra is jellemző). A szöveg eleje afféle életkatalógus, mely felsorolja, hogy az elvárások szerint mi mindennek kell helyet kapnia egy nő életében, és ezek megvoltak-e. Meg. Frappáns és szellemes megoldás, de a „kispuncis" és a „pemzlifejű" szavak majdnem annyira modorosak, mint a „pocaklakó". Ugyanakkor ebben a novellában van szó arról, hogy programok futnak bennünk, és azt is itt olvassuk, hogy „mifelénk úgy tudták, a nő szenvedő szerkezet" (229). Mindkét megállapítás rendkívül fontos az egész kötet vonatkozásában, hiszen a 22 novella akár ennek a két tételmondatnak az illusztrációjaként is olvasható.

A program már egészen korán elkezd futni a „kispuncisban". Az első, *Nagymama* című novellában megjelennek a női felmenők, akik közül jelen esetben a címszereplő az, akinek erőteljes hatása van unokája programjára. A nagyi ugyanis elégedetlen a kislánnyal, és ezt nem átallja a tudomására hozni, azt mondja, „nehéz ember vagy, és az is leszel", „nem a mi fajtánk", hanem valamilyen „gyilkos fajta" (6). A kislány nem érti a nagymamát, és nem érti annak szavait: mit jelent az, hogy „fajta", és mit jelent az, hogy „gyilkos". Azt érzi, hogy ezek a szavak meghatározzák őt, de nem érti, hogyan, és ki lesz ő ezen szavak által. Tanulja a nyelvet, a felnőttek nyelvét, próbálja felfejteni a szavak és a dolgok közötti kapcsolatot, de közben világosan érzi, hogy ez a nyelv kényszerítő erő számára; belekényszeríti a szimbolikus rendbe, melyben világos szabályok vannak arra, hogyan kell nőnek lenni. Később is ódzkodik egyes szavaktól, kismamaként írja, hogy a „fejés" szót különösen rémesnek találja – ahogyan egyébként a *Világló részletek* gyerek-elbeszélője is, aki az anyatejgyűjtő állomásra igyekszik a dajkával, és el is ájul, annyira sokkolja ugyanez a szó.

A következő, *Nyaralás* című novellában például azt hiszi a főszereplő, immár nagyobb lány, hogy fogyókúrázni kell. És azért hiszi ezt, mert az egyik tanárnője a barokk alkatúak közé sorolta be, vagyis ismét arról van szó, hogy belekényszerítették egy kategóriába, amelyből megpróbálja szabályosan kiéheztetni magát. Az *Itáliai utazás* című novellában pedig arra kell rádöbbennie, hogy amikor az olasz férfi azt ígéri, hogy „no sex", az valójában azt jelenti, hogy a nő szexuális prédává válik.

Míg *A levél* című novella kamasz lánya elszökni igyekszik a családja elől, addig *A pokol* immár érett asszonya inkább kapaszkodik a maga szűkös kis univerzumába. Megvannak a bejárt útvonalai; azok az üzletek, melyekben akciósan juthat hozzá olyan dolgokhoz, melyekre voltaképpen semmi szüksége nincsen – hacsak a szerzés irracionális belső szükségletét nem számítjuk. A felnőtt nő életében már egyre szűkülnek a terek, amit már *Az alagút* című szöveg is jelez, amelyben a nő egy drogos utazáson vesz részt, és közben teljesen kiszolgálta-

tott. De a helyszínek között szerepel a zárt osztály, a szülőszoba, a lakás, melyből immár a nő egyetemista nagyfia fog kirepülni a szabadságba, míg az anya otthon marad autoagresszív késztetéseivel.

A kötet egyik vezérmotívuma az anyával való kapcsolat. Az anya haldoklása, az anya halála, azok a hónapok, melyeket a két nő azzal töltött, hogy megtervezzék, hogyan távozik az életből az idősebb a lánya segítségével. A *Mell-blog* című darabban párhuzamosan fut két cselekménynszál: az egyikben a lánynak gyereke születik, melléből tej fakad, és szoptatja a gyereket, a másikban pedig az anyának már levették a mellét. Könyörtelenül futnak a programok.

Babarczy Eszter tömör, gazdaságos mondatokban fogalmaz, a nyelve sűrű és szép. Nagyon jól ért az atmoszférateremtéshez is, amikor látszólag az eseményekhez nem kötődő dolgokra irányítja a figyelmet. Mint amikor a görög úton el akar szökni a lány a szüleitől, és a városka egy szegletében „talált egy csillámpala követ, azt forgatta a kezében, hogyan mutatja magát a ragyogásban" (39). Vagy amikor *Az alagút* címűben ezt olvassuk: „nézem, ahogy a padlószőnyegen elpattan és felszívódik három csepp víz" (56). Néhol pedig az esszéista szólal meg a kötetben, mint *Az erőszak nyelve* című darabban: „Az erőszak önismeret. Meg kell ismerni, aki vagyok. Így tudhatom magamról, amire nincs már nyelv…" (52).

Nemcsak azért fontos kötet ez, mert valami újat mond a női létezésről, testről és tapasztalatokról, hiszen erről elég sokat beszéltek az utóbbi időszakban – bár az kétségtelen, hogy nem pont ezekről, és főleg nem így. Ilyen erős, súlyos, jól adagolt iróniával ellenpontozott nyelven. Olyan nyelven, melyből finoman felsejlik a teoretikus Babarczy tudása is. Érdemes ráhagyatkozni erre a nyelvre, mely megpróbája újrateremteni a szavak és a dolgok közötti kapcsolatot.

ANTAL NIKOLETT

Béka a forró(sodó) vízben

JULIA BOYD: SZÖRNYETEG VAGY PÉLDAKÉP? KORABELI UTAZÓK A NÁCIK NÉMETORSZÁGÁRÓL

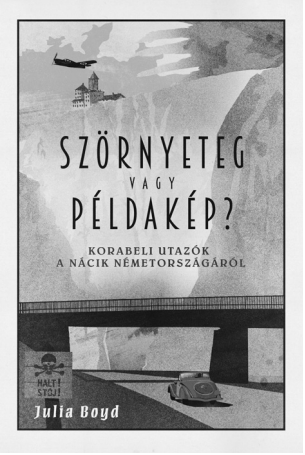

Személyes Történelem
Budapest, 2019
440 oldal, 5490 Ft

Julia Boyd *Szörnyeteg vagy példakép? Korabeli utazók a nácik Németországáról* című, sok tekintetben monumentális munkája zavart kelt, zavarba ejt. Ahogyan a cím és alcím együttese már jó előre viszonylag pontosan körülhatárolhatóan mutatja, olyan útiiratokat, naplókat olvashatunk, melyek közvetlenül a náci hatalomátvétel előtti és utáni Németországot mutatják be az odautazók szemszögéből. Ami a cím és alcím együtteséből nem látszik, hogy kik is ezek az utazók pontosan, s ebben áll a könyv egyik legdöbbenetesebb eleme. A másik alapkérdése, ami első pillantásra reflektálatlan marad – ebben a reflektálatlanságban is számos kérdésre irányítva rá a figyelmet –, hogy ki is írja a történetet valójában, miközben végig Julia Boyd nézőpontja tolul előtérbe, azzal a jelentékeny kiegészítéssel, hogy a történetéhez asszisztálnak az általa gyűjtött és válogatott, tetszés szerint szerkesztett szövegek. Azok a szövegek ráadásul, melyek megítélése a máról nézve a kollektív egyetértés, társadalmi konszenzus alá esnek. Evidens, már-már banális a distanciára való hivatkozás, mely a megírt kor és annak a máról és a történelemből, történettudományokból tudott és ismert megítélése között tátong. Éppen ezért kell jócskán továbblépnünk, s azon gondolkodni és úgy olvasni a *Szörnyeteg vagy példakép?*-et, hogy mit ad hozzá, olykor egészen félelmetesen és kísértetiesen a mához, a mindennapok történelméhez és azok reflektáltabb olvasatához.

Julia Boyd hatalmas munkát végzett el: a világ számos könyv- és levéltárából, magánkönyvtárakból gyűjtötte össze legnagyobb mértékben a brit arisztokrácia naplóbejegyzéseit, útirajzait, leírásait egészen a weimari köztársaságtól, Friedrich Ebert hatalomra kerülésétől a müncheni sörpuccson át Hindenburgig, majd a német politika jobbratolódásáig, Hitler hatalomra jutásáig, a berlini olimpián át a második világháborúig és végül Hitler haláláig. Boyd rendkívüli részletességgel és érzékletességgel ábrázolja és bontja ki a cím-

ben feltett kérdése esszenciáját: döbbenetes módon szinte az utolsó pillanatig számos előkelőség, a brit arisztokrácia, illetve politikai elit tagjai tartottak ki amellett, hogy Hitler politikája hatékony, a háború elkerülésére törekszik, s akárhogyan is, de országa felemelkedését akarja a kommunista elnyomás után. Boyd művében Hitler és a náci vezetés megítélését illetően kevés az árnyalat, szinte egytől egyig olyan példákat hoz, melyek túlnyomó többségükben egyértelműen Hitler mellett vagy Hitler totális gyűlöletével írhatók le, a skála két végén, s nem a skála két vége között mozognak. Boyd ennek következtében felkavaróan szembesíti olvasóit a kérdéssel, mit tettünk volna az adott helyzetben, az adott körülmények között. Afroamerikai, olimpiai bajnok atlétaként milyen ítélet jár egy olyan vezetésnek, mely az olimpiai játékok idejére minden antiszemita és rasszista propagandát félretesz, a láthatóság teréből a csíráját is eltörli, hogy ugyanezen atléta jelenlétével, az országba való beutazásával legitimálja önnön hatalmát. És milyen ítélet jár annak a politikai vezetőnek, aki rajongásig köteleződik el Bayreuth és Wagner, ezzel együtt az egész család mellett, de teszi mindezt azért, hogy a nemzeti mítoszokra építkezve önmaga mítoszát építse mindenek fölé. S végül, de nem utolsósorban milyen ítélet jár annak a politikai vezetésnek, amelyiknek szinte legfontosabb motivációját a britek elismerése utáni megrögzött ácsingózás adja, amiért éppen csak a másik és a másság véleményének elfogadása jelent túl nagy árat. És mindössze egyetlen példát kiemelve, amiben hátborzongató elemként ott van a megértésre való teljes képtelenség azzal kapcsolatosan, hogy a brit vezetés hogyan és miért nem képes parancsolni saját nemzeti médiumainak.

A fent feltett kérdésekre mindennél egyértelműbb a válasz; Boyd mégis sokszor határhelyzeteket ábrázol, sarokba szorít minket. Mint egy reenactment: újrajátszat olvasóival klasszikus panoptikum-helyzeteket, a teljes kép vagy az objektív nézőpont és távolság soha nem létező egységének problémakörét. A kronológia megtartása bár kézenfekvőnek tűnhet, mégis pontos és koncepciózus, ezzel érzékelteti, hogy mindannyian békák vagyunk, akiket szépen lassan, az egyre forrósodó vízben főznek meg végérvényesen. Az időben előre haladva tisztul a látás, tisztul a kép, ám még ekkor sem múlik sokak rajongása. Ha már nem is Hitlerért, akkor magáért Németországért, miközben ebben a játszmában a puszta jelenlét legitimál: amíg ugyanis a demokratikus Nagy-Britannia vezető tagjai a Führer társaságát élvezik, ki mondhatná, hogy a Harmadik Birodalom diktatórikus mindennapjait éli a világ. S a Boyd által teremtett bizonytalan beszédpozíciónál volt-e, lehetett-e világosabb a 30-as évek Németországában s a róla szóló nemzetközi diskurzusban. S itt jön kérdés, itt kell tovább lépnünk eggyel: van-e, lehet-e ítélet a homályos látással és a vaksággal vagy tettetett vaksággal szemben, s hol van az a vágyott garancia, amelyik megment minket újbóli hibáinktól. Ha túlzó mondataim megengednék a kollektív bűnösség nem helytálló és nem helyénvaló elméletét, akkor hibát követek el. Ez Boyd könyvének és koncepciójának fontos alappillére: az archivárius, maga a szerző, filológiai pontossággal törekszik névvel, dátummal, sok esetben kontextusba helyezéssel ellátni beillesztett és idézett megszólalásait, megszólalóit. Boyd ezzel a lépéssel (mely éppen ellentétes a nácik barbárságához képest az általuk elpusztított áldozatok elszemélytelenítésében, a sajátos jegyektől való megfosztásban) hozzárendelhetővé, egyénivé tesz, bystanderek sokaságát emeli ki a névtelenségből. Boyd felkutatja, gyűjti, válogatja és rendezi az anyagát – a nácik szisztematikus, óraműpontossággal működő módszerét éppen ellenük fordítja.

Boyd műve közönségsiker, és ez nem véletlen, ennek a kategóriának minden előnyét és hátrányát is magában hordozza. Az utolsó lap elolvasása után is nehéz elfogadni a szerkesztés önkényességével kapcsolatos reflexió teljes hiányát, miközben a fejezetek kronologikus és tematikus egymásra épülése egy világos, jól követhető, a döbbenet erejével ható munkát eredményez. A kérdések sokasága marad utána, miközben e kérdőjelek intő- és felkiáltójelekké egyenesednek a ma politikai és közéleti világában.

(Miholics Gábor és dr. Soós Gábor fordítása)

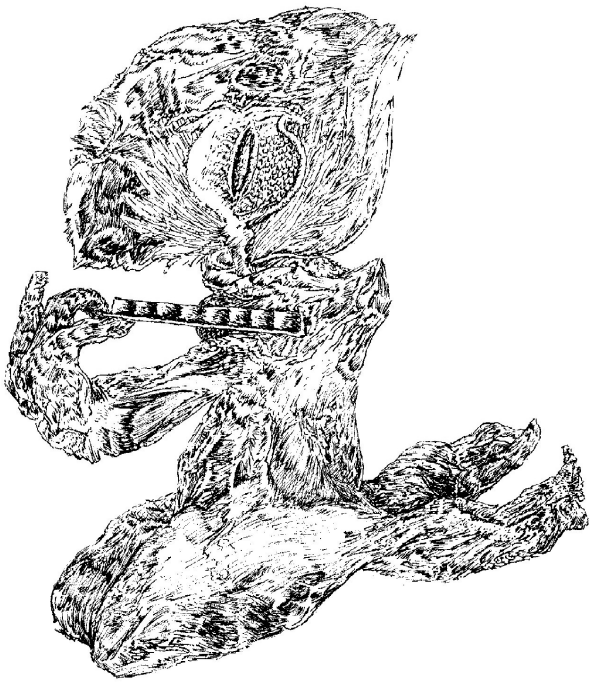

SZABÓ GÁBOR

Egy abszurd antológiáról

ZOLTÁN GÁBOR: SZÉP VERSEK 1944

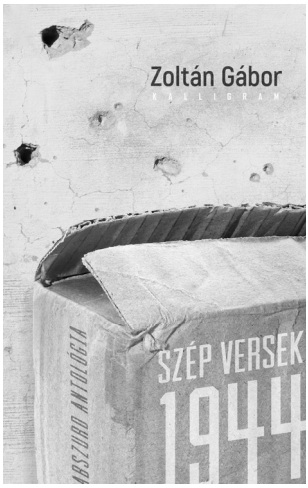

Pesti Kalligram
Budapest, 2020
368 oldal, 3990 Ft

Zoltán Gábor harmadik könyve ugyanannak a történeti korszaknak egy újabb szeletét teszi írásának tárgyává, amelyet más-más módon és optikával vizsgált már az *Orgia* és a *Szomszéd* című műveiben is. Míg az *Orgia* dokufikciója az identitás, a személyes autonómia fokozatos elvesztésének apró határátlépésein keresztül érzékeltette az önfeladás mechanizmusait, a „belekeveredés" szinte észrevétlen folyamatát a Szálasi-éra kollektív tébolyában, addig a *Szomszéd* a morális határátlépések egy másik aspektusát, a szolidaritás eltűnését, a kirekesztés és ellenségképek kreálásának társadalmi gyakorlatát mutatja be. A *Szép versek 1944* a címben szereplő évszám lírai terméséből válogat, kommentárokkal, rövid szerzői életrajzokkal, elemzésekkel egészítve ki az – alcím szerinti műfajmeghatározást ismételve – *abszurd antológia* lapjait. A kötet sokszorosan és jelzett módon kapcsolódik elsősorban a 2018-as műhöz, de tágabb értelemben legalább ennyire az *Orgiá*hoz is. A *Szomszéd* egy fejezete ugyanis már eljátszott azzal az ötlettel, hogy mennyire érdekes lenne összeállítani egy antológiát az 1944-es év versterméséből, és mutatóba meg is idéz néhány részletet Weöres, Erdélyi József, Mécs László és mások költeményeiből – e szerzők természetesen helyet kapnak a mostanra összeállt *Szép versek* című kötetben. A szöveg egyébként is felhívja a figyelmet az előző műhöz fűződő kapcsolatára, előfordul, hogy az összefüggések érzékelését elősegítő lapszéli marginália utasít például a *Szomszéd* megfelelő oldalszámához. Ám e jelzett kapcsolódásokon túl egy mélyebb közösség is fellelhető mindhárom könyv mélyén, mégpedig egy ismeretelméleti vagy szellemtörténeti irányultságú szándék. Tudniillik annak feltérképezése, milyen társadalmi, kulturális, ideológiai, nyelvi és

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

mentalitástörténeti mozzanatok, mechanizmusok összjátéka tette lehetővé a háború utolsó éveinek rémségeit, illetve hogyan volt lehetséges, hogy a lakosság egy jelentős része mindezt részint természetesnek, részint pedig kifejezetten üdvözítőnek tekintette.

Míg Starobinski lenyűgöző kötete, az *1789* az „értelem jelképeit" elemezte, Zoltán Gábor *1944*-e viszont épp a felvilágosodás visszavonásának, az értelem eltűnésének szimbolikus pillanatát próbálja megragadni.

A *Szép versek 1944* reprezentatív, illetve kevéssé vagy egyáltalán nem ismert költők egykorú műveinek áttekintésével tár elő egy olyan kulturális tablót, amely nem csupán az 1944-es év irodalmi dokumentumaként, de a társadalomban zajló ideológiai, pszichológiai folyamatok anamnéziseként is olvasható. Az irodalom itt egyszerre mutatja magát a társadalom mentális, ideológiai szerkezetének *tünet*eként, és annak befolyásolására alkalmas *eszköz*eként is. Zoltán Gábor szubjektív versgyűjteménye a kulturális és hatalmi-politikai mezők összjátékán keresztül alapvető, *a nyelvben tetten érhető* etikai viszonyulásokat kíván illusztrálni, s ebben az értelemben mind az *Orgia,* mind pedig a *Szomszéd* háttérdíszleteként látható. Felvillantja ugyanis azt a nyelvi-kulturális közeget, metaforakészletet, a kimondás lehetőségeinek azt a fogalmi tárházát, amely mintegy lehetővé tette és legitimálta mindazt, amiről az említett két regény beszámolt. A versantológia az 1944-es év kitüntetett történelmi pillanatának indexe, amennyiben rögzíti, hogyan rendezi el a művészi nyelv a korszak történelmi tapasztalatait, hogyan válnak bizonyos fogalmak – „Isten", „zsidó", „nemzet", „háború", „keresztény" stb. – ideológiai küzdelmek tárgyává és részévé is egyben, illetve hogyan sajátítja ki, s használja mindezt a társadalmi tudat, illetve a személyes gondolkodás és cselekvés befolyásolására a hatalmi gépezet. Hiszen az eseményeket aktuálisan megélő, feldolgozó és alakító „én" minden esetben már előzetesen formált, többek közt éppen a nyelvi szocializációnak köszönhetően.

Az új mű több mint száz költőtől idéz versrészleteket, a tankönyvi anyaggá nemesedett alkotók mellett rengeteg alig vagy egyáltalán nem ismert név reprezentálja a korszak lírai termését. Az amatőr vagy épp némi tehetséggel is megáldott kurzusszerzők nagy számú szerepeltetése az eddigieken túl is világossá teszi, hogy a könyv nem elsősorban esztétikai szempontokat mérlegelve állítja össze az év lírai tablóját, hanem a költeményeket dokumentumként kezelve azok ideológiai közvetítettségét mutatja be. Ebből aztán több dolog is következik a kötet megformáltságát illetően.

Az első az, hogy a versek, versrészletek – nemcsak a fűzfapoéták, de a mainstream szerzők írásai is – alapvetően olyan tartalmi elemzések keretei közé szorulnak, amelyek elsősorban az „üzenet" és az ideologikus jelentés kihámozására koncentrálnak. Ez a módszer nyilvánvalóan reduktív, célzatos, ám mire ez már igazán zavaróvá válna, a kötet vége felé, a *(hátravetett előhang)* címet viselő részben a következő önreflexív megjegyzést olvassuk: „Sokszor taglalok tartalmi kérdéseket ebben a könyvben, nem csodálkozhatom majd, ha megkapom a *tartalmista* minősítést. Közben persze tisztában vagyok vele, hogy a költészet nem politikai elemzés vagy szociográfiai értekezés, hogy a költészet története a formák története. És a költőnemzedékeké" (309).

És még sok másé, tehetnénk hozzá, ám inkább az kelthet hiányérzetet az olvasóban, hogy a rövid megjegyzés a levegőben lógva marad, szinte minden, a kötet módszertani megfontolásait illető előzmény és következmény nélkül. Illetve, egy helyütt, a kötet elején mégiscsak az áll, hogy „hálózatok nélkül egy-egy mű, egy alkotó semmit sem jelent, vagy mást, mint ere-

deti kontextusában" (41), ám ezirányú bölcsességét az elemzések a későbbiekben mégsem érvényesítik valamiért.

Pedig ez a kissé reduktív elemzési mód néha zavaróan rövidre zárt kommentárokat eredményez, gyakran pusztán a tanulság levonásának iskolamesteres pedantériájába torkollva. Ezek javarésze egyébként különösebb meglepetést nem okoz az olvasónak, hiszen a szerző értékválasztása, elemzői pozíciója, kulturális kontextusai meglehetősen nyilvánvalóvá teszik az eredményt. A szerzői pozíció keretezése azonban sajnos nem az érintettség, a saját prekoncepciók, hagyományválasztások bonyolult kérdéskörének önvizsgálatán keresztül történik, mint ahogy ez poétikai értelemben is izgalmas módon valósult meg a *Szomszéd*ban, hanem a kommentárok nyelvi magatartása utal egyértelműen rá. Pedig ahogyan az elemzett szövegek szerzőit, szövegeit taglaló kommentárok épp az idézetek bizonyos fogalmakhoz, absztraktumokhoz, ideológiai toposzokhoz való kötődéseit rögzítik elsősorban, úgy bizonyos elfogultságok nyilvánvalóan befolyásolják az elemzések és az elemző irányultságát is. Az ezekkel való számvetés szerintem jelentősen gazdagíthatta volna az elemzéseket, bemutatásokat.

Az előző két kötethez hasonlóan ezúttal is kedvelt retorikai fogása a szövegnek az understatement alkalmazása, amely egyértelműen borzalmas események megengedőnek, sőt látszólag helyeslőnek tűnő alábeszélésével éppenséggel az elemzett jelenség rettenetét vagy az elbeszélő megvetését hangsúlyozza. A Petőfi-epigon hungarista fűzfapoéták verselését például így summázza: „Petőfi Sándor ismerte és mesterien művelte a deákos verselést, de egy évszázaddal későbbi követői arra a terepre nem követték, ahogy természetesen a világszabadság óhajtásának irányába sem" (38). Az ilyen understatementek a legtöbbször jól működnek a szövegben, különösen, ha az olvasó értékpreferenciái egyeznek a szerzőéivel. Amikor azonban egy adott vers(részlet) rövid tartalmi kivonatának prózaiságával szeretné érzékeltetni a költemény nevetségességét, már nem minden esetben sikeres az alulstilizálás. Bárány Tamás *Sóhajtás* című szerelmi verselményének prózai redukciója a nevetségessé tétel egyértelmű szándékával indul: „A közleményből egyértelműen kiderül, hogy az emberi faj egyik hím egyedének sikerült párzásra bírni egy nőstényt", s imígyen zárul: „a költemény nyelvtani értelemben is megosztja élményét a közönséggel: az történt, hogy jól megdugtuk" (218–219). Ez a tartalmi redukció valóban nevetségessé teszi az amúgy sem világszínvonalú versikét, de az utolsó summázatot olvasva felmerülhet az emberben, hogy pl. József Attila *Ódá*ja is összefoglalható lenne az inkriminált tartalmi kivonattal. Egy másik alkalommal Erdélyi József verse kapcsán kérdés formájában állít: „Gondolhatta komolyan Erdélyi József, hogy a magyar katona halhatatlan? (…) És hihette-e valóban, hogy létezik a Magyarok Istene?" (160) Eltekintve attól, hogy Zoltán Gábor könyvének ideális befogadói természetesen nemmel, míg Erdélyi szellemi utódai alighanem határozott igennel felelnek erre a kérdésre, a költői nyelv alakzatainak szó szerintivé csupaszítása, fogalmi nyelvre fordítása minden esetben hasonló eredményre vezetne. Képzeljük el ezeket a kérdéseket *A Dunánál* kapcsán: „Gondolhatta komolyan József Attila, hogy ha megmozdul, akkor halott szülei ölelik egymást? És hihette-e valóban, hogy vele győztek a honfoglalók?" Amivel csak azt szeretném jelezni, hogy az efféle ironikus redukció nem feltétlen a kritizált mű minőségéről, sokkal inkább az értelmező (és ideális olvasói) minőség- és értékpreferenciáiról tudósít.

A *Szép versek 1944* valóban nagyon gazdag – ám talán némi prekoncepcióval válogatott – anyaga mintha azt igazolná, hogy a jó költők nem helyeslik a háborút (a zsidók üldözését, a fasizmust stb.), míg a rossz költők igen.

Hogy tehát az etikai választások egyben poétikai minőséget is jelentenek.

A helyzet – sajnos – ennél nyilvánvalóan bonyolultabb, de Zoltán Gábor „tartalmista" könyve érzésem szerint inkább kétosztatú rendbe tagolja a létezőket. Ugyanakkor a könyv mégis érdekes, helyenként lebilincselő olvasmány. A kommentárok, összekötő szövegek minden szubjektivitása ellenére (és mellett) az egymás után sorjázó versek egyre nyomasztóbb módon rajzolják ki a kor fojtó rettenetét, teszik jelenvalóvá azt a nyelvi készletet, amely akkor kijelölte és reprezentálta a cselekvési és gondolkodási lehetőségeket, s mentalitásokat, habitusokat formált. A mindennapok nyelvi atmoszféráját.

És ez – a kötettel kapcsolatban megfogalmazott kételyek, esetleges tárgyi tévedések ellenére – nem kevés. (A könyv 39. lapon megfogalmazott állításával szemben a „fordulat éve" nem 1949-re, hanem 1948-ra datálódik.)

Egyszerre abszurd, ijesztő és lehangoló az a szélesvásznú panorámakép, amelyben egymáshoz préselődik ennyi széttartó eszme, nyelv, hagyomány és törekvés. Ahogy Wilhelm Pinder a generációk együttélésével kapcsolatban fogalmazott, minden időpillanat polifón, és úgy tűnik, Magyarországon, 1944-ben ez a polifónia csikorgóan disszonáns hangzattá állt össze.

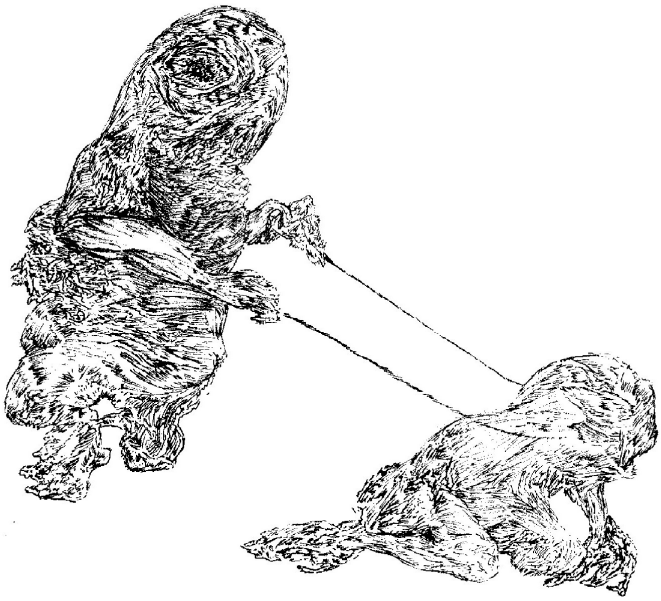

KÉRCHY VERA

A színház halott és virul

DARIDA VERONIKA: FILOZÓFUSOK BÁBSZÍNHÁZA

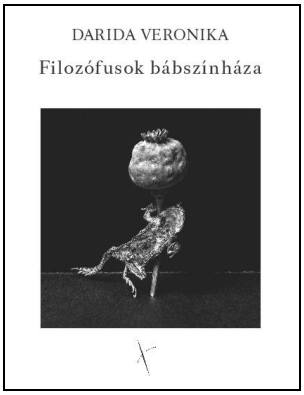

Kijárat Kiadó
Budapest, 2020
196 oldal, 2500 Ft

Darida Veronika legújabb kötete, a *Filozófusok bábszínháza* (két új írás kivételével) a szerző utóbbi öt évben megjelent színházi tárgyú írásaiból válogat, melyeket összeköt a szerző filozófiai érdeklődése és sajátos színházi ízlésvilága. Ami a filozófiát illeti, főleg a huszadik századi nyelvi fordulatra és ismeretelméleti válságra reflektáló gondolkodók állnak központban, ezen belül is első sorban a francia vonal, Maurice Blanchot, Maurice Merleau-Ponty, Roland Barthes, Michel Foucault és Gilles Deleuze, de nagy szerepet kap például a kortárs olasz teoretikus, Giorgio Agamben is (akinek *Ami Auschwitzból maradt* című kötetét Darida fordította magyarra). Ami a színházat illeti, a kísérletező kortárs darabok kerülnek fókuszba, nemzetközi és magyar előadások vegyesen, Romeo Castelluccitól kezdve Jérôme Belen és a Franciaországban alkotó Nagy Józsefen át Jeles Andrásig. De olyan ismert filmrendezők kevésbé ismert színházi elképzelései és kísérletei is felkerülnek a palettára, mint Pier Paolo Pasolini, Rainer Werner Fassbinder és Ingmar Bergman.

A kortárs színház és filozófia keresztmetszetében a reprezentáció és az e mögött álló ismeretelmélet kritikája áll. A valóság utánzásának, sikeres utánozhatóságának gondolata magában foglalja a valóság elérhetőségének gondolatát, a mimézis technikája referenciális implikációkat hordoz. Amikor a huszadik századi filozófiák megkérdőjelezik a megismerés lehetőségét, a valószerű ábrázolás, a „természetesség" illúziója hitelét veszti. Mint a szerzői igazságot, szövegbeli jelentést a színészi jelenléten és beszéden keresztül közvetítő logo- és fonocentrikus gondolkodás kiemelt modellje, a színház problematikus közeggé válik. Mivel a megismerés filozófiájának abszolút főszereplője a létezők rendjében kiemelt helyre (a központba) állított, racionális gondolkodású (maga is központtal, az ész, a gondolkodás központjával bíró) ember, posztmodern szemszögből nézve a színház mint „emberfelmutatás" (Iffland) elérkezik saját halálához. Vagyis eljuthattunk volna a filozófia színházfóbiájához és a színház mint

művészeti forma felszámolódásához, a teatralitás és performativitás körüli teóriák felvirágzása és a színházi kísérleti formák invenciói azonban inkább arról tanúskodnak, hogy az ismeretelméleti válság mind az elméletre, mind a gyakorlatra (melyek ebben az időszakban különösen elválaszthatatlannak tűnnek) termékenyítőleg hatott. A színházat tagadó színház filozófiai térré, az „írás színpadává" vált.

A színháznak tehát azzal a kihívással kellett szembesülnie, hogy lényegi mediális eleme, az itt és most jelenlévő színész – paradoxnak tűnő módon – ne az itt és most (a jelenlét) filozófiai kategóriáját, a közvetlenség tapasztalatát, hanem annak problematikusságát allegorizálja, „önnön létét" kérdőjelezze meg. Ami a filozófiában a poszthumanizmus gondolatában csúcsosodik ki, az a színházban a színész eltűnéséhez kellett, hogy vezessen. Ugyanakkor nem érne sokat a jelenlét dekonstrukciója, ha azt ne lehetne a színész „fizikai jelenlétére" is vonatkoztatni, vagyis a paradoxnak tűnő helyzet során az „önnön lét" pusztán mint önazonos, karteziánus szubjektumpozíció kérdőjeleződik meg, a színész arra mutat rá, hogy létének totalizáló, homogenizáló olvasata csak egy a sok közül, egyáltalán nem magától értetődő olvasat. Ezért a jelenlét, a valószerűség, az érthetőség kritikájára kifejezetten alkalmas a színház médiuma, mely játékba tudja hozni, fel tudja forgatni azt az évszázadok alatt hozzátapadt befogadói konvenciót, mely a beszélő emberi alakban a jelenlét garanciáját látja, a materialitás filozófiai kategóriáját az anyaghoz kapcsolja. Ezért meggyőzőbb az embert helyettesítő bábok és tárgyak helyett magának az emberszínésznek a bábbá, tárggyá alakítása, mely kettősségben, kiborg-identitásban a jelenlét áthatoltsága, az önazonosság elkülönböződése kerül felmutatásra. Mivel a kötetbeli előadáselemzések is ezzel a figurával foglalkoznak, a címbeli „bábot" idézőjelesen kell értenünk: a „filozófusok bábszínházában" az emberszínész mint decentrált, heterogén szubjektum kerül a báb helyzetébe (mely utóbbi is csak akkor illeszthető a dekonstrukciós allegóriák sorába, ha életre kelt, kísérteties, élő-halott, tárgylétező létmódjában, vagyis a bábos által mozgatva áll előttünk).

A kötetben vissza-visszatérő „leendés" deleuze-i kifejezése is a színész által felmutatott lény lezáratlanságát, folyamatban lévő állapotát írja le. A határ nem csak az organikus és a gépi, de az emberi és az állati, a gyerek és a felnőtt, vagy éppen az élő és a halott között is felszámolódhat. Az állattá-leendés szép példáiról olvashatunk Castellucci társulatának, a Societas Raffaello Sanziónak a munkáiban. A valódi állatok (kígyó, kecske, bárány) szerepeltetésétől kezdve a nyulaknak öltözött gyerekeken át a vetített képekig és a bábhasználatig az előadások számtalan módon megidézik az állat színlelésre képtelen létmódját, a puszta intenzitás, a „csak önmagát jelentő prezencia" (56) állapotát, mely az ember számára – kényszerű „szenvelgése" (Kleist) miatt – mindig csak elérhetetlen idea marad. Ember és állat találkozásából születik meg a kecskepata-írás találmánya, melyet Darida a színház új nyelveként üdvözöl. A robot és a még beszélni nem tudó, egyéves kisgyermek spontán „dialógusa" szintén a racionális emberi kommunikáció dekonstrukciójának kísérlete a *Tragedia Endogonidia* brüsszeli epizódjában.

Élet és halál közti kísérteties alakok szerepelnek Jeles András színpadán: *Auschwitz működik* című előadásában fehérbe pólyált alakok mint eleven múmiák emlékeztetnek az emlékezet üres helyére, a Soá érthetetlenségére és meg-jelen-íthetetlenségére. *A boldog herceg* színpadi adaptációjában bábdublőrök kísérik a hajléktalan színészt játszó színpadi alakokat. *Bakkhánsnők*-rendezésében pedig a színészek egy őket takaró vászon által válnak fantomszerűvé. Nagy József 2017-es, *Mnémosyne* című performansza a halottá- és az állattá-leendés

motívumát kombinálja, az előadás kiindulási alapja az elpusztult állat „profán feltámasztása" (109): a múzeumi térbe helyezett óriási fekete dobozt (a majdani színházteret) egy elgázolt békákat ábrázoló fotósorozat övezi (a kötet borítóképe is innen való). A bábbal táncolás, az érthetetlen artikuláció, a halállal lényegi kapcsolatot ápoló fotó (Barthes) megidézése egy poszthumán színházat jövendöl.

A klasszikus reprezentációs színház antropocentrikus világképének megkérdőjelezéséhez a cogito, a tudat és a jelentésközvetítő nyelv centralizált pozíciójának kibillentésén keresztül juthatunk el. Nem véletlen kerül az elemzésekben sorra Heinrich von Kleist *A marionettszínházról* című sokat elemzett írása, melynek allegorikus figurái a bábon kívül egy medve és egy gyerek. A szöveg a klasszicista művészeteszmény, az emberiség paradicsomi állapotához kötődő naiv szépség illusztrációiként használja az említett alakokat, ugyanakkor a tudat, a reflexió, és mindenek előtt a nyelv hiánya a hatvanas évek performanszainak „tiszta jelenlét" ideája felől is olvashatóvá teszik *A marionettszínház* jeleneteit. Darida előadáskritikáinak stílusa, a „megragadhatatlan", a „kifejezhetetlen" élményének impresszionista leírásai még hordozzák a „nyelven túli" utáni vágy e korszakának hangulatát (mely minden bizonnyal a szerző Artaud-rajongásának is köszönhető), mégsem lehet mondani, hogy egy pillanatra is elfeledkezne a jelenlét metafizikai kategóriájának derridai dekonstrukciójáról (ahogy Kleist kiáltványában is kimutatható az ironikus felhang). A szokatlan nézői élmény inkább az elkülönböződéssel, a köztes lét ontológiájával való találkozáshoz köthető, és a metanyelv nehézségeit tükrözi.

A posztdramatikus, tánc- és mozgásszínházi előadások mellett drámaelemzések is szerepelnek *(Cenci-ház, Bakkhánsnők),* de helyet kap egy-egy színháztörténeti fejezet is a kötetben (Ország Lili és Mészöly Miklós bábszínházi tevékenysége kapcsán), némelyik írás pedig tisztán teoretikus szövegek színház- és bábkoncepcióit kutatja. A közös vezérfonal a filozófiai szemszög, hiszen „mindenki, aki érdeklődik vagy rajong a marionett iránt [...] már filozófus" (99). Az arány a színházi példák és a filozófiai gondolatok analízise között folyton alakul, mindig a vizsgált részproblémának megfelelően veszi át a szót egyik a másiktól. Mindeközben azokról a hazai kortárs alkotókról is körképet kapunk, akik (a főszereplő Nagy József és Jeles András mellett) valamiképp kapcsolódnak a kötetben fejtegetett emberfelmutatáskritikához, Alföldi Róberttől a Stúdió K-n és a Káván át az Ódry Színpadig.

A kötetborítón látható béka egy kiszárított mákgubót tart, mely idilli beállítás egy virágot tartó szépleány képének nyomát hordozza. A holttestnek az élőket jellemző helyzetekbe való beállítása ismerős lehet Gunther von Hagens anatómiaszínházából. Fontos különbség azonban, hogy míg a német anatómus-művész (a reneszánsz tradíciót felélesztve) az emberi test tökéletességének, belső rendezettségének, harmóniájának látványát kínálta világhírű kiállításain, addig Nagy fotója a létezők hierarchiájában lenézett, megvetett, tárgyi létbe sorolt csúszómászó tetemét tünteti ki figyelmével. A se nem élő, se nem emberi ráíródása egy az emberi szépséget hirdető ábrázolási konvencióra (melybe a virágot tartó élő lány és Hagens kortárs fáraója is beletartozik) maró gúny e tradíció ideológiáira, „fehér istent" dicsőítő előfeltevéseire nézve. A színház mint az emberfelmutatás színhelye, úgy tűnik alkalmas arra is, hogy saját maga által támasztott bálványát talapzatáról ledöntse.

DARIDA VERONIKA

Békamorfológia

NAGY JÓZSEF: MNÉMOSYNE

Nagy József legutóbbi munkája, a *Mnémosyne*, egy három szakaszból álló kutatást jelez. Az egymásra épülő részekben a sokoldalú alkotó mint fotográfus, táncos-koreográfus és képzőművész van jelen. A kutatás tárgya: a békák (pontosabban a varangy-lemezek) alakváltozása. Ebből egy sajátos alak(zat)tan bontakozik ki, mely a művészet szabadságával élve semmilyen rendszerbe nem foglalható, és amely szabályait csak önmagából eredezteti.

A „*morfé*" az antik görög gondolkodásban egyszerre jelentett alakot, külső formát, alakzatot, sablont, mintát. Mindezek a jelentések egyaránt fontosak a kortárs alkotó számára, amikor a varangy-lemezek művészi megformálásába, átalakításába kezd. Azt mondhatnánk, hogy Nagy Józsefet az anyag (*hülé*) és a forma (*morfé*) viszonya érdekli. A klasszikus filozófiai hagyományhoz híven az anyag és a forma kettőssége itt is a lehetőség (*dünamisz*) és a valóság (*energeia*), vagyis a potencialitás és az aktualitás hordozója, ahol az anyag a lehetőségét jelenti, a forma pedig a megvalósulást.

A választott anyag azonban ebben az esetben egy „alantas" anyag. A varangy-lemezek: halálra gázolt, kilapított és kiszáradt békatetemek, melyek a magyarkanizsai utak mentén százszámra hevernek. Nagy József legalábbis több mint háromszázat gyűjtött belőlük össze, melyek nyomán száznál több fotográfiát,[1] egy előadást és több tucat rajzot készített. Habár az egyes szakaszok önállóan is értelmezhetők,[2] a három rész számos ponton egymásra utal, ezért együttes szemügyre vételük komplexebb és árnyaltabb képet ad a művészi alkotás folyton formálódó folyamatáról.

A *Mnémosyne* triptichonjában Nagy József végig ugyanazt vizsgálja, de más művészeti ágak segítségével. Ugyanakkor a közvetítés módja releváns, kihat az anyagra, átváltoztatja azt. A békamorfológia ezáltal egyszerre lesz a varangy-lemezek metamorfózisának ábrázolása és az ábrázolás metamorfózisa.

A „Békaszínház" fotográfiái

Az első szakaszban (még 2017 nyarán) készített fotográfiákon megörökített „Békaszínház" genezisét Tolnai Ottó így írja le: „József szülővárosa folyójáról, a Tiszáról jövet pedálozott, amikor egy eltaposott, laposra taposott, száraz békát, mi úgy mondtuk, varangy-lemezt pillantott meg. Lefékezett, megállt mellette, felvette. Majd még kettőt…"[3]

---

[1] Nadj, Josef (Nagy József) – Dudás Szabolcs: *Mnemosyne (108 photographies – 13 photographies de la performance)*, Magánkiadás, 2019.

[2] Ld. Darida Veronika: *Filozófusok bábszínháza*, Kijárat, Budapest, 2020.

[3] Tolnai Ottó szövege (francia és magyar változatban) a kiállítások kísérőszövegeként volt olvasható, kötetben még nem jelent meg.

Ezeket a kilapított és kiszáradt békákat mint talált tárgyakat, az alkotó hazaviszi és újrahasznosítja. Méghozzá úgy, hogy kis színpadokat épít nekik, ahol elrendezi őket:

„József sietve készített is egy ilyen kis dobozt, gyurmával kente be a falait, majd egy nagy birkafoggal mintákat nyomogatott rájuk, újabb és újabb együtteseket installált a varangylemezek, varangyhősök köré, miközben azok csodálatos nagy ujjaikkal, kezeikkel szépenpatetikusan gesztikulálni kezdtek…"[4]

Az így létrejött színtér egy ember nélküli vagy ember utáni (poszthumán) színház, melynek főszereplői a halott békák. A kilapított tetemek: puszta felületté váló testek. Az egykor eleven, lélegző állati test mintha egy hártyává, kéreggé, pergamenpapírrá alakult volna át. Azonban, ahogy ezt Tolnai Ottó is kiemeli, a halott békák színpada nem mozdulatlan, és főképp nem szenvedélymentes. A békaaktorok ugyanis a képeken meglepő módon színészkednek. Határozott pózokat vesznek fel, imitálják az emberi mozdulatokat: könyörögnek, esedeznek, földig hajolnak, dühösen ágálnak...

Egyfajta ősszínház ez, melyben a színház teremtő aktusa (az áldozathozatal, a testek feláldozása) már lejátszódott. A békák halálszínházában azonban nem csupán a holttestek felmutatása zajlik, hanem egyfajta profán – a művészet által megvalósított – feltámasztás is. Az üres és neutrális színpadterekben a békákon kívül más „talált tárgyak" is helyet kapnak. Így jelennek meg, a békák méretéhez igazodó, egyéb mellékszereplők: apró figurák, üvegek, szerszámok, gyertyák, csontok, termések, fosszíliák, kagylók, jerikói rózsák, állatcsontvázak, egy macskamúmia... Ebben az esetleges és bármeddig bővíthető gyűjteményes tárlatban, a sötétkamra csodakamrájában (*wunderkammer*), szerves és szervetlen, élő és halott anyag nem különbözik egymástól.

Fontos ugyanakkor, hogy a fotográfia által megelevenedő varangy-lemezek nem csupán alakoknak, de kidolgozatlan vagy elmosódott, vonástalanná váló óriásmaszkoknak is tűnnek. Minden pontjukból ránk tekintő felületeknek. Ezért a békák báb- és halálszínpadán[5] a tárgyak felénk irányuló nézése tematizálódik.

Azonban a Békaszínház sem tudja teljesen meghaladni az emberi nézőpontot, hiszen fennáll a kérdés: ki rendezte be képszínpadait? Az első mozgató (az alkotó, a művész) még ha nem is mozgatja tovább a bábuit, de elhelyezte őket az üres terekben. Különösen sokatmondó, hogy az első fotográfián Nagy József keze látszik, amint (Michelangelo *Teremtés* freskójának gesztusát imitálva) egy béka felé mutat, aki szintén felé int. Ez a szimbolikus majdnemérintés mintha már jelezné a következő lépést: a varangy-lemezek újabb átváltozását, valódi színpadra állításukat.

A fotográfia színpadra állítása

A folytatást, a második szakaszt, egy évvel később, a 2018-as lyoni táncbiennálén (a Musée des Beaux Arts refektóriumában) bemutatott *Mnémosyne* performansz jelentette, melynek szerves részét alkotta (és alkotja azóta is, minden új helyszínen[6]) a dobozszínpadot keretező, 104 képből áll fotósorozat.

---

[4] Uo.

[5] https://balkon.art/home/bekak-bab-es-halalszinpadai/

[6] Az előadást azóta számos helyen bemutatták, utoljára a szabadkai Desirée fesztiválon (2019 novemberében) volt látható.

A kiállított fényképek egy tágabb keretet adnak az előadásnak. Hiszen a nézők már a kiállítótérbe lépve felfigyelhetnek a középen elhelyezett, nagy fekete dobozra vagy sötétkamrára. Ez a mindössze húsz nézőt befogadó, szűk tér lesz a húszperces performansz színtere. Most nem térünk ki részletesen az előadás leírására és elemzésére,[7] csak az utolsó képet idézzük fel, melyben fontos szerepet kap a színpad szélén elhelyezett régi fényképezőgép. A gézzel betekert arcú (végig vakon táncoló) táncos egy távkioldó segítségével működésbe hozza a kamerát, és pillanatfelvételt készít a színpadon ülő hasonmásbábról, az ölében tartott macskamúmiáról, a forgóasztalra állított agyag orrszarvúról és a rajta ülő madárról, valamint a felettük lengő tobozingáról. Majd lassan leereszkedik egy függöny, amelyen – immár előhívás után – megjelenik az imént megörökített kép. Pontosabban annak fantomképe, hiszen a tobozinga mellett felugrik („ott repül") egy béka is.

Az utolsó kép nyilvánvalóvá teszi, hogy minden korábbi mozzanat csak előkészület volt ehhez a váratlan zárlathoz. A színpad – a fotográfia gesztusa révén – átlényegül egyetlen, örök és megváltoztathatatlan emlékképpé, mely mintha esszenciája, ősképe lenne a színpadon addig látottaknak.

Erről a csaknem idilli képről egyetlen elem hiányzik: az ember. A táncos-fotográfus, a színpadi tárgyak és bábuk mozgatójaként, csak megrendezte ezt a végső jelenetet, majd végleg elhagyta a színteret. Távozása után hiába hangzik fel a nézői taps, nem jön ki meghajolni a fénykép-függöny elé.

Itt ismét elérkezünk a keretek kérdéséhez. Ebben a kínai dobozvilágot idéző színházban eldönthetetlen, hogy a kicsi van-e a nagyban, vagy a nagy a kicsiben (egyfajta miniatúra gyanánt). Vajon a Békaszínház fotográfiái keretezik a színpad fekete dobozát, vagy ez a sötétkamra világítja meg a képek létrejöttének misztériumát?

Az előadást lezáró kép fotográfiája, már megszületésének pillanatában, új kép gyanánt bekerülhetne a Békaszínház fotóalbumába. Az alkotói gesztus így egyszerre rögzít és tör szét egy keretet. Befejez egy részt (a *Mnémosyne* előadást), mialatt az egész *Mnémosyne*-projekt befejez(het)etlensége felé mutat.

Fényképrajzolatok

A folytatás, a harmadik kutatási fázis (2019 nyarán), már a rajz útján történik. A Nagy József-i életmű tekintetében ez sem meglepő fordulat, hiszen korábban *a Filozófusok* (2001) és a *Hollók* (2009) performansz kapcsán is számos rajz született. Előképként főleg a *Filozófusok* rajzciklusa meghatározó, melyet egészen apró (6 × 8 cm) művek alkotnak. Ezekről szintén Tolnai Ottó (az első néző) ír szemléletesen, *Egy nagy miniatúrista* című esszéjében. A költőbarát bensőségesen beszél a rajzok geneziséről, melyek visszanyúlnak a kezdetekhez: Nagy József képzőművészeti indulásához (hiszen eredetileg festőnek készült). Mintha ez iránti nosztalgia is megmutatkozna a képek imaginárius világán. Ugyanakkor kibontakozik rajtuk egy teljesen egyedi és autentikus színház is.

„Úgy tűnik, mintha ezeken a miniatúrákon rekapitulálta volna két évtizede megállás nélkül épített színházi világát. Illetve, mintha Nagy Józsefnek lenne egy másik, zártabb, teljesebb

[7] Darida Veronika: Reminiszcenciák (Josef Nadj: *Mnémosyne*), *Balkon,* 8. szám, 2019. 15–20.

színháza is. Még egy plusz álma a színházról, egy még szigorúbb formája, s azt realizálta volna immár a miniatúristák magányában. A miniatúristák szigorával, minuciozitásával."[8]

Nagy József ezt az utat járja tovább a *Mnémosyne* (kissé nagyobb, eltérő méretű) tusrajz miniatúráival, melyek szintén szükségszerű magányban születtek, de már a fényképsorozatot és az előadást követően, azok továbbgondolásaként és a sorozat lezárásaként.

Itt ismét a békák lesznek a főszereplők. A művész azt vizsgálja, hogyan adhatja vissza a rajz a varangy-lemezek különleges felületét. Ehhez a fotográfiákból merít inspirációt, azok nyomán dolgozik, ám munkája nem másolás, hanem újraalkotás. Ugyanaz a motívum, más módon és más eszközökkel ábrázolva, új értelme(ke)t nyer.

A rajzokon a békák transzformációja lezárhatatlan folyamat. A béka maga a formálódó forma (*Gestaltung*), mely folyton átalakul valami mássá. Így jelenhet meg a képeken hol mint fatörzs, hol mint szellem, hol mint fakír, hol mint majom, hol mint kutya, hol mint szoboralak... De még ezek a formák is számtalan variációban léteznek: lehetnek hajladozó fák vagy rovátkázott fatörzsek, éppúgy emlékeztethetnek egy alvó szent középkori faszobrára mint Giacometti egy légiesen karcsú, törékeny alakjára.

Ugyanakkor ezeken a rajzokon is, a fotókhoz hasonlóan, fontos szerepet kap a dolgok egymás közötti, néma párbeszéde, mely számunkra érthetetlen nyelven, a gesztusok ősi nyelvén zajlik. Ez érzékelhető abból, ahogy a dolgok egymás felé fordulnak, vagy ahogy a békák a tárgyakra mutatnak. Továbbá megmaradnak a fotográfiákból a véletlen találkozások, szokatlan társulások. A szinte felismerhetetlenné formálódó békák termések, szitakötők, lécek, ládába halmozott kacatok, szőttesek, kidobásra ítélt tárgyak körében időznek. Miközben minden figura – szemben a Békaszínház sötét hátterével – az üres, kitöltetlen, fehér térben lebeg.

A rajzokon is felfedezhető egyfajta színpadiasság, habár kevésbé hangsúlyozottan, mint a fényképeken. A békák mozdulatai szintén szokatlanok: találunk köztük térdelő, egyensúlyozó, merengő, magyarázó, pórázon vezetett, körtáncot táncoló, dobozba zárt, sőt még kinyuvadt békát is. Vannak köztük melankolikusak és mániásak, statikusak és dinamikusak. Ahogy a figyelmes tekintet bennük is ráismerhet (Aby Warburg és Georges Didi-Huberman írásai nyomán[9]) az univerzális pátoszformulákra. Csak arról nem feledkezhetünk meg, hogy ezeken a képi ábrázolásokon az emberi gesztusokat és szenvedélyeket már békák jelenítik meg. A varangy-lemezek érintés nélküli lenyomatokként őrzik az eltűnt ember nyomát. Így lesznek az emberen túli emlékezet hordozói és végső letéteményesei.

Körbezárás

Záróakkordként említsük meg, hogy a ritmus (*rüthmosz*) a görögöknél formát is jelentett, de nem egy rögzített, megvalósult alakot vagy szilárd sémát; hanem egy folyton alakuló, mozgékony, pillanatnyi, áramló formálódást (erre utal a szó tövét alkotó *reo*: „folyni" ige).[10] A forma ebben az értelemben is jelen van a *Mnémosyne*-ciklusban: egy rögzíthetetlen zenei szerke-

[8] http://www.esolap.hu/authors/287-tolnai-otto/862.html

[9] A ciklus legfontosabb elméleti hátterét (ahogy erre a cím is utal) Aby Warburg befejezetlen, csak posztumusz publikált *Mnémosyne Atlasza* (*Bildatlas Mnemosyne*, Akademie Verlag, Berlin, 2000) és Georges Didi-Huberman elemzései (*L'Image survivante. L'histoire de l'art et temps des fantomes selon Aby Warburg*, Minuit, Paris, 2002) jelentik. A pátoszformula (*Pathosformel*) szintén Warburg kifejezése.

[10] Henri Maldiney: *Rythme, parole, espace,* L'Age d'Homme, Lausanne, 1973.

zetként. A fotográfia, a performansz és a rajz egyaránt kompozíció, melyet egyszerre jellemez a szigorú tudatosság és a szabad improvizáció. A rögtönzés (a művészi invenció) azonban sohasem önkényes, hiszen már meglévő elemekből építkezik, azokat variálja. Az alapelemek, a főmotívumok (a zenei *leitmotiv* értelmében): a varangy-lemezek. A halott békák fantomszerű és kísértő előtörése, újra felbukkanása köti össze a három részt, és változtatja át őket egy feledhetetlen összművészeti alkotássá.

DARVASI LÁSZLÓ

Egy regény előhangja

Márpedig mi sehogyan sem értjük a történeteinket. Soha nem értettük igazán, miféle cselekmény keveredik velünk, soha nem is fogjuk érteni. Hó hull, eső csapkod, dara pereg, vakít a nap, nem értjük. Nő a fű, miért nő, miért nem nő, nem értjük. Apánkat, anyánkat, derengő arcunkat a tükörben, utódainkat sem értjük.

A tanulság ezen a földtekén az életben maradást szolgálja, és nem a lélek kikezdhetetlenségét. Megmaradni minden áron, okkal, ok nélkül, dacból, véletlenségből, gúnyból. A frissen festett, tetszetős sebeket hamar belepi a penész. Nemzeti sláger a nyílt színi elrohadás.

Nem is úgy adjuk tovább a meséinket az utánunk következőknek, ahogyan megtörténtek. Eltévedt szereplők vagyunk. Amikor elsodor bennünket a cselekmény halálos fordulása, akár talpig füstben, vérben, takonyban álltunk, rájöhettünk, csupán epizódok voltunk. Magunkra sem emlékszünk, miért is várnánk, mások emlékeire. Kiváltságunk a narrációs vakság, és a folyamatos, évszádos mértéktelenség alkalma. Egyetlen egy ruhánk sincs rendesen a testünkre varrva, a nemzeti konfekció lötyög vagy légszomjat okoz. Ünneplőinkben hamis táncokra ugrálunk. Halottakkal jobban, tartalmasabban elszórakozunk, az élők kellemetlenül hatnak.

Ha valamikor nagy, kéklő vizet kértünk, végül pocsolyával beérjük. Ha földet kérünk, zöld fűtakaróval és jószágok hadával, most sívó homok fütyül a lábunk alatt. Ha melegedni vágyunk, tűzvész eszi az udvarházat, a pajtákat, égnek az ólak.

És mi mégis most kezdjük. Most kellene leszámolni akármilyen fantazmagóriával és ábránddal, hogy elbeszélés és tárgya magára találhasson. Ezerkilencszáztíz van, vizet, földet, levegőt, tüzet kérünk. Nem tudjuk, mit kapunk. Tudjuk. Otthon vagyunk, maradunk is, jóllehet mégis folyamatosan utazni fogunk. Elpusztítanak bennünket, meghalunk, elmúlunk, mintha nem is lettünk volna, hallhatatlanok leszünk.

(A Halhatatlanok című regény előhangja)

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 600 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

Báger Gusztáv
Bob Dylan
Komor Zoltán
Lengyelfalvi Egbert
Nyirán Ferenc
Talabér Miklós
Zalán Tibor
versei

William Shakespeare szonettjei
Fazekas Sándor fordításában

Abafáy-Deák Csillag
Csabai László
Hegedűs Imre János
prózája

Lengyel András
Marjanucz László
Tverdota György
Zimonyi Zoltán
tanulmánya

Nagy József: Mnémosyne

9 770133 116008 20012

Emberi Erőforrások Minisztériuma
nka